

অঞ্জলি

ব ব ক ট কী

ଅକ୍ଷୀ ଲ

ପଦ୍ମ ବରକଟକୀ

ବାଣୀ ପ୍ରକାଶନୀ ॥ କଲିକତା-୨

প্ৰথম প্ৰকাশ :

৫ অক্টোবৰ ; ১৯৫৯

প্ৰকাশক :

সতীশ ভট্টাচাৰ্য

বাণী প্ৰকাশনী

৩৩/১ আমহাৰ্ট ষ্ট্ৰিট

কলিকতা-৯

চিত্ৰশিল্পী :

ত্ৰৈলোক্য দত্ত

বাইণ্ডাৰ :

উদয় বাইডিং ৱাৰ্কচ্

৫৬, মিৰ্জাপুৰ ষ্ট্ৰিট

কলিকতা-৯

মুদ্ৰক :

সত্যচৰণ ঘোষ

মিহিৰ প্ৰেছ

৯/এ চৰকাৰ বাই লেন

কলিকতা-৭

মূল্য—২.৫০

শ্ৰদ্ধাপদ সাহিত্যিক শ্ৰীযুক্ত বেণুধৰ শৰ্ম্মাৰ হাতত

বৰকটকীৰ এতিয়ালৈকে প্ৰকাশিত পুথি—

- : পুতলা-ঘৰ
- : খবৰ বিচাৰি
- : মনৰ দাপোণ
- : সপোন দেখোঁ মই
- : স্তন্য প্ৰিয়া মোৰ পৰিচয়
- : টমাচ আন্ডা এডিচন
- : চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ আধুনিক আৱিষ্কাৰৰ কাহিনী
- : Hidden Facts from the Magic Land of Assam
- : অশ্লীল

ভিতৰৰা চিঠি ৮

অশ্লীল	১৬
নিলাজ	২১
অবাধ্য	৩৩
অবুজ	৩৭
অসত্য	৪৫
অভদ্ৰ	৫১
দাৰ্শনিক স্বামী	৫৫
ভয়াতুৰ	৬৭
স্বার্থপৰ	৭৩
বাস্কেন	৮১
মূৰ্খ	৮৭
শেষ উপদেশ	৯৩

—ভিতৰুৱা চিঠি

[কেৱল ডেকা-গাভৰু সকললৈ]

‘অশ্লীল’ত নো কি আছে বুলি এনেয়ে হ’লেও আপুনি এবাৰ মেলি চাব বুলি জানো; কাৰণ, আন যি কোনো ডেকা-গাভৰুৰ মনৰ দৰেই আপোনাৰ মনটোও এটা বিৰাট প্ৰশ্নবোধক চিন বুলি ধৰি লৈছোঁ। সেই কাৰণেই এই চিঠি এইখিনিতে চিলাই কৰি দিলোঁ। কিতাপত চিঠি দিবলৈ কিমান সুবিধা, সেই কথা পাঠ্য-পুস্তকত নাথাকিলেও কলেজ স্কুলতে শিকোঁতাই শিকি লয়। কিন্তু এই চিঠিৰ বিষয়বস্তু সেই বিধৰ সৈতে মাত্ৰ এটা বিষয়ত মিলে—আন্তৰিক আবেদনত। উদ্দেশ্য একেবাৰে বেলেগ। এই কিতাপত থকা গল্পবিলাক পঢ়াৰ আগতে কেইটামান মনৰ কথা আপোনাক অকলশৰীয়াকৈ কোৱাই মোৰ উদ্দেশ্য। প্ৰথমেই আপোনাক জনাই থ’ব খুজিছোঁ যে,—

এই কিতাপৰ সকলো গল্পৰ পটভূমি বাস্তৱ। মাজে মাজে অনিচ্ছাকৃতভাৱে কল্পনাই চুই গৈছে—সেইবোৰ ঠাইত বাস্তৱ দুখীয়া কাৰণ নহয়, জীয়া-বাস্তৱৰ লগত তাল ৰাখিবলৈ মোৰ কলম অসমৰ্থ হোৱাৰ কাৰণেহে। কাৰণ, বাস্তৱ আজি কল্পনাতকৈ বেছি নাটকীয়, বেছি কাব্যিক, বেছি সত্য।

কল্পনা ময়ো ভালপাওঁ। সৰুৰেপৰা শিকি আহিছোঁ। কল্পনাক ভালপাবলৈ। কিন্তু নিষ্ঠুৰ বাস্তৱে সেই স্মৃতি চুৰমাৰ কৰি দিয়ে। আজি প্ৰায় এমাহৰ আগৰ এটা সৰু কথা কওঁ। যোৱা চেপ্টেম্বৰ মাহৰ পহিলা তাৰিখৰ সন্ধ্যাৰ এটা সৰু ঘটনা। কবিগুৰু ববীন্দ্ৰনাথৰ কবিতাৰ সমল যোগোৱা এই কলিকতা মহানগৰ। ভাদ মাহ। এনেকুৱা কেবাটাও ভাদ মাহ কলিকতাত কটাইছোঁ—ববীন্দ্ৰনাথৰ কবিতাৰ ৰসত আপোনপাহৰা হৈ। কিন্তু এইবাৰ নোৱাৰিলোঁ। গোটেই মহানগৰী মৰিশালিৰ দৰে শান্ত। ট্ৰাম-বাচ বন্ধ। মাগুহৰ মুখত আতংক। এই নিঃশব্দ অন্ধকাৰ ভেদি অহা গুলিৰ শব্দ নিজৰ

বুকুত লগা যেন লাগে। তেজ গৰম হৈ আছে। আপোনাবো আছিলহেতেন। বহুত মানুহক পুলিচে লাঠিৰে কোবাই, গুলিয়াই হত্যা কৰিলে—বিকলাংগ কৰিলে। বহুত হেজাৰ মানুহে সংঘবদ্ধ হৈ এটা ডাঙৰ অপৰাধ কৰাৰ এয়ে পৰিণতি। সেই হেজাৰ হেজাৰ মানুহ খাবলৈ নাপাই ভোকে লঘোনে আহি ৰাজস্থালিত থিয় হৈ কৈছিলহি—‘আমি খাবলৈ পোৱা নাই; চাউলৰ দাম নকমিলে আমি খাবলৈ নাপাই মৰিম।’ তাতকৈও ডাঙৰ অপৰাধ কৰিছিল—এটা বিশেষ ৰাজনৈতিক দলৰ লগত স্কন্ধ মিলাই সেই কথা কৈছিল। সূচাকৰূপে পৰিচালিত সত্য খবৰ-কাগজৰ সংখ্যা কলিকতাত কম নহয়। তেওঁলোকে শালীনতাবোধ বক্ষা কৰিলে। তেওঁলোকে অগ্নীলব দৰে কাগজত লিখিব নোৱাৰিলে,—লাঠি আৰু গুলি তিবোতা আৰু সৰু সৰু ল’ৰা ছোৱালীৰ মূৰতো পৰিছে, মাৰৰ কোবত তিবোতা নাওঁঠ হৈ ৰাজস্থালিত পৰি আছে। চৰকাৰেও অগ্নীলব দৰে ক’ব নোৱাৰিলে,—এই মানুহবোৰ খাবলৈ নাপাই গুলিৰ আগত পৰি মৰিছেহি বুলি। সেই কাৰণে চৰকাৰে সেই মানুহবোৰক “গুণ্ডা” আখ্যা দিলে। গুণ্ডা দমনৰ কাৰণে কৰা চৰকাৰী প্ৰচেষ্টাক প্ৰায়বোৰ খবৰ কাগজে সমৰ্থন কৰিলে। বাকী যি দুই এখনে তাৰ প্ৰতিবাদ কৰিলে, সেই কিখন বাইজে কিনিিলে।……সেই দিনা মই কবিগুৰুক পাহৰি গৈছিলোঁ। পৃথিৱীৰ কোনো শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্যৰ এটা শব্দও সেইদিনা মোৰ মনত পৰা নাছিল। জাতীয়তাবাদ, স্বাধীনতা আদি শব্দও মই পাহৰি গৈছিলোঁ। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাজনৈতিক মতবাদৰ অৱগান বিচাৰি, কেৱল মানৱতা-বোধৰ উদ্ধাৰ বিচাৰি, সেই দিনা মই মনে-প্ৰাণে প্ৰাৰ্থনা কৰিছিলোঁ—‘এই শালীনতাবোধৰ অৱগান হওক।’ মোৰ সেই অন্তৰৰ উদ্গাদনাক আপোনাৰ আগত প্ৰকাশ কৰি শান্তি পোৱাৰ আশাৰেই, সেই দিনাই এই কিতাপখনৰ নাম দিছিলোঁ ‘অগ্নীল’। সেই কাৰণেই কণ্ট, অগ্নীলব গল্পবোৰ লিখাৰ সময়ত মোৰ কল্পনা ভয়ে ভয়ে মোৰ ওচৰত অপৰাধিনীৰ দৰে থিয় হৈ আছিল,, মোৰ মূৰত উঠিবলৈ সাহ কৰা নাছিল। মই জানো, ইয়াত (মানে কলিকতাত) সেইদিনা

আপুনি থকা হ’লে আপোনাবো একে অৱস্থাই হ’লহেতেন। শালীনতাবোধ থকা খবৰ-কাগজে সেই নিষ্ঠুৰ হত্যাকাণ্ডৰ স্বৰূপ আপোনাক নক’লে। কিন্তু ইয়াৰ বহুত মাক-বাপেক-পত্নী-স্বামী-সন্তানৰ বুকুত তাৰ বিষে এতিয়াও চকুপানী বোৱাই আছে। যিসকলে আমাক শিকায় প্ৰতিজন মানুহেই ভগবানৰ অংশ বুলি, সেইসকলৰ কথাকে মানি আমি ক’ব পাৰোঁ, পৃথিৱীৰ যি কোন ঠাইৰ যি কোন মানুহৰ মূৰত লগা লাঠি আৰু বুকু ফুটোৱা গুলি আমাৰ মূৰ আৰু বুকুতো লাগে। এই শালীনতাবোধ থকা সকলে তথাপি কিন্তু আমাকে প্ৰাদেশিকতাৰ ঠেক গণ্ডি ভাঙিবলৈ উপদেশ দিয়ে। হাঁহি উঠে। কলিকতাত চাউলৰ দাম কমাবলৈ কৈ মৰা মানুহবিলাক আমাৰ কাৰণেও মৰিল। বিভিন্ন ৰাজনৈতিক মতবাদত বিশ্বাসীসকলৰ কাৰণে এই মৰণৰ বেলেগ বেলেগ অৰ্থ আছে। কিন্তু মানুহ হিচাপে আমাৰ এই একেটাই অৰ্থ।

তথাপি আপোনাৰ ক’বৰ মন যাব—গল্প গল্পই আৰু সঁচা কথা সঁচা কথাই। দুইটাক মিলালে নহ’ব। ময়ো আপোনাৰ সৈতে একমত। আচ্ছা, মই যেনিবা এটা গল্প লিখোঁ, যিটোত এজনী মাকে বুকুত সন্মাই মৰম কৰি থকা সন্তানক সজ্ঞানে স্তন্য শব্দীৰে লাহে লাহে বিহ খুৱাই হত্যা কৰিছে। তেতিয়া আপোনাৰ আচৰিত গল্প যেন লাগিব নহয়? কিন্তু এইটো গল্প নহয়—সঁচা কথা। হেজাৰ হেজাৰ মাকে তাকে কৰিছে। নিজৰ সন্তানক নিজ হাতেৰে হাঁহি হাঁহি ভেজাল বস্তু খুৱাই যমদূতৰ হাতলৈ আগবঢ়াই দিছে। মিছা কথা যেন লাগিছে? কালি খবৰ কাগজত ওলোৱা এটা খবৰ দিওঁ আপোনাক। শিশু ৰোগৰ এজন বিশেষজ্ঞই কৈছে, “শিশু ৰোগাক্ৰান্ত হোৱাৰ প্ৰধান কাৰণ পোৱা হৈছে পুষ্টিৰ খাদ্যৰ অভাৱ, দূষিত গাখীৰ আৰু পানী……” ইত্যাদি (Statesman oct 3, 1959)। ইয়াতকৈও ডাঙৰ ডাঙৰ কথা এই বিষয়ত কোৱা আছে। হাতৰ কাষতে এইটো পাই আপোনাক প্ৰমাণ দিবৰ কাৰণে হে টুকি দিলোঁ।……তেন্তে কওক এতিয়া, আজিৰ বহুত বাস্তৱ গল্পতকৈও আচৰিত আৰু ‘থিলিং’ নহয় জানো?… এই মাকৰ হতুৱাই শিশুক, স্ত্ৰীৰ হতুৱাই স্বামীক হত্যা কৰোৱা মানুহ

সকলেই ধর্ম-সংস্কার-সংস্কৃতি-দেশপ্রেম আদিৰ নামৰ দোহাই দি শালীনতাৰ পদাৰ্থে ঢাকি ৰাখিছে তুৰান্ত অশ্লীলতাক। আকৌ কলিকতাৰ কথা কওঁ। ইয়াত ৪০ হেজাৰ বেছাই আপোনাৰ মোৰ শালীনতাবোধক হাঁহে, বাস্তৱত শুই থকা হেজাৰ হেজাৰ ল'ৰাছোৱালী তিবোতাই আপোনাক মোক পশু বুলি ভাবে। অসমৰ যি কোনো এখন গাঁৱত সোমাকৈ—ধৰা পৰা চোৰক সকলোৱে ঘেৰি ধৰি চোৱাৰ দৰে কোনোবা ভদ্ৰলোক গাঁৱত সোমালে ঘেৰি ধৰি চায়। বহুতে অৱশ্যে সেইটোকে নিজৰ জনপ্ৰিয়তাৰ নিদৰ্শন বুলি ভাবে।

আপুনি হয়তো ভাবিছে, কেৱল দোষবোৰ আঙুলিয়াই দি শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য সৃষ্টি হ'ব নোৱাৰে। ময়ো ধৰি লৈছোঁ, নোৱাৰে বুলি। কিন্তু আমাৰ ডেকা তেজে আমাক একমাত্ৰো নিঃস্বার্থ হ'বলৈ নিদিব জানো? শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য সৃষ্টি কৰি জগতত অমৰ হোৱাৰ লোভ সামৰি আমি জানো এই অশ্লীলতাক—শালীনতাৰ আঁৰত ৰাজহু কৰা অশ্লীলতাক—আমাৰ লেখাৰ মাজেদি দাঙি ধৰিব নোৱাৰোঁ? আমাক হাঁহিব? বাধা দিব? কিন্তু তাৰ কাৰণে আমি জানো ভয় কৰোঁ? নিশ্চয় নকৰোঁ। কিয় এই অশ্লীলতাক সাহিত্যত ঠাই দিব লাগে? অতি সহজ এই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ। এম্বোপ্লেন উৰিবলৈ বিমানকোঠ নিমজ কৰি ল'ব লাগে, আনকি জাপ এটা মাৰিবলৈ বা খোজ কাঢ়িবলৈও বাটত শেলুৱৈ থাকিলে বিপদ। মানুহৰ প্ৰগতিৰ পথৰ শেলুৱৈবোৰ মানুহেই আঁতৰাই ল'ব লাগিব। গেলা ঘা ঢাকি থ'লে হুগুকাই, বেছি বিষাক্ত হৈ হয়। এই কামত সকলোৰে দায়িত্ব আছে। বালজাকে ফৰাচী সমাজৰ গেলা-ঘাবোৰ উলিয়াই দিছিল। তাৰ প্ৰতিকাবৰ কাৰণে চেপ্টা কবিবলৈ ৰাইজক সজাগ কৰি দিছিল। এনেকুৱা বহুত উদাহৰণ অনৰ্গল দি যাব পাৰি। ৰবীন্দ্ৰনাথ ঠাকুৰে এদিন দেশৰ ডেকা-প্ৰাণক আহ্বান কৰি কৈছিল—

“ওৱে নবীন, ওৱে আমাৰ কাঁচা

ওৱে সবুজ, ওৱে অবুজ

আধ-মৰাদেৱ ঘা মেৰে তুই বাঁচা।”

অসমৰ ডেকা-প্ৰাণকো আজি অসমে আহ্বান কৰিছে একেদৰেই।

অসমৰ ডেকা-প্ৰাণ আজি শুই থকা নাই। নবীনৰ প্ৰাণৰ এই উন্মাদনাক প্ৰবীণে উশৃংখলতা বুলি উপলুঙা কৰিছে সাহিত্যতো ‘সেয়ে হ’ব। অসমৰ নবীন লেখকসকল, যিসকল হয়তো এতিয়াও প্ৰথম নাম ছপা হোৱাৰ অপেক্ষাত আছে, সেই সকলৰ সকলো লেখাকে ইংৰাজী বা আন যি কোনো বিদেশী শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্যৰ লগত মিলাই চাই ক’ব—এইবোৰ সাহিত্য হোৱা নাই। যেন অসমত কোনো মৌলিক সৃষ্টি হ’ব নোৱাৰে। কিন্তু, এই নতুন লেখকদলক অসমৰ প্ৰগতিমুখী সমাজৰ লগতে একে স্তৰে মই অভিনন্দন জনাওঁ। তেখেতসকলক আজি উৎসাহ দি ক’ব পাৰোঁ, “বন্দেমাতৰম্” কবিতাই বিশ্বসাহিত্য বুলি সমান পোৱা নাছিল, কিন্তু ৪১ কোটি ভাৰতবাসী তাৰ স্বৰত প্ৰাণ দিবলৈ ওলাইছিল। অসমৰ ডেকা-গাভৰুৱে হৈ অসমৰ প্ৰগতিৰ পথৰ শেলুৱৈ গুচাব—ঘিণ নকৰি, লাজ নকৰি, নিজ হাতেৰে গুচাব। তাৰ কাৰণে সাহিত্য, গীত মাত, ধর্ম-কৰ্ম, নাচ-গান, আদি সমাজৰ সকলো শক্তিক কামত লগাব। তাৰ কাৰণে যদি আমাৰ সাহিত্যত বিশ্ব-সাহিত্য সৃষ্টি নহয়, বা এই সাহিত্য যদি বিশ্ব-সাহিত্য হ’ব নোৱাৰে, তেন্তে নালাগে। তথাপি আমি আমাৰ সমাজৰ প্ৰকৃত ৰূপ সাহিত্যত প্ৰতিফলিত কৰি বিচাৰ কৰিমই। আমি জানো, সমগ্ৰ অসমৰ কাৰণে যি সাহিত্য সঁচা হ’ব, সেই সাহিত্য বিশ্বৰ আন যি কোনো সাহিত্যৰ কাৰণে মিছা হ’ব নোৱাৰে। আক যদি হয়, তথাপি ক’ম, আমাৰ সাহিত্যতকৈ আমাৰ জীৱন বেছি মূল্যবান, সমাজক নিকা কৰাটো বেছি দৰ্কাৰি।

সাহিত্যিক দুবিধ আছে। দুই বিধৰ বিষয়বস্তু একেবোৰেই; কিন্তু উদ্দেশ্য বেলেগ। আধুনিক কবিতাবে এটা উদাহৰণ দিওঁ। এবিধ আধুনিক কবিতাই ছন্দৰ মুক্তি বিচাৰিছে, নতুন আংগিক নতুন উপমাৰ প্ৰয়োগ কৰিছে। শ্ৰেষ্ঠ কবিতা বিচাৰৰ নতুন নিয়ম তৈয়াৰ কৰিছে। এইবিধ আধুনিক কবিয়ে ছন্দৰ মুক্তিৰ কাৰণে ভীষণ চিঞৰ-বাখৰ কৰিছে। আন এদল আছে, যি দলে নিজৰ কবিতাৰ বিষয়বস্তুৰ আৱশ্যক বুজি ছন্দৰ সকলো নিয়ম আওকাণ কৰিছে। ধৰি লওক ‘বেশা’ বিষয়ে এটা কবিতা। প্ৰথম দলৰ উদ্দেশ্য হ’ব ‘বেশাক’ লৈ এটা শ্ৰেষ্ঠ কবিতা ৰচনা কৰা—শ্ৰেষ্ঠ আধুনিক কবিতা। তেওঁলোকৰ কাৰণে

‘বেণু’ তেওঁলোকৰ কবিতাৰ বিষয়বস্তু। মাধৱদেৱতকৈও নিম্পৃহ হৈ সেই বিষয়বস্তুক মুক্তক বা গীত ছন্দত নতুন আংগিক, নতুন উপমা, নতুন প্ৰকাশ-ভংগিৰে সুন্দৰকৈ সজাই উলিওৱাতে তেওঁলোকৰ গোৰৱ। কিন্তু আন দলে ছন্দৰ বা আংগিকৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদি ‘বেণু’ক হুবহু ৰূপত দাঙি ধৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। প্ৰথম দলৰ উদ্দেশ্য শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য সৃষ্টি, দ্বিতীয় দলৰ উদ্দেশ্য বেণুৰ মুক্তি। নকলেও হ’ব যে ৰাইজে, সমাজে, পৃথিৱীৰ কেঁচা মানুহে দ্বিতীয় শ্ৰেণীকে বিচাৰে। আগৰ দিনৰ ব্ৰাহ্মণৰ গাভৰু-বিধবাৰ দৰে এতিয়াও কিছুমানে সাহিত্যিক গুচি কৰি ৰাখিব খোজে। কিন্তু সেই সকলে আজি ব্ৰাহ্মণ-বিধবাৰ বিয়াৰ খবৰ হজম কৰিব নগীয়া হোৱাৰ দৰে তথাকথিত অগুচি সাহিত্যিক হজম কৰিব লাগিব।

এটা সময় আছিল, যি সময়ত সাহিত্যিকে ৰঙ্গনাক প্ৰাধান্য দিবলৈ বাধ্য হৈছিল, ৰজা আৰু সমাজৰ ভয়ত। সেই সময়ত মানবী প্ৰিয়াক চৰাই বা লতা কৰি লৈছিল। এতিয়াও তেনেকৈ সঁচা কথা ক’বলৈ ভয় কৰা সাহিত্যিকৰ অভাৱ নাই। তেনেকুৱা বহুত সৰু সাহিত্যিকে বাস্তৱক চেৰাই গৈ অতীন্দ্ৰিয় সৌন্দৰ্য আৰু ভৱিষ্যৎ মানৱ সমাজক লৈ বিলাসিতা কৰে। হয়তো সেইদৰে বিশ্ব-সাহিত্যৰ সৃষ্টিও কেতিয়াবা হৈছে। কিন্তু আমাৰ বৰ্তমানৰ প্ৰধান প্ৰয়োজন প্ৰত্যেকৰে মুখত ভাত দিয়া। কেৱল পেটতৰাই খাবলৈ পোৱা সকলক সাহিত্যচৰ্চাৰ বিলাসিতাৰ কাৰণে খোৱাক যোগাই, ক্ষুধাতুৰ হাজাৰ হাজাৰ মানুহক পেলাই থৈ আমি আজি শান্তিৰে সাহিত্য সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰোঁ। সাহিত্যত ছুটা আখৰৰ বৰঙনি দিব পৰা সময়-সচেতন সাহিত্যিকে আজি ভাবে, প্ৰত্যেকৰ মুখত ভাত দিবৰ কাৰণে যদি দৰ্কাৰ হয়, তেন্তে আমি সাহিত্যিক বলি দিব পাৰোঁ, সাহিত্যিক ওখ আসনৰপৰা সৰ্বসাধাৰণৰ মাজলৈ নমাই আনিব পাৰোঁ। গোড়াসকলে বহুত যুক্তিৰে ইয়াৰ বিৰোধিতা কৰিব। বাচেল আদি চিন্তানায়কৰ হেজাৰ হেজাৰ উদ্ধৃতি দি প্ৰমাণ কৰিব—পকুৱাই একেলগে সকলোৱে কাম কৰি সকলোৱে খাবলৈ পায়, কিন্তু সিহঁতৰ মগজৰ উন্নতি হোৱা নাই। মানুহৰ বুদ্ধি-বৃত্তিৰ উন্নতি একোজন চিন্তানায়কৰ মাজেদিয়ে হয়, সমূহীয়া প্ৰচেষ্টাৰে

নহয়। আমি কম—সেইবিধৰ উন্নতি আমাৰ বহুত হ’ল! এতিয়া আমি গোটেই পৃথিৱীয়েই তৃপ্তিৰে এসাজ খাই একেলগে “ওঁম” বোলাৰ পথ পৰীক্ষা কৰি চাম।

মানৱ-সভ্যতা বা মানৱ-প্ৰগতি relay race। আমাৰ পূৰ্ব পুৰুষ সকলে য’ত এৰিছে, তাৰপৰা আমি আৰম্ভ কৰিব লাগিব। কোনোবা যুগত যদি পিচ পৰিছিল, সেইখিনি আমি দুগুণ বেছিকৈ দৌৰি পূৰ্ব কৰিব লাগিব। এই ফালৰপৰা চালেও আপুনি নতুন কিবা লিখিবলৈ সদায় বাস্তৱৰ লগত খোজ পেলাব লাগিব।

অসমীয়া সাহিত্যত অশ্লীলতা লৈ বেচ আলোচনা চলিছে। ন ডেকা গাভৰুৰ হাতত পৰি সাহিত্যই সতীত্ব হেৰুৱাইছে বুলি এদলে অভিযোগ কৰিছে! কিন্তু এটাইতকৈ হাঁহি উঠা কথা যে অসমীয়াত তথাকথিত অশ্লীল সাহিত্য নাই বুলিবই পাৰি। এই সকল গোড়াই ছাঁটোকে বাঘ বুলি ভাবিছে।

মানৱ-ইতিহাসৰ আজিকোপতি আমি জনাৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ যুগ আমি আজি জীয়াই থকা যুগটো। অতীতৰ কোনো যুগতকৈ আজিৰ যুগ নিকট বুলি কোনেও ক’ব নোৱাৰে। পৃথিৱীত কেতিয়াও ইমান অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰৰ আয়োজন কৰিও কেৱল জনমতৰ কাৰণে যুদ্ধ নোহোৱাকৈ থকা নাছিল। মানুহে কেতিয়াও আজিৰ দৰে ব্ৰহ্মাণ্ড আৱিষ্কাৰৰ কাৰণে ওলাই যোৱা নাছিল। মানুহে কেতিয়াও আজিৰ দৰে বিশ্ব-শান্তি, বিশ্ব-একতাৰ কাৰণে কাম কৰা নাছিল, মানুহ কেতিয়াও আজিৰ সমান মানুহ (human) নাছিল। এই মহান যুগত জীয়াই থকা সকলো ডেকা-গাভৰুকে মই অভিনন্দন জনাওঁ। তেওঁবিলাকৰ লগত মই সুৰ মিলাই কওঁ—‘আমি উদঙ, আমি অশ্লীল, আমি ভুল কৰোঁ, কিন্তু আমিৱেই ভৱিষ্যৎ।’

মনৰ আৱেগত বহুত কথাই কৈ পেলালোঁ আপোনাক। কিবা এটা সুবিধা পালেই ক’ম বুলি ভাবিও আছিলোঁ। এই সময়ত আপোনাৰ মৰম-কোমল চকুত মোৰ আখৰবোৰে প্ৰাণ পাইছে—আপোনাৰ চকুৰ পৰ্দাত নাচিছে। লেখকৰ লেখাৰ এয়ে কাম্য। মোৰ কৃতজ্ঞতা জনাই থওঁ এই মৰমকণৰ কাৰণে। খন্তেকৰ কাৰণে হ’লেও আপোনাৰ

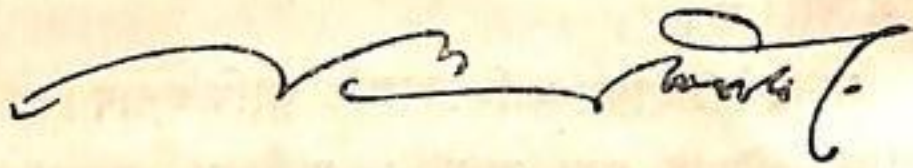

মনৰ মাজত, চিন্তাৰ মাজত, অনুভূতিৰ মাজত সোমাই, আমাৰ মাজত কোনো ব্যৱধান নৰখাকৈ এক হৈ যোৱাত তৃপ্তি আছে। বহুতে হয়তো ক'বলৈ লাজ কৰিব। মই কৈ পেলালোঁ। কাৰণ আমাৰ মাজত ভেদতাৰ পৰ্দা নাই। বহুত পুৰণিক আমি নতুনকৈ চাবলৈ ওলাই আহিছোঁ।

ইয়াত দিয়া গল্পবিলাক মোৰ ভাল লগা মতে সজাই নিদি গেলিমেলিকৈ দিছোঁ। কাৰণ প্ৰতি পঢ়ুৱৈৰে কচি বেলেগ। ছই এটা গল্পক ইয়াত ঠাই দিয়া উচিত হ'ল নে নাই সেই বিষয়েও আপুনি প্ৰশ্ন কৰিব পাৰে। উল্লেখযোগ্য যে 'দাৰ্শনিক স্বামী' আৰু 'অবুজ'—এই গল্প দুটা এবছৰ আগতে লিখা।

এতিয়া আহোঁ তেন্তে। আকৌ লগ পাম দেই।

আপোনাৰ

৩৬ আমহাৰ্ট ষ্ট্ৰিট
কলিকতা-২

—অঞ্জীল

লোকাৰণ্য কলিকতা।

মানুহৰ অহা-যোৱাৰ শেষ নাই। ট্ৰামে-বাচে-মটৰে চাইকেলে-পদব্ৰজে কেৱল মানুহ আৰু মানুহ। মতা-মাইকী, ল'ৰা-বুঢ়া, ব্যৱসায়ী-চাকাবয়াল, চাকৰি-প্ৰাৰ্থী, ভ্ৰমণকাৰী, বেমাৰী-আধাপাগল—কেৱল মানুহ আৰু মানুহ। চল পুৱাৰপৰা মাজনিশালৈ কেৱল মানুহৰ শোভাযাত্ৰা। কিন্তু তাৰ মাজতো আকৌ শোভাযাত্ৰা ওলায়। কেতিয়াবা ছই বা তিনি দিনৰ অন্তৰে অন্তৰে, কেতিয়াবা দিনো। কোনোবা মিলৰ কৰ্মচাৰীৰ মজুৰী বঢ়া নাই, কোনোবা শিল্প-প্ৰতিষ্ঠানে কৰ্মচাৰী কমাৰ খুজিছে, কোনোবা স্কুলত দৰ্মহা দিয়া নাই, কোনোবা চৰকাৰী আইনে ৰাইজৰ অপকাৰ কৰিছে, চাউলৰ দাম বাঢ়িছে—আদি বিভিন্ন দাবী ডাঙৰ ডাঙৰ কাগজ আৰু কাপোৰত লিখি লৈ এইবোৰ শোভাযাত্ৰা ওলায়। হেজাৰ হেজাৰ মানুহৰ শোভাযাত্ৰা। কেতিয়াবা পুলিচে লাঠি চাৰ্জ কৰে, কেতিয়াবা গুলিয়ায়। মানুহ জখম হয়, মৰেও। তাৰ পৰিবৰ্তে কিছুমান দাবী মানি ল'বলৈ কৰ্তৃপক্ষ বাধ্য হয়। কেইদিনমানৰ পাচত আকৌ নতুন দাবী লৈ নতুন শোভাযাত্ৰা ওলায়। ই যেন ঠিক তিল তিলকৈ ৰাজ্য বিস্তাৰৰ কাৰণে কৰা দীঘলীয়া যুদ্ধ।

বয়সস্বসকলৰ বাধা নিষেধলৈ আওকাণ কৰি সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ দৌৰি আহি বাস্তাৱ দাঁতি পায়হি—শোভাযাত্ৰা চাবলৈ। বাহিৰলৈ অহাৰ উপায় নাপালে ঘৰৰ বাৰাণ্ডাত থিয় হয়। কেইটামান শ্লোগান মুখস্থ কৰে। আন এটা নতুন

শোভাযাত্রা 'নহালৈকে সেইখিনি শ্লোগানেবেই বাপেক-মাকৰ কাণ জলা-কলা কৰে। ককায়েক বায়েক খঙত বাধ্য হৈ কিতাপ জপাই বহি বহি প্ৰিয়া-প্ৰিয়ৰ কথা ভাবে। এই সকলক ল'ৰাছোৱালীবোৰ দেখিলে মনত হয় যেন শোভাযাত্রাবোৰ সিহঁতৰ আনন্দৰ কাৰণেই ওলায়।

১৯৫৮ চনৰ কথা। একেবাৰে সঁচা কথা। বহাগ বিহুৰ পিচতে এদিন আবেলি।

অধ্যাপিকা মিনা সেনক সান্ধ্য-ভ্ৰমণৰ কাৰণে আনিবলৈ যোৱা মাৰোৱাৰীৰ গাড়িখন বাটতে বৈ গ'ল। কাৰণ, এক বিৰাট শোভাযাত্রা আহিছে। ট্ৰাম-বাচ সকলো বন্ধ।

৬০ বছৰীয়া বায় চাহাব ইচ্ আচ্ কৰি নিজ বঙলাৰ ভিতৰৰ বাৰাণ্ডাত বহি আছেগৈ।

মিচেচ চৌধুৰীয়ে বন্ধু বেনাৰ্জিক ওঠৰ লিপস্টিক মচি বিদায় দিছে—নিজে ঘিণতে বাহিবলৈ ওলাই নাছিল। বেনাৰ্জিবো যাবলৈ লাজ লাগিছিল; কিন্তু মিন্টাৰ চৌধুৰী অফিচৰপৰা আহি পোৱাৰ আগতে যোৱা ভাল। ওলাই গৈ ওচৰৰে চাহাব দোকানখনত বহি থাকিলগৈ।

ল'ৰা-ছোৱালীবোৰৰ কিন্তু মহা আনন্দ। বুলু আক মিতুৱে আবেলিৰ জলপান খাইছিল। আধা খাই, মুখত থকাখিনি চোবাই চোবাই বাস্তাৰ দাঁতি পালেহি। হাতেৰে মুখখন মচি লৈ হাত চাপৰি বজাই “প্ৰচেচন প্ৰচেচন” বুলি কি চিঞৰ। মণ্টুৱে সৰি পৰিৰ খোজা পেণ্টটো বাঁও হাতেৰে ধৰি সোঁ হাতত বঙা কাগজ লগোৱা মাৰ এডাল নিচানৰ দৰে দাঙি ধৰি দৌৰি আহি বুলু মিতুৰ ওচৰ পালেহি। অমিয়ে স্কুলৰপৰা আহি গা ধুইছিল—আধা তিতা গাৰেই গামোছাখন পিন্ধি দৌৰি আহিছে। গামোছাখন খুলি গ'লে লাজ লাগিব; গতিকে

মূৰটোকে দোঁৱাই পিন্ধা গামোছাখনেৰেই মুখৰ পানীবোৰ মচি ল'লে। বিন্দুৰ জ্বৰ—তাই গাত আলোৱানখন মেৰাই লৈ আহিছে। চাওঁতে চাওঁতে সিহঁতৰ এটা বিৰাট দল হৈ পৰিছে।

শোভাযাত্রা এতিয়াও আধা ফালৈ দূৰত। সিহঁত আগবাঢ়ি গ'ল, শোভাযাত্রাৰ লগতে সিহঁতো শোভাযাত্রী হৈ আহিব। কি আনন্দ!

কি এখন চৰকাৰী আইন তুলি লবলৈ শ্লোগান দিছে। সিহঁতে ঠিক বুজিব পৰা নাই। প্ৰত্যেকেই ভালকৈ কাণ পাতি শুনিছে। কাৰণ ভালকৈ বুজি নল'লে লগত চিঞৰিব নোৱাৰি। বুলুৱে মিতুক দেখুৱালে—শোভাযাত্রাত বহুত ছোৱালী।

শোভাযাত্রাৰ ওচৰ পালেগৈ সিহঁত। তাৰ পাচত একেলগে আগুৱাবলৈ ধৰিলে। শ্লোগান কিন্তু এতিয়াও দিব পৰা নাই। মহা মুস্তিল। মিতুৰ কিন্তু খুব আনন্দ। তাই বুলুক কৈছে—

“চা, সদায় তহঁতৰ মতামানুহৰ প্ৰচেচন। আজি চৰ ছোৱালীৰ প্ৰচেচন।”

বুলুৰ উত্তৰ নাছিল। কথাটো সঁচাই। সি এই অপমান হজম কৰিলে, ওচৰৰে লাইট-পোষ্টত উঠি কিমান দীঘল শোভাযাত্রা পৰীক্ষা কৰিলে, তাৰ পাচত ক'লে—“দহ হেজাবৰ কম নহয়।”

শোভাযাত্রী এগৰাকীলৈ আঙুলিয়াই বিন্দুৱে ক'লে, “ইস্ বাম, মই আমাৰ সকলো মাহী বুলি ভাবিছিলোঁ।; একে দেখিবলৈ।”

মিতুৱে এগৰাকীলৈ আঙুলিয়াই ক'লে, তাৰ মাকৰ নিচিনা শাৰী পিন্ধিছে বুলি।

অমিৰ মতে শোভাযাত্রাত বায়েকৰ কলেজৰ বহুত ছোৱালী আছে। তাই ধৰিব পাৰিছে।

আজি সিহঁতে শ্লোগান পাহৰি কোণে কাক চিনি পায় বিচাৰি উলিওৱাৰ চেষ্টা কৰিছে। হঠাতে এটা চিঞৰ শুনি

কাষৰে ছুমহলীয়া ঘৰটোৰ বাৰাণ্ডালৈ চালে বুলুৱে। তাৰ বন্ধু এটাৰ চিঞৰ যেন লাগিছিল। ঘূৰি চাই দেখে, ঠিকেই ধৰিছে সি। বমেশক মাকে কাণত ধৰি ভিতৰলৈ লৈ গৈছে। আও, ছুৱাৰখনো বন্ধ কৰি দিছে।

শোভাযাত্ৰা গৈ আছে। বাস্তাৰ দুই দাঁতিয়ে শোভাযাত্ৰাৰ লগে লগে হেজাঁৰ হেজাঁৰ সৰু ল'ৰাছোৱালীৰ দল।

কেৱল তিবোতাৰ শোভাযাত্ৰা। মাৰ্জিত কচিৰে কাপোৰ পিন্ধি ওলোৱা তিবোতাসকল। ল'ৰাছোৱালী-বোৰৰ খুব আনন্দ। আজি এটা নতুন শোভাযাত্ৰা দেখিলে সিহঁতে।

শোভাযাত্ৰা আহি আহি বুলুহঁতৰ ঘৰৰ আগ পালেহি। লগতে ল'ৰাছোৱালীবোৰো। হঠাতে বুলু মিতুৱে অনুভৱ কৰিলে, সিহঁতৰ হাতত কোনোবাই ধৰিছে। দেখিলেই, সেইটো সিহঁতৰ চাকৰটো। বুলুৱে তাক ধমকি দিলে,—পুলিচো অহা নাই ভয় কৰিবলৈ, ট্ৰাম-বাচো চলা নাই চেপিবলৈ, তেন্তে সিহঁত কিয় যাব লাগে। চাকৰটোৱে সিহঁতক টানি নিলে।

মিতুৱে খঙতে কান্দি চাকৰটোৰ হাতত কাষুৰিলে। বুলুৱে এহাতেৰে ঘিমান পাৰে মাৰিলে। ঘৰত সোমাওঁ সোমাওঁ হঙতে সিহঁতে বাস্তাত বৈ থকা বন্ধুবোৰলৈ এবাৰ ঘূৰি চালে। দেখিলে, সিহঁতৰো প্ৰায়বোৰক চাকৰ-বাকৰ বা ককায়েক বাপেকে হাতত ধৰি, কাণত ধৰি, টানি নিছে। অকল সিহঁতেই এই আনন্দৰপৰা বঞ্চিত হোৱা নাই বুলি জানি অলপ মনে মনে শান্তি পালে।

ভিতৰত গৈ বাপেকৰ বঙা চকু দেখি মিতুৱে অলপ ভয় খালে। বুলুৱে বাপেকক বিশেষ ভয় নকৰে। তথাপি দুইটা শান্ত হৈ থিয় হৈ থাকিল। মুখত তেতিয়াও একো মোকোৰা খং। বাপেকে ধমকি দি ক'লে, “অসভ্য ল'ৰাছোৱালীৰ দৰে কথাটোৱেপতি বাস্তালৈ দৌৰ কেলেই? ঘৰত থাকিবলৈ ঠাই নাই?”

কপালত পৰা ঠৰঙা চুলিকিডালক হাতেৰে ঠিক কৰি বুলুৱে বাপেকৰ ধমকলৈ যে কেৰেপ কৰা নাই বুজাই দিলে। মিতুৱে বাপেকৰ চকুলৈ এবাৰ বিতৃষ্ণাবে চাই তলমূৰ কৰিলে। মাক বান্ধনি ঘৰৰপৰা আহি ওচৰত থিয় হ'লতে মিতুৱে মাকক সাৱটি ধৰিলে। “সিহঁতেনো কেনেকৈ জানিব? সদায় যায়, আজিও গৈছে।”—মাকৰ কথাৰ ওপৰত বাপেকে কথা নকয় বুলি সিহঁতে জানে। লগতে আজি বুজিলে, মাইকী মানুহৰ প্ৰচেন চাবলৈ গ'লে গালি খাব লাগিব। নাপায় বোধকৰোঁ।

বাপেক অলপ আঁতৰি যোৱা দেখি মিতুৱে মাকক সুধিলে, “মা, চব মাইকী মানুহক প্ৰচেন। তয়ো নগ'লি কেলেই?” অবুজ ছোৱালীজনীক মাকে কোলাত তুলি লৈ মৰম কৰিলে। বুলুৱে বুজিলে, বাপেকৰ গালি খোৱাৰ ভয়তে কিজানি মাক নাযায়।

ইতিমধ্যে খবৰৰ কাগজ লৈ বাপেক বহি আছে। চুচুক-চামাককৈ বুলু ওচৰ চাপিল। মিতুৱে মাকক কিবা এটা সুধিলেই। সি মিতুতকৈ ডাঙৰ। গতিকে সিও বাপেকক কিবা এটা সোধা উচিত। সি সুধিলে, “দেউতা, এইখন কাৰ ছবি?”

“সেইটো পাউদাবৰ বিজ্ঞাপন। তোমালোকে যে পাউদাব ঘঁহা, সেইটো পাউদাবৰে!”

বুলুৱে খবৰ-কাগজৰ ছবিখন এনেয়ে চালে। এজনী ধুনীয়া মাইকী মানুহে পাতল কাপোৰ বুকুত লৈ গাত পাউদাব ঢালিছে।

“দেউতা?”—বুলুৱে আকৌ মাতিলে।

“কি?”—বাপেকে কাগজ চাই চায়েই সুধিলে।

“প্ৰচেন চাবলৈ যাব নাপায়—নহয়?”

“নাঁপায় সোণ। আজিৰপৰা নাঁযাবা দেই”—বাপেকে
বুলুক মৰম কৰি কোলাত সুমাই ল'লে।

“আজি মাইকী-মানুহৰ সেইটো কি প্ৰচেন দেউতা?”

বাপেকে এতিয়া কি উত্তৰ দিব? সঁচাকৈ, কলিকতাত
আৰু ল'ৰাছোৱালী তুলিব নোৱাৰি। গোটেই পৰিৱেশটোৱেই
অশ্লীল হৈ পৰিছে। এই তিবোতাবোৰো একেবাৰে লাজ নাই।
এই সকল ল'ৰাছোৱালীবোৰৰ আগতো সিহঁতৰ লাজ নালাগিল
নে? এনেকৈ নিজৰ বিষয়ে জাহিৰ নকৰিলে সিহঁতৰ কি ক্ষতিটো
হ'লহেতেন। কোনেও তো নিবিচাবে সিহঁত খাবলৈ নাঁপাই
মৰক বুলি। এখন দৰখাস্ত দিয়া হ'লেই চৰকাৰে বিবেচনা
কৰিলেহেতেন। সিহঁতকতো কোনেও খেদাব খোজা নাই।

“কি প্ৰচেন দেউতা?”—বাপেক মনে মনে থকা দেখি
বুলুৱে আকৌ সোধে। বাপেকে এতিয়া কি ক'ব? বাপেকেতো
তাক ক'ব নোৱাৰে যে, কলিকতাত থকা প্ৰায় ৪০ হেজাৰ
তিবোতাৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে এই শোভাযাত্ৰাই। আৰু বুলুক তো
ক'ব নোৱাৰে যে বাপেকৰ নিচিনা মানুহৰপৰাই সিহঁতে ভাত
খাই থাকে। আৰু, সেই সকল ল'ৰাটোক কেনেকৈ বুজাব
যে, এই শোভাযাত্ৰাই এখন চৰকাৰী আইন প্ৰত্যাখ্যাস দাবী
কৰিছে—সিহঁতৰ ব্যৱসায় বন্ধ কৰা চৰকাৰী আইন—যি আইন
অহা মে মাহৰ পহিলা তাৰিখৰপৰা বলবৎ হোৱাৰ কথা।
বাপেকে পুতেকক কেনেকৈ কয়, সেই শোভাযাত্ৰাত থকা
তিবোতাবোৰে দেহাৰ বেপাৰ কৰে, সিহঁত বেষ্ঠা।

সঁচাকৈয়ে অশ্লীল এই বেষ্ঠাবোৰ।

+ +

—নি লা জ

“হেবা শিল্পী, এখন ছবি আঁকি দিব পাৰিবা?”

চহকী কচিৰে সজোৱা এটা অহল-বহল কোঠা। চিত্ৰ-
শিল্পী প্ৰণৱৰ স্টুডিঅ'। বেবত—চকুৰপৰা তৃপ্তিদায়ক দৃশ্যৰ
ব্যৱধানত—চাৰিফালে চাৰিখন ডাঙৰ কেন্দ্ৰাচ আঁৰি থোৱা
আছে। চকুৰ চাৰনিক টানি নি বন্দী কৰি থ'ব পৰা বঙৰ
সমাৱেশ, ভাৱৰ অভিব্যক্তি, ছন্দৰ গতি এই ছবি কিখনত।
চুকে কোণে পৰি আছে আন বহুত ছবি—আধা-অঁকা, শেষ কৰা
বা শেষ কৰাৰ ইচ্ছা নোহোৱা ছবি। বঙৰ সমাৰোহত
কোঠাটোৱেই যেন এখন ছবি হৈ পৰিছে—পৃথিৱীৰ নহয়,
কোনোবা স্বৰ্গৰ। মেজত ওপৰত খেলিমেলি হৈ পৰি
আছে বহুত বং, বহুত তুলিকা—শিল্পীৰ পৰশত জীৱন্ত হৈ
উঠিবলৈ সিহঁতৰ মাজত যেন উতল-মাখল লাগিছে। ইজেলৰ
ওপৰত এখন আধা-অঁকা ছবি। তাৰ সমুখত চিত্তামগ্ন হৈ বৈ
আছে শিল্পী প্ৰণৱ। হাতত তুলিকা আৰু বঙৰ প্লেট, গাত বং-
লগা এপ্ৰন, চুলিত শিল্পী-মূলভ অৰিন্যস্ততা। প্ৰণৱ নামকৰা
শিল্পী। ভাৰতৰ শিল্পী সমাজতো নাম আছে কাৰণেই দুদিন
আগতে বম্বেৰ এজন নামকৰা শিল্পী আহিছিল—কিবা
আলোচন কৰিবলৈ। আজি বাতিপুৱাই প্ৰণৱে তেওঁক হাওৰাত
ট্ৰেনত তুলি দিলেগৈ। হাওৰাৰপৰা ঘূৰি আহোঁতে সি
খোজকাঢ়ি ডেল্‌হাউচি স্কোয়াৰৰ মাজেদি আহিছিল। সেই

তাতে এটা দৃশ্য দেখি তাৰ বৰ বেয়া লাগিছিল। প্ৰণৱ
সুন্দৰৰ পূজাৰী। অসুন্দৰক ঘিণ কৰে। সেইকাৰণেই কলিকতাৰ
নিচিনা মহানগৰত থাকিও সি অকলশৰীয়া। আনকি,
কলিকতাৰ প্ৰধান বাট-পথ কিটোও সি ভালকৈ চিনি নাপায়।
কলিকতাৰ বাটে-ঘাটে মানুহৰ বিকৃত ৰূপ কেতিয়াবা চকুত
পৰিলে, প্ৰণৱৰ শিল্পী-প্ৰাণ কোঁচ খাই যায়। কল্পনা পলায়।
সেই কাৰণে তেওঁ সেইবোৰ বাদ দি ফুৰে। আপোন কল্পনাৰ
বহণ বোলাই পৃথিৱীক গোৱৰাস্থিত কৰে। ইজেলৰ আগত
থিয় হৈও প্ৰণৱে ছবি আঁকিব পৰা নাই। বাটত দেখা
দৃশ্যটোৰ কথা মনত পৰি সকলো ভুল হৈ যায়।

দাবিদ্ৰ্যৰ অভিব্যক্তি সৌন্দৰ্য্যৰ অৱমাননাৰে আন এটা নাম।

ইজেলত লগাই লোৱা কেন্ভাচত আধা-অঁকা ছবিখন
এতিয়াই বেছ জীৱন্ত হৈ উঠিছে। বিষয়বস্তুটো খুব ভাল।
মহানগৰী কলিকতাৰ ৰূপ-ৰস-গন্ধ-প্ৰেম আৰু প্ৰাণক ফুটাই
তুলিব খুজিছে ‘নাগৰিকা’ নামৰ এক গাভৰুৰ মূৰ্তিত। পূৰ্ণ-
যৌৱনা নাগৰিকা। অৰূপণভাৱে ৰং সানিছে প্ৰণৱে। মহানগৰীত
কেন্দ্ৰীভূত মহামানৱৰ মানৱতা—সেই মানৱতাৰ প্ৰতীক ৰূপে
সৃষ্টি কৰিব নাগৰিকাৰ উদাৰ, উপচি পৰা বক্ষস্থল।

হঠাতে কোনোবাই মতা শুনি প্ৰণৱ চকুখাই উঠিল। ঘূৰি
চাই দেখে, ছবিৰ নিচিনা ধুনীয়া এজনী ছোৱালী। আউল-
বাউল চুলি, অবিচ্ছিন্ন সাজপাৰ, মমতা ভৰা মুখত এক নিষ্পেষণৰ
ৰূপ। কিবা এটা যেন কষ্টৰপৰা মুক্তি পাবলৈ প্ৰণৱৰ ওচৰলৈ
আহিছে। কেন্ভাচত হাঁহি থকা সন্তোষ ভৰা ‘নাগৰিকা’ৰ
ঠিক যেন বিপৰ্য্যত অভিব্যক্তি। কিন্তু নাগৰিকাতকৈ বহুত

সুন্দৰ, বহুত সংবেদনশীল, বহুত জীৱন্ত। কিবা ভয় আৰু
অচিনাকি আশাত তাৰ ডেকা মুখত বৰ্জ যৌৱনৰ প্ৰতিবিম্ব পৰে।

যুৱতীয়ে ব্যাকুলতাৰ লেকাম ধৰি আকৌ সোধে,

“এখন ছবি আঁকি দিব পাৰিবা?”

এখন? গোটেই জীৱন ছবি আঁকি যাব পাৰে প্ৰণৱে,
যদি এনেকুৱা অনুবোধৰ অভাৱ নহয়। কিন্তু সিমান উত্তেজনা
প্ৰকাশ কৰাটো শিল্পীৰ গুণৰ ভিতৰত নপৰে। গোটেই পৃথিৱীৰ
সৌন্দৰ্য্যয়ো তৃপ্ত কৰিব নোৱাৰা যি শিল্পী-মনে পৰম সুন্দৰক
বিচাৰি যায়, সেই শিল্পী মন সাধাৰণ ছোৱালী এজনীৰ ৰূপত
বলিয়া নহয়। খুব বেছি, সেই সুন্দৰীৰ ৰূপত চিৰসুন্দৰৰ
সৌন্দৰ্য্যবোধৰ পৰিচয় পাব পাৰে। খুব সংযত আৰু নম্ৰভাৱে
প্ৰণৱে উত্তৰ হিচাপেই সুধিলে,

“কি ছবি?”

“মই ছবিৰ বিষয়-বস্তুটো কৈ দিম। তুমি সেইমতে আঁকি
দিব লাগিব”—গাভৰুৰ অনুবোধত দাবীৰ শব্দ।

‘তুমি’ বুলি সম্বোধন কৰাত প্ৰণৱ সঁচাকৈয়ে আচৰিত হ’ল।
নিশ্চয় চিনাকি। মুখখনো চিনাকি চিনাকি লাগিছে, অথচ
কোনোমতেই মনত নপৰে। শিল্পী জীৱনত বহুত ছোৱালীকে
লগ পাইছে প্ৰণৱে। সকলোকে মনত ৰখা সম্ভৱ নহয়। তথাপি
মূৰ ছপিয়াই সম্মতি জনালে। ছবি আঁকাৰ আগ্ৰহ আছিল
বুলি ক’লে ভুল হ’ব। কিন্তু ইমান বেছিকৈ জানিবৰ মন গৈছিল
গাভৰুক, শুনি থাকিবৰ মন গৈছিল গাভৰুৰ কথা, ইমান ওচৰত,
কাষত, বুকুৰ মাজত লৈ পৃথিৱীক চিঞৰি কব’ব মন গৈছিল—
‘চোৱা, গোটেই পৃথিৱীতকৈ মই চহকী।’ আৰু জানিবৰ মন
গৈছিল, কাৰ ছবি গাভৰুৱে বিচাৰে? কোনোবা যুৱকৰ?
নিজৰ? নে কোনোবা প্ৰাকৃতিক দৃশ্যৰ!

নমতাকৈয়ে গাভৰু সোমাই আহিল। অকণো শংকোচ নাই। ইজেলৰ ওচৰতে চোফাখনত বহিল। কিন্তু কি আচৰিত, এখনো ছবিলৈ চকু নগল গাভৰু। প্ৰণৱে ভাবিলে, হয়তো গাভৰুৱে নিজতকৈ কাকো সুন্দৰ নেদেখে। অতি সহজভাৱে গাভৰুৱে প্ৰণৱক ইংগিত দিলে ওচৰতে বহিবলৈ। মন্ত্ৰমুগ্ধ সাপৰ দৰে প্ৰণৱৰহি পৰিল। গাভৰুৱে আকৌ সুধিলে,

“মই কৈ দিলেই হ’ব নে তুমিও দেখিব লাগিব?”

“কৈ দিলেই হ’ব।”—প্ৰণৱে দক্ষ শিল্পীৰ শ্ৰুতিত ক’লে।

“শুনা তেন্তে, মোক কলিকতাৰ এটুকুৰা ঠাইৰ এখন ছবি লাগে।”

“কোনটুকুৰা ঠাইৰ?”—বিশ্বাস কৰিবৰ মন যোৱা নাছিল যদিও প্ৰণৱে সুধিলে।

“ডেল্‌হাউচি স্কোয়াৰৰ”

প্ৰণৱৰ হাঁহি দিবৰ মন গৈছিল। কৈ দিবৰ মন গৈছিল—কেমেৰা এটা লৈ গ’লেই হয় দেখোন। কিন্তু গাভৰু সোনকালে গুচি যোৱাটো প্ৰণৱে বিচৰা নাছিল। সেইকাৰণেই গহীন হ’ব খুজিও পাতল কথা এটা সুধি পেলালে,

“মাত্ৰ সিমানাই?”

গাভৰু অকণো অপ্ৰস্তুত নহ’ল। সহজভাৱেই উত্তৰ দিলে, “নহয়, আৰু আছে।” মুখখন আঁচলৰ আগেৰে মোহাৰি গাভৰুৱে আকৌ ক’লে, “মোৰ মনত থকাৰ দৰে তোমাক কৈ যাওঁ—মানে মোৰ মনত যিখন ছবি আছে। ছবিখনত কি কি ভাৱ ফুটি ওলাব লাগিব তাকো কৈ যাম। তুমি ঠিক সেইদৰেই আঁকি দিব লাগিব।”

শিল্পী জীৱনত ছবি আঁকাৰ কাৰণে এনেকুৱা অভিনৱ অনুৰোধ প্ৰণৱৰ জীৱনত এয়ে প্ৰথম। কৌতূহলে তাক অস্থিৰ কৰি তোলে। কিন্তু ধৈৰ্য্যেৰে সি উত্তৰ দিয়ে,

“বাক, শুনি লওঁ আগতে।”

“ডেল্‌হাউচি স্কোয়াৰৰ উত্তৰ-পশ্চিম কোণৰপৰা চালে যি অংশ দেখা যায়, সেই অংশৰ ছবি—”

“সিমানাই?”

“সিমানাই। কিন্তু এয়া পটভূমি হে। তাকে দেখি মোৰ মনত কেনেকুৱা প্ৰতিবিম্ব পৰিছিল, সেই কথা ফুটি ওলাব লাগিব।”

“অ’ নিজে দেখা এটা দৃশ্য?”

“ওঁ। শুনি লোৱাঁ। মই কোৱা ঠাইৰপৰাই চাইছোঁ। সময়টো পুৱা প্ৰায় ন বজাত। আজি তিনি দিন ধৰি দিয়া নেৰা-নেপেৰা বৰষুণে বাটত পানীৰ সোঁত বোৱাইছে। ট্ৰাম-বাছ-পকীষৰ আৰু পকী বাস্তাৱ সৰ্বগ্ৰাসী বিস্তাৰতো ভয় নাখাই থিয় হৈ আছে দুই এজোপা গছ। এতিয়াও চেষ্টা কৰিছে, দুই এটা সেউজীয়া পাতৰে লাজ ঢাকিবলৈ, পৃথিৱীৰ অকণমান বস সুহি নিজক মাৰাত্মক ক্ষুধাৰপৰা বক্ষা কৰিবলৈ।.....ব’বা, তুমি এতিয়াই একো নক’বা। আগতে মোৰ কথা শেষ কৰিবলৈ দিয়া।.....সেই গছ কিজোপা—সিহঁতৰ নিজৰ লাজ ঢাকিবলৈ যি কণ কণ বস লাগে, সেইকণ বসো শিপা কিডালে বিচাৰি নাপায়। লাগি থকা পাত কিটা শুকাই বঙা পৰিছে। গছৰ মান ৰাখিবলৈ বস বিচাৰি বাঢ়ি যোৱা শিপাবোৰ খাবলৈ নাপাই তিলে তিলে মৰিছে। জীৱনৰ শেষলৈকে যুঁজিবলৈ গছ কিজোপা যেন দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞ। উন্নত শিৰে সিহঁতে যেন ঘোষণা কৰিছে—‘এই জীৱন বক্ষাৰ কাৰণে যি নাওমান মাটিৰ দৰ্কাৰ, তাৰ

ওপৰত আমাৰ অধিকাৰ আছেই। সেই অধিকাৰ নাপাওঁ মানে আমি যুঁজি যুঁজি মাৰ্ম—মৰিও যুঁজিম।' সেই নিৰ্ভয় বাণী শুনি ভয়তে যেন জিকাৰ খাই উঠে, কলিকতা মহানগৰীত কেন্দ্ৰীভূত সভ্যতাৰ প্ৰাণকেন্দ্ৰ ডেলহাউচি স্কোয়াৰৰ পকী ঘৰবোৰ।

হয়, পকী ঘৰবোৰ। চাৰিওফালে দুৰ্গৰ দৰে থকা পকী ঘৰবোৰৰ কথা কৈছে।। পূবফালৰ এটাইকিটা পকীঘৰ ছবিখনত থাকিব। ছবিখন দেখিয়েই বুজিব পৰা হ'ব লাগিব যে আকাশ-চুমা অট্টালিকাৰে দুৰ্গৰ দৰে ঘেৰা আছে ডেলহাউচি স্কোয়াৰ। যেন সকলো সময়তে চোৰৰ দৰে আক্ৰমণৰ আশংকা কৰা সভ্যতাক ইয়াত দুৰ্গ সাজি নিৰাপদে বখাৰ চেষ্টা কৰা হৈছে। নিলাজ এই সভ্যতা—গাৰ কাপোৰ খহি গৈ নিল'জ্জ-ভাৱে ওলাই আছে নাঙঠ বঙা ইটাবোৰ। ছটা পাত্ৰেৰে লাজ ঢাকিব খোজা গছজোপালৈ চাই নাঙঠ ইটাবোৰে হাঁহিছে।

আমনি লাগিছে?

তেন্তে হামিয়াইছা কিয়?

কিন্তু মইতো শিল্পী নহয় যে চমুকৈ কথাটো কৈ দিব পাৰিম।
তুমি নিজে দৰ্কাৰী বস্তুখিনি বিচাৰি ল'বা।

এতিয়া শুনি যোৱা।

তেন্তে এতিয়ালৈকে বুজিছা নহয়? সমুখত কেইজোপামান কোনোমতে জীয়াই থকা গছ, সেই গছকিজোপাক টেপি মাৰিবলৈ বহল হৈ অহা ট্ৰাম লাইন আৰু পকী বাস্তা, গছ-কিজোপাক হাঁহিবলৈ দাঁত উলিউৱা অট্টালিকাৰ এটা শাৰী। অ', এটা পুলিচ দিবা—সভ্যতাৰ প্ৰহৰী—এটা পলায়নবাদী ভয়াতুৰ সভ্যতাৰ অমনযোগী প্ৰহৰী।

তাৰ পিচত শুনা। এটা পুৰণি পকীঘৰৰ এখন বেৰ ফালি এজোপা গছ গজিছে। হয়, আগতে কোৱা অট্টালিকাৰে

যি কোনো এটাৰ—যিটো ছবিখনৰ আগলৈকে আহিব। এইটো থাকিবই ছবিখনত। সভ্যতাৰ প্ৰতীক স্বৰূপ অট্টালিকাৰোৰে সেই গছজোপা গজালৈ কেৰেপকে কৰা নাই। গছজোপাই কিন্তু এনেকুৱা মৰোঁ-জীওঁকৈ আক্ৰমণ কৰিছে সেই অট্টালিকা-টোক—যেন অট্টালিকাৰ জীৱনৰ বেছি দিন আৰু নাই। স্কোয়াৰৰ মাজত থকা খাবলৈ নোপোৱা গছকিজোপাই এই বেৰ ফালি ওলোৱা সাহসী গছজোপাক মনে মনে অভিনন্দন জনাইছে। সেই বেৰ ফালি ওলোৱা গছজোপাক তুমি বিপ্লৱীৰ ৰূপ দিবা। অট্টালিকাৰ অত্যাচাৰত অতিশ্ব হৈ, অট্টালিকাৰ ধ্বংসৰ কাৰণে অট্টালিকাৰ বুকুতে জন্ম লোৱা বিপ্লৱৰ প্ৰতীক।

তাৰ পিচত, ডেলহাউচি যে মহানগৰীৰ প্ৰাণকেন্দ্ৰ, সেই কথা তুমি জানাই। মহানগৰী মানে মহানগৰীত কেন্দ্ৰীভূত এটা বিশেষ সভ্যতা। এইকণ তুমি নিজে ভাবি ফুটাই তুলিবা। এয়ে হ'ল পটভূমি। ইয়াৰ ওপৰত ঠিক পূব কোণৰ অতি ওখ অট্টালিকাটোৰ তল-মহলৰ বাৰাণ্ডা আৰু সেই লাখ লাখ টকাৰ ব্যৱসায় কৰা দোকানখনৰ লোহাৰ গেটখন। গেটখন বন্ধ। বাৰাণ্ডাৰ তলখন অলপ অলপ আন্ধাৰ কৰি দিবা। বাৰাণ্ডাৰ ছাঁ পৰিছে। বাহিৰত বৰষুণ পৰি আছে। সময়টো কৈছোঁৱেই—৯ মান বাজিছে। অফিচলৈ মানুহ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। কেইজনমান মানুহ দিবা—মূৰত ছাতি, গাত বৰ্ষাতি অৰ্থাৎ ওৱাটাৰপ্ৰফ। ধুনীয়া ফিট্-ফাট্ সাজপাৰ। এই মানুহবোৰৰ চকুত ছটা চাৱনি—লাজৰ আৰু ঘৃণাৰ। সকলোবোৰে একেফালে চাই থাকে। সেই চাৱনিবোৰ অনুসৰণ কৰি গ'লে দেখা যায়, এখন পাথলিকৈ মেলি থোৱা কপাহী শাৰী! শাৰীখনৰ এটা আগ সেই ডাঙৰ দোকানখনৰ লোহাৰ

গেটত গাঁথি দি অঁবা। ব'বা, আনটো আগ ক'ত বন্ধা আছে
ক'ম। নহ'লে মেল খাই থাকিব কেনেকৈ? আগতে কৈ লওঁ,
এচপ্লেনেডব ফালবপবা ছগবাকী তিবোতাও সেই বাবাঙাব ওচৰ
পাইছেহি। তিবোতা নহয়, 'লেডি'। ছয়োৰে সাজপাৰব বং
গাব বঙব লগত মিল। ইমান পাতল কাপোৰ যে কোনখিনি
শাবী বা ব্লাউজ শেষ হৈ গাব ছাল আবন্ত হৈছে, বা গাব ছালব
কোন অংশ কাপোৰেৰে ঢকা আছে, বুজিব নোৱাৰি। এহাতেৰে
শাবী আঠুলৈকে দাঙি লৈছে—বোকা লাগে বুলি। ছয়োৰে
মুখত ধেমুভিবীয়া বঙা মিচিকি হাঁহি অঁকি থোৱা আছে।
ছয়োৰে ছাতি বা বৰ্ঘাতি নাই। কিংকিনিয়া বৰষুণত তিতি
আহিছে। তিতা আৰু পাতল কাপোৰ গাত ছালব দৰে
লাগি ধৰিছে। ছালব লগত মিলি যোৱাব ইচ্ছা কাপোৰব।
বৰষুণে সহায় কৰিছে। অফিচলৈ অহা এজন মানুহে অৰাক
হৈ ঘূৰি চাইছে। যেন পৰীক্ষা কৰিব খুজিছে, কাপোৰ পিন্ধিছে
নে নাই।

হয়, ঠিকেই ধৰিছা তুমি। এই 'লেডি' ছগবাকীৰ চাৱনিও
সেই মেলি থোৱা কপাহী শাবীখনত। হঠাৎ ঘূৰি চাইছে
যেন কৰি অঁকিবা। ছয়োৰে মুখত এটা ভাৱ ফুটি উঠিছে—
'কি নিলাজ! ছিঃ।' লেডি ছগবাকীৰ চকুলৈ চালেই সকলোৰে
চকু যেন মেলি থোৱা শাবীখনলৈ যায়—এনেকুৱাকৈ অঁকিবা।
প্ৰথমেই চকুত পৰিব লাগে লোহাৰ গেটখন। সেইখন বন্ধ।
কাৰণ ১০ বজাতহে খুলিব। গেটত অঁকি থোৱা শাবীখনৰ
এটা আগ। তাৰপৰা তিতা শাবীখনেদি চাৱনি পিছলি আহে
শাবীখনৰ ইটো আগলৈ। ভাৱ হয়, ক'তো নলগাকৈ কেনেকৈ
ওলমি আছে?

তিনি দিনীয়া বৰষুণত ভিক্ষা কৰি, জীৱন বন্ধাব কাৰণে

আহাৰ বিচাৰি ফুৰোঁতে তিতা এগবাকী তিবোতাৰ একমাত্ৰ
বস্ত্ৰ এই শাবীখন। সেই কাৰণে এটা অঁকি লোহাৰ গেটত বান্ধি
শুকাবলৈ দিছে। ১০ বজাৰ আগতে হুঙুকালে দিনটো তিতা
কাপোৰকে পিন্ধি থাকিব লাগিব। কাৰণ ১০ বজাত দোকান
খুলিলে সেইখিনি শাবী শুকুউৱাব উপায় নাই। বাতি তাই সেই
বাবাঙাতে শোৱে। অ', শাবীখনৰ ইটো আগেৰে তাই নিজৰ
লাজ ঢাকি থিয় হৈ আছে—লোহাৰ গেটখনৰ দৰেই অলৰ-
অচৰ হৈ—শুকাই যোৱা গছকিজোপাই দুখিলা পাতেৰে লাজ
ঢকাব দৰে। লেডি ছগবাকীয়ে হাঁহিছেও—সভ্যতাৰ প্ৰাণ স্বৰূপ
ডেলহাউচি স্কোৱাৰৰ অটালিকাৰ ইটাবোৰে নাঙঠ হৈ গছৰ
লাজক হঁহাব দৰে।

কি হ'ল?

জিকাৰ খাই উঠিলা দেখোন?

তোমাৰ শিল্পী প্ৰাণ এনেকুৱা দৃশ্য কল্পনা কৰাত অভ্যস্ত
নহয়?

কিন্তু এইটো বাস্তৱ হৈছে, কল্পনা নহয়। বাস্তৱক তুমি
অপৌকাৰ কৰিব নোৱাৰা।

চাওঁ।

মোৰ চকুলৈ চোৱা।

ঠিক। তোমাৰ চকুত বেদনা আছে। পাৰিবা। তোমাৰ
সকলো বং শেষ কৰি দিয়া। এখন ছবিত ফুটাই তুলিব
নোৱাৰা যদি, এশখন অঁকা। কিন্তু লাগিবই। বহুত বকিলোঁ,
নহয়নে বাক? এতিয়া তুমি সকলোবোৰ জুকিয়াই লোৱা।"

প্ৰণৱ অৰাক হৈ বহি আছে। হাতত তাৰ তেতিয়াও

তুলিকা আকং বং। জীৱনত এনে অভিজ্ঞতা এয়ে তাৰ প্ৰথম।
শব্দবী মেৰি দিয়া এই তিবোতাজনীকে সিও দেখি আহিছিল,
হাওৰাবপৰা ঘূৰি আহোঁতে। তাৰ মনত সেই দৃশ্যই ঘণাৰ সৃষ্টি
কৰিছিল। সকলো অসুন্দৰকে সি ঘণা কৰে। তাৰ খুব জানিবৰ
মন গ'ল, এই নতুন দৃষ্টিৰে চাব জনা অজানা যুৱতীক। খুব
সাহ কৰি সি 'তুমি' বুলিয়েই সম্বোধন কৰিলে,

“তুমি কোন? আমি কেতিয়াবা আগতেও লগ পাইছিলোঁ
নেকি? মোৰ খুব জানিবৰ মন গৈছে?”

এটা হাঁহি মাৰি গাভৰুৱে ক'লে, “একেবাৰেই পাহৰি
গৈছা? গাভৰু নহ'লে তোমালোকৰ শিল্পীপ্ৰাণ মুঞ্জৰি নুঠে
কাৰণেই মই গাভৰু ৰূপত আহিছোঁ। মই তোমাৰ মনুষ্যত্ব।”

+ +

—অ বা ধ্য

গুৱাহাটী।

১৫ চেপ্টেম্বৰ। ১৯৫৯ চন।

“এটা কথা হৈছে বকুৱা। সেই স্বাধীনতা আন্দোলনৰ-
পৰাই ল'ৰাবোৰ ৰাজনীতিত লাগিল। এতিয়া স্বাধীন হোৱাৰ
পাচতো সেই বেমাৰ যোৱা নাই। আচলতে ছাত্ৰ এনেকুৱা
হ'লে আপুনি শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ কি উন্নতি কৰিব?”—শিক্ষা
বিভাগৰ বিষয়া হাজৰিকাই ক'লে। উকীল-বন্ধু বকুৱাৰ
লগত নিজৰ ঘৰৰ ড্ৰইংকমত বহি হাজৰিকাই শিক্ষা বিভাগৰ
কেৰোণৰ কথা কৈছে। হাজৰিকাৰ ডাঙৰ ল'ৰা হেমন্তই দশমমানত
পঢ়ে। বয়স প্ৰায় পোন্ধৰ। বাপেকে তাৰ ওপৰত চোকা
চকু ৰাখে। সাধাৰণতে সি ঠিক সময়তে স্কুলৰপৰা পায়হি।
আজি প্ৰায় এঘণ্টা পলম হৈছে। এতিয়াও অহা নাই। সেই
সূত্ৰেই শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ কথা ওলাইছে।

“তথাপি, আগতকৈ বহুত হৈছে। আপুনি একেবাৰে
নাই হোৱা বুলি নক'ব।”—বকুৱাই মন্তব্য কৰিলে।

“হৈছে অৱশ্যে। স্কুল কলেজ বহুত সজোৱা হ'ল,
মাস্টৰবোৰো আজিকালি বেচ শিক্ষিত, দৰ্মহাও ভাল। কিন্তু
কি হ'ব? ল'ৰাবোৰ সেই আগৰ যুগতে আছে। সিহঁতে
কথাই কথাই স্ট্ৰাইক কৰিব, মিটিং পাতিব, দাবী জনাব। মই
মোৰ ল'ৰাটোক সিদিনা কৈছোঁ, 'মুখ, দিন সলনি হৈছে, এতিয়া
আগৰ বুটিচৰ দিন নাই, সময়ৰ লগত অলপ খোজ পেলাবলৈ
শিকহঁত'। এই উপদেশৰ পিচদিনাই সিহঁতে বোলে হেড্‌মাস্টৰক

গৈ দাবী জনাইছেগৈ স্পুটনিকৰ বিষয়ে ইংৰাজী আৰু অসমীয়া
কিতাপ লাইব্ৰেৰীলৈ আনিব লাগে। মই হেড মাষ্টাৰক কৈ
দিছোঁ—যিকিটাই বৰ বৰ কথা কয়, সিহঁতক পানিচ'মেণ্ট
দিবলৈ।” হাজৰিকাই খঙেৰেই শেষ কৰিলে। হাজৰিকাই
এইবোৰ বিষয়ত নিজৰ পুতেককো আন ল'ৰাৰ দৰে সমানে
শাসন কৰিবলৈ মাষ্টাৰক কয়।

এইবোৰ আলোচনা চলি থাকোঁতেই হাফ'পেণ্ট আৰু ময়লা
চাৰ্ট এটা পিন্ধি, হাতত এজাপ কিতাপ লৈ হেমন্ত হাজৰি।
চাৰ্টত বুটাম এটাও নাই, ভৰিত জোতা নাই, মূৰৰ চুলিত তেল
নাই। উজ্জল চকু জুৰিবে কোমল মুখখন মৰম লগা। ওঠত
ক'লা গোঁফৰ এটা পাতল বেখা। সি বাপেক আৰু বৰুৱাৰ
দাঁতিয়েদি ভিতৰ সোমাই গৈছিল। বাপেকে মতা গুনি ব'বলৈ
বাধ্য হ'ল—

“আজি কিয় দেৰি হ'ল?”—হাজৰিকাৰ মাতত
শাসনৰ সুৰ।

“মাষ্টাৰে ডিটেইন কৰিলে এঘণ্টা—স্কুল ছুটীৰ পাচত”—
হেমন্তই সহজভাৱে উত্তৰ দিলে।

“কিয়?”

কি উত্তৰ দিব, হেমন্তই ভাবিলে। আচলতে ডিটেইন
কৰাটো সঁচা। পানী-খোৱা ছুটীৰ পিচতে অসমীয়া কবিতাৰ
ক্লাচ হৈছিল। পানী-খোৱা ছুটীতে সি আন ছুটা ল'ৰাৰ সৈতে
কথা পাতিছিল। আজি বৈজ্ঞানিকবিলাকে পঠিওৱা “লুনিক”
গৈ চন্দ্ৰত খুন্দা মৰাৰ কথাটো ডাঙৰ ডাঙৰকৈ কাগজত
ওলাইছে। সেইটোকে সিহঁতে আলোচনা কৰিছিল। সেই

আলোচনাই শেষ হোৱা নাছিল কাৰণে সিহঁতে পিচৰ বেঞ্চতে
বহি সৰু সৰুকৈ কথা পাতিছিল। চন্দ্ৰলৈ মানুহে বকেট
পঠিয়াইছে—এইটো সিহঁতৰ কাৰণে ডাঙৰ খবৰ। তিনিওটাই
ঠিক কৰিছিল মেট্ৰিক পাছ কৰিলেই কলেজত চায়েঞ্চ ল'ব।
সিহঁতেও বকেটৰ বিষয়ে শিকিব। এইবোৰ কথা পাতি
থাকোঁতেই মাষ্টাৰে তাক সুধিছিল—‘সীতাকু বিচৰি যোৱা
বান্দৰৰ দলটো যেতিয়া সাগৰ পাৰত উপস্থিত হৈছিল, তেতিয়া
সেই দলত বাম ভক্ত বান্দৰ কোন আছিল’। প্ৰশ্নটো সি
পিচতহে গম পালে। মাষ্টাৰে সোধোঁতে সি মাত্ৰ পিচৰ তিনিটা
শব্দহে শুনিছিল, অৰ্থাৎ ‘বান্দৰ কোন আছিল’ বুলি সোধা যেন
শুনিছিল। তেতিয়া সি চিন্তা জগতত আছিল। তেতিয়া লুনিকত
উঠি গৈ সিয়েই চন্দ্ৰত খুন্দা মাৰিছিল। সি কল্পনাৰে
সেইবোৰকে চাই আছিল। সেই কাৰণে বান্দৰ কোন আছিল
বুলি প্ৰশ্নটো শুনিয়ৈ সি ততাতৈয়াকৈ উত্তৰ দিছিল—
‘স্পুটনিকত লাইকা নামৰ কুকুৰ গৈছিল। ‘লুনিক’ত বান্দৰ
নাই পঠিওৱা’। কৈ উঠিহে সি বুজিছিল, কাক কি কথা
কৈছিল। স্কুল ছুটীৰ পাচত তাৰ এঘণ্টা ডিটেইনৰ অৰ্ডাৰ
দিলে মাষ্টাৰে। সি পিচত বুজিছিল, মাষ্টাৰে পঢ়াইছিল সিহঁতৰ
পাঠ্য পুস্তকৰ প্ৰথম কবিতাটো—“সাগৰ তীৰত কপিসকল।”
চন্দ্ৰত অৱতৰণ কৰা লুনিকৰ লগত আছিল তাৰ মনটো।
একেকোবেই সি লুনিকতকৈও হেজাৰগুণ বেছি বেগেৰে পিচুৱাই
আহি তৎক্ষণাত বামায়েণৰ যুগ পালেগৈ। লগে লগে তাৰ
সকলো উৎসাহ। ক’ত সাগৰলৈ ভয় কৰা বান্দৰ আৰু ক’ত
বীৰদৰ্পে চন্দ্ৰত গৈ খুন্দা মৰা বকেট? মনটোৱে কিন্তু তাৰ
বান্দৰৰ লগত থাকিবলৈ নিবিচাবে। আজি মাষ্টাৰে ‘লুনিক’ৰ
বিষয়ে কোৱা হ’লেই ভাল আছিল বুলি সি ভাবিছিল।

“কিয় ডিটেইন কৰিলে?” হেমন্ত মনে মনে থকা দেখি
বাপেকে আকৌ সুধিলে।

“এটা প্ৰশ্নৰ উত্তৰ দিব নোৱাৰাৰ কাৰণে”

“ভাল হৈছে। পঢ়াশুনা বাদ দি হৈ-হৈ কৰি ফুৰ।”
হাজৰিকাই বিবক্তিবে ক’লে।

হাজৰিকাই নাজানিলে, মাস্টৰেও নুবুজিলে যে এটা ল’ৰাৰ
অনুসন্ধিৎসু মন এটাক কিমান হেজাৰ বছৰ পিচুৱাই দিয়া হ’ল।
শিক্ষাবিভাগৰ উন্নতিৰ বিষয়ে বকুৱা নিশ্চিত হ’ল।

সঁচাকৈয়ে বৰ অবাধ্য এই আজিকালিৰ ল’ৰাবোৰ। সিহঁতে
বামায়ণৰ বীৰ-বান্দৰবোৰক অৱহেলা কৰি বিজ্ঞানৰ বিষয়ে
বেছিকৈ জানিব খোজে। চন্দ্ৰলৈ গৈ মৰিব খোজে।

+ +

—অ বু জ

আঘোণৰ শেষ। আবেলিৰ বেলি কাটি হৈছে।
বেলিটোৱে যেন খেৱালি জাল টনাদি পৃথিবীৰ উত্তাপখিনি
দীঘলীয়া খেও মাৰি টানিবৰ যোগাৰ কৰিছে। সন্ধিয়া
হ’লেই জাব পৰিব। বাজহুৱা নামঘৰটোৰ সমুখত মানুহৰ
সমাগম। আহিয়ে আছে। ল’ৰা-তিবোতা-মুনিহ। বহুতৰ
মূৰত গান্ধী-টুপি। গাঁৱৰে এমেলৈ (এম, এল, এ) আজি
চিলঙৰপৰা আহিব, লগত বিত্ত-মন্ত্ৰীক লৈ। নতুনকৈ সজা
এই নাম-ঘৰটো—বাইজৰ এপদ এপদ বস্তু পাঁচ বছৰে গোটাই,
বাইজেই গাৰে খাটি সজা এই নাম-ঘৰটো—বিত্ত-মন্ত্ৰীয়ে মুকলি
কৰিব। বঙা কাপোৰেৰে গুৱনিকৈ সজোৱা ওখ পেঙেলত
তেখেতৰ কাৰণে চকি, মেজ এগিলাচ পানী আৰু ফুলেৰে
ভৰি থকা ফুলদানী। বাইজ ঘাঁহৰ ওপৰত বহিব। মন্ত্ৰী
আহিলেই বহিব। এতিয়াই বহিবৰ মন যোৱা নাই। ঘাঁহবোৰ
নিয়ন্ত্ৰিত সেমেকি আছে। যাব যি ভাল কাপোৰ আছিল পিন্ধি
আহিছে। মুখত তামোলৰ বঙে হাঁহিছে। কিৰিলি পৰা
ল’ৰাবোৰক দুই এজনে শাসন কৰিছে। তিবোতাসকলক ঠাই
দেখুৱাই বহুওৱাত কেবাজনো ব্যস্ত। বাপুকণে দূৰতে বৈ চাই
আছে। পাঁচিশ বছৰীয়া ডেকা মুখখনত দাৰিদ্ৰ্যৰ চেকাবোৰ
লুকুৱাবৰ কাৰণে সি ভালকৈ তেল-টেঙা ঘাঁহি আহিছে। তাৰ
কেঁচাসোণ বঙিলীও আজি মিটিঙলৈ আহিব বুলি সি জানে।
তাক কৈছে—শুকান নৰাৰে পথাৰৰ মাজত সি অহা বাটত লিখি
থৈ আহিছিল, কালি আবেলি।

বাপুকণ বিধবা মাকৰ একেটি ল'ৰা। ঊৰ্দ্ধ মানলৈক পঢ়িছিল। তাৰ পাচত টকাৰ অভাৱতে নোৱাৰিলে। মাগি-খুজিও পইচা নাপালে। সৰুতে সি মাকৰ লগত মহা-ভাৰত-ৰামায়ণ পঢ়িছিল। স্কুল এবাৰ পাচতো তাৰ কিতাপ পঢ়াৰ অভ্যাস নগ'ল। যি কিতাপ পায় তাকে পঢ়ে। গাঁৱৰ দুই এজনে তাক 'ভিকলুৰ বৰ মানুহ হোৱাৰ অপচেষ্টা' বুলি হাঁহে। এতিয়া সি মাটি আধিলৈ লৈ গৰু কেৰেয়ালৈ আনি খেতি কৰে। কিন্তু দিনে দিনে তাৰ অৱস্থা বেয়া হৈহে গৈছে। সি বুজে, এইদৰে খেতি কৰি কোনো দিনেই সি চহকী হ'ব নোৱাৰে। কিন্তু তাকে নকৰিলে যে নিমখ-ভাতৰো ভিকাচন ভাগে। এনেয়ে চহকী হোৱাৰ কথা সি নাভাবিও হয়তো পাৰিলেহেতেন। কিন্তু এতিয়া যে চহকী নহ'লে সি বঙিলীক নাপায়। গাঁওবুঢ়াৰ জীয়েক বঙিলীক ধনীলৈহে দিব। সি লগ পাওঁতেও লুকাই চুবকৈ হে। নহ'লে গাঁওবুঢ়াই কাটিব।

বঙিলীক সি দিনে এবাৰ লগ নাপালেও দেখে। নহ'লে তাৰ টোপনি নাহে। প্ৰথম তাইক আপোন কৰাৰ সুবিধা পাইছিল যোৱা নিৰ্বাচনত। তেতিয়া তাই তৃতীয়মানৰ ছাত্ৰী। তাৰ পিচত আৰু নপঢ়িলে। গাঁওবুঢ়াৰ মতে ছোৱালীয়ে ক-ক-ম-ম শিকাই বহুত। তাতকৈ বেছি ভাল নহয়। সেই নিৰ্বাচনতে আজি আহিব খোজা 'এমেলে' জন উঠিছিল। মটৰ গাড়িত স্কুলৰ ল'ৰাছোৱালীবোৰ ভলটিয়াব কৰি লৈ ফুৰিছিল। মাস্টৰ সকলৰো আজৰি নাছিল। তাৰো খোৱা-শোৱা নোহোৱা হৈছিল। বঙিলীজনীক তাৰ ভাল লাগিছিল। সেই ইলেক্চনৰ এমাহতে বঙিলীৰ একেবাৰে ওচৰ চাপিছিল সি। তাইৰ বুকুৰ ভিতৰত কি ভাব আছিল নাজানিলেও, বুকুৰ ওপৰৰ তুলা-পৰশ অনুভৱ কৰিছিল। তাৰ আঙুলিয়ে তাইৰ

মূৰৰ চুলিত মনটো বিচাৰিছিল। তাৰ বুকুৰ নোমত তাইৰ টিপিয়াই থকা চকুৰ নোমে কুৰ্‌কুৰাই দিছিল। উঃ, তাইৰ ওঠ ছুটা! তাৰ বিহু নাম এফাঁকি মনত পৰি যায়—

“তিয়ঁহো নহলি চিৰালো নহলি

চোবাই খালোঁহেতেন তোক।”

এটা ছমুনিয়া কাটি সি সাৰ পোৱাদি পাই দেখে মানুহেৰে ভৰি পৰিছে। দূৰত দেখে, এজনী বুঢ়ীৰ আঁৰ লৈ বঙিলীয়ে তাৰ ফালে চাই আছে। তাৰ মুখত হাঁহি এটা ওলাই পাবল। উত্তেজনাত সি দুই হাত কাষলতিৰ তলত স্তমাই হেঁচি ধৰিলে—যেন কাৰোবাক সাৱটিছে—হয়তো তাইক সাৱটি ধৰাৰ অদমনীয়া ইচ্ছাটোকে।

এই কাৰণেই ভাল পাই সি কংগ্ৰেছৰ মিটিংবোৰ, এই 'এমেলে'জনক। তাৰ কাৰণেই সি বঙিলীৰ মৰম পালে। সিহঁতৰ বক্তৃতাও সি কাণ পাতি শুনে। ক'ৰবাত কিজানি সি চহকী হোৱাৰ পথ খুজি পায়। ইলেক্চনৰ আগতে 'এমেলে' জনে তাক বহুত কিবাকিবি কৰি দিব বুলি, তাৰ পকা-ঘৰ হ'ব বুলি কৈছিল। সেই আশাতে তাৰ লগতে বঙিলীয়েও জান-প্ৰাণ দি খাটিছিল। কিন্তু ইলেক্চনৰ পাচত সকলো চেষ্টা পৰিল। মাত্ৰ 'এমেলে' জনৰ মটৰ গাড়ি হ'ল, পকী ঘৰ হ'ল। হঠাতে কেনেকৈ বাক ইমান টকা পায়?

ইলেক্চনৰ পাচতে গাঁওবুঢ়াই কিবা গম পালে। বঙিলীক ঘৰপৰা ওলাবলৈ নিদিয়া হ'ল। তাৰ মৰি থাকিবৰ মন গৈছিল। কিন্তু সি মৰিলে বঙিলীক কোনে চাব?.....তাৰ পাচত বহুত দিনৰ মূৰত এদিন বঙিলীক দেখাৰ কথা তাৰ মনত পৰিল। বঙিলীয়ে লগত ভনীয়েকক লৈ নৈত গা ধুইছিল। উস, কিমান ধুনীয়া লাগিছিল তাইক। বুকুত বন্ধা কপাহী মেখেলাখন।

পিঠিত বৈ পৰা ক'লা চুলি। বুৰ মাৰি তাই থিয় হওঁতে তিতা মেখেলাখন গাত ছালৰ দৰে লাগি ধৰিছিল। তাইৰ বুকুত থকা ক'লা তিলটোও সি স্পষ্টকৈ দেখিছিল। ইমান বৈ পৰাকৈ দেহা গঢ়িবলৈ ভগবানে ক'ত শিকিলে? সি সেইদিনা ভাবিছিল, নৈ হৈ জন্ম লোৱা হ'লেই ভাল আছিল।

হঠাতে বাইজৰ হুলস্থূল আৰু মটৰ গাড়িৰ শব্দত তাৰ চিন্তাৰ আঁত ছিগি গল। মন্ত্ৰী ডাঙৰায়া আহিছে। বাইজে জয়ধ্বনি দিলে। সি তাৰ মাজতে এবাৰ বঙিলীৰ লগত চকু মিলাই ল'লে....

বক্তৃতা আবস্ত হ'ল। মন্ত্ৰী মহোদয়ে কোৱা কেইটামান কথা তাৰ মনত বৈ গ'ল—“বাইজে নথ জোকাবিলেই নৈ বয়। সকলো কাম সমিলমিলেৰে কৰিব লাগে। তেহে সকলোৰে উন্নতি হ'ব। দুখীয়াৰ দুখ গুচিব। গাঁওবোৰেই দেশৰ ভৱিষ্যৎ। গাঁৱৰ ডেকাই দেশক চহকী কৰিব পাবে। গাঁৱৰপৰা দৰিদ্ৰতা দূৰ কৰিবলৈ চৰকাৰ দৃঢ়প্ৰতিজ্ঞ। তাৰ কাৰণে লাগে বাইজৰ সহযোগিতা...”—সি মনে মনে ঠিক কৰিলে, সি সহযোগিতা কৰিব। গাঁৱৰ লগতে সিও চহকী হ'ব। মন্ত্ৰীৰ মুখত কেনে এটা সুখ-শান্তি সন্তোষৰ ভাৱ। নিশ্চয় সহযোগিতাৰ ফল। কিন্তু, কি সহযোগিতা সি কৰিব?—নিবাস হোৱাৰ ইচ্ছা নাছিল কাৰণেই সি সেই প্ৰশ্নৰ উত্তৰ নিবিচাৰিলে।

এইবাৰ ‘এমেলে’জন উঠিল। শকত আৰু শূৰনি হৈ পৰিছে। আগেয়ে কেনেকুৱা আছিল। নিশ্চয় কংগ্ৰেছৰ লগত সহযোগিতা কৰিয়েই। বাইজেও তেখেতক সেই কাৰণেই সুখী কৰিবলৈ সহযোগিতা কৰিছে। ‘এমেলে’জনে ক'লে—“অমুক চহকী, তাক মাৰি-কাটি ধন কাঢ়ি আনো; অমুকৰ বহুত মাটি আছে, কাঢ়ি লওঁ;—এইবোৰ মনোভাবেৰে দেশৰ আৰু গাঁৱৰ উন্নতি নহয়। দুখীয়া-চহকী, কোটিপতি-ভিক্ষাবী সকলো

একেলগে সমিলমিলেৰে থাকিব লাগিব। প্ৰত্যেকেই নিজৰ নিজৰ সাধ্য অনুসৰি দেশৰ উন্নতিৰ কাৰণে বৰঙণি দিব লাগিব। তেহে নিজৰ আধ্যাত্মিক উন্নতি আৰু দেশৰ উন্নতি সম্ভৱ। চৰকাৰে কিবা এটা কৰ লগালেই আজিকালি বাইজে জিকাৰ মাৰি উঠে। কিন্তু বাইজ, এবাৰ ভাবি চাইছেনে, সেই কৰ সকলোৰেপৰা ভিন্‌পৰ নকৰাকৈ সমানে দেশৰ কাৰণে লোৱা হয়। দেশৰ উন্নতি মানেই আপোনাৰ উন্নতি নহয় জানো?... ধনী দুখীয়া পৃথিবীত থাকিবই। হাতৰ পাঁচটা আঙুলি সমান জানো?...—” বাপুকণে মনে মনে নিজকে গালি পাৰিলে, ‘এমেলে’ জনৰ পকী ঘৰ হোৱাটো তাৰ চকুত পৰাৰ কাৰণে। খুব লাজ পালে সি। বঙিলীলৈ নোচোৱাকৈ তলমূৰ কৰিলে।

প্ৰায় সন্ধিয়া হওঁ হওঁ। মিটিং শেষ। পৃথিবীৰ সকলো উত্তাপ বেলিটোৱে চপাই নিলে। মানুহবোৰ মন্ত্ৰীৰ মটৰৰ পিচে পিচে কিছুদূৰ আগবাঢ়ি ঘৰাঘৰি গ'ল। সি অলপ পাচ পৰিল। বঙিলীৰপৰা গুপুত ঠাইত লগ পোৱাৰ ইংগিত লৈ সি লাহে-লাহে অকলে আনবাটে খোজ পেলালে। চাৰিজনমানে কথা পাতি আছে। সি ওচৰ পালেগৈ। এটাইকিজনক সি চিনে। গাঁৱৰ মুখীয়াল লোক। সি কাণ পাতি শুনিলে, ওচৰতে বৈ। তেওঁবিলাকেও একেমত হৈ কৈছে—গাইগুটীয়াকৈ মূৰ তুলিব নোৱাৰি। সকলোৱে একেলগেহে পাৰি। মন্ত্ৰী ডাঙৰীয়াই ঠিকেই কৈছে। আমি নিজৰ মাজতে মিছাকৈ খোৱা-কামোৰা কৰি মৰোঁ। সি মাত লগালে—“মোকো তোমালোকৰ লগতে লোৱা ককাই। মই.....”। তাৰ কথা শেষ হ'বলৈ নাপালে। এজনে ভেকাহি লগালে—“যা যা, সমানে সমানে মিলিবি।

আমাৰ লগত তাল দিবলৈ কিয় আহিছ? গছৰ তলত থাকি বৰ-বঙলাৰ কথা ভাবিলে নহ'ব, আগতে মাৰব মুখত ভাত মুঠি দিয়াৰ যোগাৰ কৰ। তাৰ পাচত বৰ-মানুহ হোৱাৰ কথা ভাবিবি।”...সি আঁতৰি পৰিল...।

ইফালে সিফালে চাই কাণিগুনি বেলিকা! সি সেই পৰিচিত বাঁহনিখনত সোমাল। তৰা গছৰ মাজত বঙিলী থিয় হৈ আছে। ফুচফুচাই তাই ক'লে—ইমান পলম কৰিছ। গুচি গলোঁহেতেন।

সি বঙিলীক সাৱটি ধৰিলে। মাজত থকা তৰা গছ দুডাল আঁতৰাবলৈও তাৰ সময় নহ'ল। বঙিলীৰ লগতে সাৱটি ধৰা তৰাগছ কিডালৰ চোঁচাপাত দুইটাৰে গায়ে মুখে লাগিল। বহুত সময়। সিহঁতৰ গাৰ উম লৈ তৰা গছৰ চোঁচাপাত কেইখিলা গৰম হৈ পৰিল। বঙিলীৰ বুকুত চেনি আছে। ওঠতকৈও বেছি।

আন্ধাৰ বাট। মুখেৰে চুঃ, চুঃ, কৰি সি খোজ পেলাইছে। কিজানি বাটত সাপ বেং পৰি থাকে। মৰাৰ ইচ্ছা তাৰ নাই। যিখন পৃথিবীত বঙিলী আছে, তাতে সি সদায় থাকিব। সি টকা ঘটিব, বঙিলীক আনিব। গাঁৱৰ মুখীয়াল লোক হ'ব। ‘এমেলে’ জনক ক'ব—বঙিলীৰ কাৰণেই ক'ব।.....

চাপৰ ছৱাৰখনেদি মূৰটো দোঁৱাই একুঠৰীয়া ঘৰটোত সি সোমাল। তাৰ গাত বঙিলীৰ কোমলবোৰ এতিয়াও লাগি আছে। তাৰ মনত মন্ত্ৰী: এমেলে, মুখীয়াল লোককিজনৰ কথাবোৰ এতিয়াও নভবা অৱস্থাতে থুপ খাই আছে। জুহালৰ গুৰিতে বহি এতিয়া সি ভাবিব।

মাকে জুহালত জেংখৰি কেডালমান দি ওপৰত ভাত বহাই দিছে। জুইৰ পোহৰত বুঢ়ীৰ হাড়-ছাল ওলোৱা মুখখন ওলাই

পৰিছে। জুইৰ সৈতে যেন মতিৰালি পুতিছে। তাৰ মনটো চিৰিংকৈ যায়। এই জুইতে এদিন সি মাকক তুলি দিব! তাৰ পাচত সি অকলশৰীয়া! ভয়তে সি মাতি দিলে—“আই”

“আহিলি। আজি শুদা লোণ-ভাত বোপাই। শাক-পাত এডালো নাপালে।”

নিজৰ দুখীয়া অৱস্থাটো তাৰ চকুৰ আগত জিলিকি উঠিল। সি বুজিলে—, ভালকৈ খাব-থাকিবলৈ পালে তাৰ মাক আৰু কিছুদিন জীয়াই থাকিব। বঙিলী, এমেলে, মন্ত্ৰীক সি পাহৰি গ'ল। নিজকে বৰ অপৰাধী যেন লাগিল তাৰ।

মাকে শুধিলে—“কি শুনিলি মিটিঙত?”

“গোটেই গাঁৱকে একেলগে কাম কৰিবলৈ কৈছে। তেহে সকলোৰে অৱস্থা ভাল হ'ব। কোনো দুখীয়া নাথাকিব।”

“সেইবোৰ মিছা কথা বোপাই। আমাৰ ধৰ্মতে আছে কুবেৰ। আৰু কুবেৰ আছে মানেই দৰিদ্ৰও আছে।”

“কুবেৰ থাকিলেই দৰিদ্ৰ থাকিব কিয়? আৰু সেইবোৰ ধৰ্মৰ কথা। আজিকালি ইন্দ্ৰ, কুবেৰ আদি দেৱতা-যক্ষৰ কথা আমি বিশ্বাস নকৰোঁ।”

“তহঁতে তেজৰ গৰমত বহুত কথাই মিছা বুলি কৰ। কিন্তু ধৰ্ম-শাস্ত্ৰ লিখা ঋষিগকল মুকথ নাছিল।.....বাক, সকলো দেৱতাৰে বাহন আছে বুলি জান জানো?”

“জানো”

“কুবেৰৰ বাহন কি কচোন।”—মাকে পুতেকৰ জ্ঞান পৰীক্ষা কৰিলে।

“কুবেৰৰ বা-হ-ন....মনত নপৰে দেখোন। কি বাক?”

“দৰিদ্ৰ নাৰায়ণ। কুবেৰ উঠি থাকে দুখীয়াৰ ওপৰত। বোপাই, কুবেৰক নমনা হ'লে কি হ'ব? সকলো সমান

কেনেকৈ হ'ব। কুবেৰে নিজৰ বাহন উলিয়াই ল'বই।
“নহলে যে কুবেৰ অচল।”

বাপুকণ স্তব্ধ হৈ গ'ল। ধৰ্ম্ম সঁচানে কি? মন্ত্ৰী, এমেলের
বুজনিত কুবেৰ লভিছে নেকি? তাৰ চকুৰ আগত য'ল কুবেৰৰ
কপটো জিলিকি উঠিল। সীমাহীন ধন-সম্পত্তিৰ ওপৰৰ বহি
আছে কুবেৰ। নিজৰ তেজ দি, জীৱন দি মানুহে কুবেৰক ধন
যোগাইছে। নিজে বাহন হৈ কুবেৰৰ ভৰিৰ তলত বহিছে।
কুবেৰৰ চেহেৰা দিনে দিনে ভাল হৈ গৈছে; আন বহুত মানুহে
কুবেৰৰপৰা মন্ত্ৰণা লৈ দুখীয়া বাইজক কুবেৰৰ বাহন হ'বলৈ
আহ্বান কৰিছে। দেৱতা সকলে বাধা দিয়া নাই। চাই
আছে। কুবেৰৰপৰা মন্ত্ৰণা লোৱা সকলে কুবেৰৰ অনুগ্ৰহ লাভ
কৰিছে। সি যেন দেখিবলৈ পালে—বহুত তাৰ চিনাকী ধনী
মানুহ কুবেৰৰ লগত একে সমানত বহি সুখেৰে আছে। তাত
সেইজন আজিৰ এমেলেকনো নেকি?... নিজকে সি দেখিলে
কুবেৰৰ ভৰিৰ তলত। নেতৃস্থানীয় কোনোবাই তাক যেন
কৈছে, ‘মূৰটো আক দোৱাই দে। বাহন হোৱাই ভাল।
বাইজৰ সৈতে একেলগে থাকিব।’

সি বঙিলীৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞ হ'ব নোৱাৰিলে। ‘এমেলেক’ৰ
উপদেশো পাহৰি তাৰ মনটো বিজোহী হৈ উঠিল। হাড়-ছাল
ওলোৱা মাকৰ মুখখনত সি দেখা পালে, তাৰ ভুলবোৰ। সেই
বাতিয়েই জন্ম হ'ল এটা বিপ্লৱী বাপুকণৰ।

ইমান অবুজ এই বাপুকণবোৰ। কোনো প্ৰলোভনতে
সিহঁত সন্তুষ্ট নহয়।

+ +

—অ স ভ্য

বাহিবত অলপ আগতে বৰষুণ হৈ গৈছে। আহিন মাহ।
দৰ্শনৰ প্ৰফেচাৰ দিবা বাইদেউৰ সৰু ঘৰটোৰ বহা-কোঠাত
আজি আবেলি প্ৰায় তিন ঘণ্টা বহুত আলোচনাই বহুতৰ
মনৰ বান্ধ খুলি দিলে। বহুতৰ মানে তাত উপস্থিত থকা
বহুতৰ। দিবা বাইদেউক মানুহে—চহৰৰ মানুহে—খুব ভাল
পায়। বৰ সৰবৰহী মানুহ গৰাকী। সামাজিক কাম আদিতো
সদায় আগবঢ়ুৱা। ছাত্ৰীবোৰে যে দিবা বাইদেউৰ অবিহনে
সেই কলেজত পঢ়াৰ কথা ভাবিবও নোৱাৰে। দিবা বাইদেউ
ছোৱালীৰ কলেজৰ প্ৰফেচৰ।

অঞ্জনা তৃতীয় বাৰ্ষিকৰ চোকা ছোৱালী। দিবা বাইদেউৰে
খুব মৰম কৰে। কাৰণ, অঞ্জনা দুখীয়াৰ ঘৰৰ ছোৱালী,
অথচ ইমান কষ্ট কৰি পঢ়িও পৰীক্ষাত সদায় প্ৰথম হয়।
অঞ্জনা প্ৰায়ে দিবা বাইদেউৰ ঘৰলৈ আহি বহুত শিকি লয়হি।
প্ৰিয় ছাত্ৰীৰ কাৰণে বাইদেউৰে সপ্তাহত অন্ততঃ এদিন সময়
খৰচ কৰে। বেচেৰী অঞ্জনা জনীয়ে নহ'লেনো ক'ত প্ৰাইভেট-
টিউটৰ এটা ধৰি ল'ব পাৰিব! দয়া, কৰুণা ভিক্ষা—এইবোৰ
বিচাৰি অহা যি কোনো প্ৰাণীকে দিবা বাইদেউৰে ভাল
পায়; সিহঁতক সহায় কৰি তৃপ্তি পায়, মৰম কৰি আনন্দ
পায়। দিবা বাইদেউৰ মৰমবোৰ ৪২ বছৰে জমা হৈ আছে।
বহু বছৰ আগতে দুই এজনে পৰিচয়ৰ সৰু সৰু খাল কাটি
অকণ অকণ বোৱাই নিছিল, কিন্তু মৰমবোৰ সদায় বৈ থাকিব
পৰাকৈ বিয়াৰ স্মৃতি এটাৰে কাৰো জীৱনৰ নৈৰ লগত সম্বন্ধ

স্থাপিত নহ'ল। সেইকাৰণে, বহুত দিন জমা হৈ থাকি গাভৰু বয়সৰ পৰিস্কাৰ মধ্যবয়সৰ দোষযুক্ত হৈছে, কেৱল পুতৌৰ পাত্ৰ পালেহে অবিবাহিতা জীৱনৰ শুকান পাৰৰ ফাটেদি অকণ অকণ মৰম জিৰি-জিৰিকৈ ওলাই আহে। তাকো বোলে আত্মতৃপ্তিৰ কাৰণে হে।.....প্ৰফেচাৰ হিচাপে দিবা বাইদেউ খুব ভাল।

আজি দেওবাৰ। অঞ্জনা দিবা বাইদেউৰ ওচৰত পঢ়িবলৈ আহিছিল আবেলি চাৰি বজাতে। কিতাপ মেলি লৈছিলহে। এনেতে ওলালহি ডেকা প্ৰফেচাৰ চৌধুৰী। এই ৩০ বছৰীয়া ডেকা প্ৰফেচাৰজনৰ কথা আৰু শেষ হ'ব নোখোজে। তাৰ পাচত ওলালহি, অঞ্জনাহঁতৰ চুবুৰীৰে ৪০ বছৰীয়া বিশিষ্ট ভদ্ৰলোক চলিহা। এওঁৰ ব্যৱসায় আছে। গতিকে আলোচনা হ'ল ব্যৱসায়ৰ কথা—চলিহাৰ ল'ৰাছোৱালী এটাৰ কথা। প্ৰফেচাৰ চৌধুৰীয়ে সকলো কথাতে মাতে। ব্যৱসায়ৰ আলোচনাতো যোগ দিলে। আৰু পাকে-প্ৰকাৰে আলোচনাটো নি তেখেতৰ সক অ'ষ্টন্ গাড়িখন কিমান ভাল, তাক প্ৰমাণ কৰিবলৈ বহুত সক সক হাঁহি লুঠা ঘটনা ক'লে আৰু হাঁহিলে। দিবা বাইদেউৰ ঘৰৰ দাঁতিতে থাকে হেমন—চতুৰ্থ বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰ। হঠাৎ সি আহি ওলালহি আৰু সেই আলোচনাৰ ওৰ পৰিল। প্ৰফেচাৰ চৌধুৰীক দেখি হেমনে ছোৱালীৰ দৰে সেমেনা-সেমেনি কৰি, কেও মেও কৰি ক'লে—“চাৰ.....”। এইয়াৰ আলোচনা চলিল ছাত্ৰ আৰু ৰাজনীতি সম্পৰ্কে। লাহে লাহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু প্ৰফেচাৰৰ মাজত আলোচনাৰ বিষয়-বস্তুৰ সীমা এবাই গ'ল। দিবা বাইদেৱে অতি সহজভাবে কোনোবা ছুটা নে এটা ল'ৰা-ছোৱালীৰ প্ৰেম-পৰিণয়ৰ গল্প কৈ হাঁহিলে। সন্ধিয়াৰ অন্ধকাৰ তেতিয়া

ঘৰৰ ভিতৰত সোমাইছে। প্ৰথমতে সেই আন্ধাৰৰ সুবিধা লৈয়ে চৌধুৰীয়েও কিবা এটা জনা ঘটনা ক'লে। তাৰ পাচত লাইট জ্বলিল, চাহ আহিল আৰু আলোচনা চলিল। সুবিধা পাই চলিহাই নিজ জীৱনৰ অভিজ্ঞতা এটাকে কৈ প্ৰমাণ কৰিলে, এই ছোৱালীবোৰ কিমান এগ্ৰেচিভ। এনেতে ক'বাত ‘ভলি বল’ খেলি ঘামিজামি ওলালহি প্ৰবীণ। বাটৰপৰাই চিঞৰি আহিল মৃণাল মৃণাল বুলি। মৃণাল দিবা বাইদেউৰ ভতিজাক। প্ৰবীণ আৰু মৃণাল দুইটাই এইবাৰ প্ৰথম বাৰ্ষিকত নাম লগাইছে। স্কুলৰ চঞ্চলতাৰো এতিয়াও এবিধ পৰা নাই। ছয়োটাৰ বয়স অলপ বেছি—স্কুলত দুবছৰ একেলগে ছয়োটাই ফেল মাৰিছিল—প্ৰায় ১৭ বছৰ। সি আহিয়েই সুধিলেহি মৃণাল ক'ত? মৃণালক আবেলিৰপৰাই দেখা নাই বুলি বাইদেৱে ক'লে। তাৰ পাচত সি তাত থকা সকলোকে মাত লগালে সহজভাৱে। চৌধুৰীক হাঁহি ক'লে—“চাৰ, অলপ খেলিলোঁ।” চলিহালৈ চাই হাঁহিলে, যেন তাত দেখি ভাল পালে। হেমনক ক'লে, ‘দাদা, তুমিও এই সময়ত বহি আছা? আজি ফুৰিবলৈ যোৱা নাই?’ অঞ্জনাক অলপ ভদ্ৰ হৈ ক'লে, “আজি তৃতীয় দিন আমি ইয়াতে লগ পালোঁ নহয়? আপুনি আহে পঢ়িবলৈ আৰু মই আহোঁ খেলি উঠি ভাগৰ মাৰিবলৈ।” তাৰ পাচতে হাঁহি আৰু হাঁহিৰ লগে লগে খেলাৰ খবৰ। কোনে শুনিছে ক'ব নোৱাৰে। কিন্তু সি কেবাটাও ভলি কেনেকৈ বহুৱাইছিল, সেই কোঠাৰ ভিতৰতে অভিনয় কৰি দেখিৱালে।

অঞ্জনাৰ আজি আৰু পঢ়া নহ'ল। কিন্তু সময়বোৰ ইমান ভালকৈ কাটিলে। কেতিয়ানো ৰাতি হ'ল ক'বই নোৱাৰিলে। সাত বাজি গ'ল। এনেকুৱা বিভিন্ন বিষয়ৰ সহজ আলোচনাৰো

ভাল লাগে। দিবা বাইদেৱে সঁচাকৈ এটা ঘৰুৱা পৰিবেশ কৰি ল'ব পাৰে, সকলোৰে লগত। তাই কিতাপকিটা হাতত লৈ দিবা বাইদেউৰ চকুলৈ চালে। দিবা বাইদেৱে বুজিলে, “অ’—এবা অঞ্জনা, আজি পঢ়া নহ’লেই। কাইলৈ কলেজৰ পিচতে আহিবি। কিন্তু এতিয়া তই বাতিখন অকলৈ যাবি কেনেকৈ?” বাতি অকলৈ যাবলৈ অলপ অশুবিধা অঞ্জনাৰো লাগে! কিন্তু উপায় নাই। দিবা বাইদেৱে কথাটো কৈ সমৰ্থন বিচাৰি চলিহাৰ চকুলৈ চালে। আধা-আধি পকা চুলিৰ গুৰিত খজুৱাই চলিহাই ক’লে, “এবা অকলে যোৱাটো ঠিক নহয়। আজিকালি ভয়েই হৈছে। কত বিভিন্ন ধৰণৰ মানুহ হৈছে চহৰখনত। সিদিনা বোলে কোনোবা এজনী ছোৱালীক পোষ্ট-অফিচ দেখুৱাই দিবলৈ নি, কোনোবা এটাই সৰ্বনাশ কৰিলে।... ময়ো যামেই, মোৰ লগতে যাবা, ব’বা।” অঞ্জনাৰ চলিহাৰ লগত যোৱাৰ ইচ্ছা নাছিল। তাইৰ বন্ধু এজনীক এদিন বোলে চলিহাই লাজ-লগাকৈ মৰম কৰিছিল। হঠাৎ বাটতে মৰমতে সাৱটি ধৰিলে বুঢ়াক লৈ মহা বিপদ হ’ব। প্ৰফেচাৰ চৌধুৰীয়ে চলিহাক ক’লে, “ঠিকেই কৈছে।...তুমি অৱশ্যে অলপ বোৱা। যদি, ময়ে গাড়িৰে নমাই থৈ যাবগৈ পাৰোঁ।” অঞ্জনাৰ ইচ্ছা নাই। আগতে এদিন তাই দিবা বাইদেউৰ লগত তেওঁৰ গাড়িত গৈছিল। প্ৰফেচাৰেই চলাইছিল, মাজতে অঞ্জনা আক দাঁতিত দিবা বাইদেউ। এনেকুৱা সন্ধ্যা সময়েই আছিল। ওৰে বাটটো বহুতবাৰ গিয়েৰ সলাব লগীয়া হৈছিল। প্ৰত্যেক বাৰেই চৌধুৰীৰ হাত প্ৰথমতে ভুলতে তাইৰ কবঙনত পৰিছিল—তাৰ পাচতহে গিয়েৰত। নামিবৰ আগতে বহুত সময় তাইৰ আঠোটোকে গিয়েৰ বুলি ধৰি থকা দেখি, তাই বাইদেউক কিবা এটা সুধি চৌধুৰীৰ

হাতটো নিজৰ আঠুৰপৰা নি গিয়েৰৰ কেটেঙা লোহাৰ ওপৰত থকা কাঠৰ টুপীটোত থৈ দিছিলগৈ—জোৰেৰে। দিবা বাইদেৱে অঞ্জনাক যেন পৰীক্ষা কৰিবলৈকে সুধিলে, “কি কৰিবি? নহ’লে হেমেনেই থৈ আহক গৈ?” দিবা বাইদেৱে জানে, সদায় অঞ্জনা অহাৰ অলপ পাচতে হেমেন ওলায়হি। হেমেনৰ মুখত যেন এটা সাজু হোৱাৰ ভাব অঞ্জনাই দেখিবলৈ পালে। তালৈ অৱশ্যে অঞ্জনাই ভয় নকৰে। সি তাইক ঠিকেই ঘৰত থৈ আহিবগৈ। কিন্তু, গোটেই বাটটো হয়তো সি প্ৰেমৰ কবিতা আবৃত্তি কৰি, লেনিয়াই কথা কৈ, মাফ্ কৰিব বুলি বাবে বাবে হাতত হাত লাগি আঁতৰি গৈ, যমৰ যন্ত্ৰণা দিব। আক ভয় আছে! পিচত হয়তো এখন চিঠি লিখি ক’ব—সেইদিনা সন্ধিয়া যে তোমাৰ মোৰ মিলন হৈছিল। .....অঞ্জনা তলমূৰ কৰি থাকিল।

“কি কৰিবি? মই এতিয়া তোক থ’বলৈ কেনেকৈ যাওঁ। নহ’লে প্ৰবীণ, তয়ে যা থৈ আহগৈ।” প্ৰবীণে ভিতৰৰপৰা মুৰি কিছুমান আনি চোবাই চোবাই কিতাপ এখনৰ ছবি চাই আছিল। দিবা বাইদেৱে মতা যেন শুনি ক’লে—“কি?”

“তয়ে থৈ আহগৈ যা।”—দিবা বাইদেৱে আদেশ দি হাঁহিলে। লগতে আনবোৰেও। তাৰ নিচিনা ছুট, চেঙেলীয়া ডেকা এটাৰ লগত গাভৰু ছোৱালী নাযায়। শেষত কোনোবা এটাৰ লগত, হয়তো চৌধুৰীৰ লগতে গাড়িত গৈ দিবা বাইদেৱেই থ’বগৈ লাগিব।

হাতৰ মুৰিখিনি একেলগে মুখত সুমাই অলপ চোবাই লৈ সি মোক-মোকাই ক’লে, “নিশ্চয়। কিনো বৰ ডাঙৰ কথাটো, ব’লা।” কথা কওঁতে ছুই এটা মুৰি মুখৰপৰা উফৰি ওলাল। অঞ্জনাই প্ৰবীণৰ মুখত এটা গৰ্বৰ ভাব দেখিলে—

যেন ইমানবোৰ বয়সস্থ লোকৰ মাজত তাৰ প্ৰয়োজন অদ্ভুতৰ
কথাৰ গৰ্ব। আৰু, তৃতীয় বাৰ্ষিকৰ ছোৱালী এজনী সি
থ'বলৈ নগ'লে যাব নোৱাৰে—এইটোও জানো কম কথা?
অঞ্জনাই জানে, প্ৰবীণে তাইক নিৰাপদে থৈ আহিবগৈ।
কাৰণ তাৰ আনন্দ তাইক থৈ অহাৰ গৰ্বটোত হে—তাইৰ
দেহৰ সৌন্দৰ্য্যৰ প্ৰতি তাৰ চকু নাই।

“ঠিক আছে, মই প্ৰবীণৰ লগতে যাওঁ।”

সকলোকে মাত লগাই অঞ্জনা-প্ৰবীণ ওলাই গ'ল। সকলো
অবাক। চলিহাই ভাবিলে, কোনখিনিত প্ৰবীণে তাইক
বুকুত সুমাই ল'ব—সেই আন্ধাৰ চুকটোতে নিশ্চয়। চৌধুৰীয়ে
ভাবিলে, নিশ্চয় ক'ববাৰ চাহৰ দোকানৰ পৰ্দা দিয়া সক
কোঠাত বহিব। হেমেনে ভাবিলে, ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত বহি
ছুইটাই একেলগে জোন চাব। দিবা বাহিৰে ভাবিলে,
তেখেতৰ মনস্তাত্ত্বিক বিশ্লেষণ ভুল হৈছিল। বিকৃত যৌন-
সুখৰ কাৰণে অঞ্জনাই নিজতকৈ কম বয়সৰ ডেকা বিচাৰে।
বিবক্তিত চলিহাই ডাঙৰকৈয়ে ক'লে, “আজিকালি ছোৱালীৰ
লাজ-কাজ নাই। পাৰোতেনো অসভ্য বুলি কওঁনে?”

সঁচাকৈয়ে আজিকালিৰ ছোৱালীবোৰ বৰ অসভ্য।
চেঙেলীয়া ডেকাহে বিচাৰে।

+ +

—অ ভ দ্ৰ

কলেজৰপৰা আহিয়েই বজিতা বিচনাত দীঘল দি পৰিলহি—
কাপোৰ-কানি নসলোৱাকৈয়ে। ধুনীয়া ছোৱালী বজিতা,
তাতকৈও বেছি ধুনীয়া বুলি নিজে নিজক ভাবে। কলেজলৈ
যাওঁতে আহোঁতে বাটৰ-ঘাটৰ বহুত চাৰনিৰে চুই যায়
তাইক। সেইবোৰ চাৰনিৰ কিছুমান পৰশ ভাল লাগে,
কিছুমান ঘিণ লাগে, কিছুমান একো নালাগে। সাজ-
পাৰ পিন্ধাতো বজিতাৰ কচি আছে। ইমান মিলাই পিন্ধিব
জানে। দেহটোৰ নিখুঁত গঠন ওলাই পৰাত সহায় কৰে
সেই সাজপাৰে। বজিতাৰ চুলিখিনিও হিংসা কৰিব লগীয়া।
আৰু, আজিকালি তাই নতুন ধৰণেৰে হেয়াৰ ড্ৰেচ্ কৰে।
‘হৰ্চেজ্ টেল’ বা ‘ঘোঁৰাৰ ফান’ বুলি নতুনকৈ ওলোৱা
চুলি বন্ধাৰ স্টাইলত। চুলিবোৰৰ গুৰিটো অকণমান দাং খাই
ঘোঁৰাৰ ফানৰ দৰে বৈ পৰে। বেছি ধুনীয়া দেখি। এই
দৰে বান্ধিব তাইৰ বাহিৰে বহুতেই নাজানে। চুলিখিনিও
তাইৰ নিচিনা সবহ হোৱা আৱশ্যক কিন্তু। লগতে, তেজী
ঘোঁৰাৰ দৰে চঞ্চল খোজেৰে যাব নাজানিলে, চাব
নাজানিলে, আৰু, শৰীৰৰ বেথাবোৰ তাইৰ দৰে পূৰ নহ'লে
অকল চুলি বান্ধি কোনো কপাহী হ'ব নোৱাৰে। প্ৰকৃত
শিল্পীমূলভ কচি নাথাকিলে কোনো মানুহে নিজকে ধুনীয়াকৈ
সজাব নাজানে।

“কি হ'ল? কলেজৰপৰা আহিয়েই বিচনাত পৰিলাহি
দেখোন? ইমান ভাগৰ লাগি আহেনে? কিনো নাহব

গছৰ গুৰি কাটি আহিছ ?” মাকে আহি বহুত প্ৰশ্ন একেলগে কৰিলেহি। পুৰণি ধৰণৰ মাকে এইবোৰ ঢং ভাল নাপায়।

“তই এদিন খোজ কাটি আহি চাৰিচোন। এই এমাইল বাট। তাতে বাটত মানুহ-গৰু-মটৰৰ উৎপাতত চকু থিৰ কৰি আহিব লাগে।”

“জানো আই, তহঁতেহে জান”—মাক গুচি গ’ল। বজিতাৰ ক’বৰ মন গ’ল—‘মানুহৰ চাৰনিৰ খুন্দা খায়েই ভাগৰি পৰিব লগীয়া হয়—তহঁতো নাজান’। কথাটো তাই নক’লে—হাঁহি এটাৰ লগত মিলাই ওঠত সানি লৈ চকু ছুটা মুদি ল’লে।

বজিতাৰ চিলমিলকৈ টোপনি ধৰিলে।

বজিতাৰ আজি সঁচাকৈয়ে ভাগৰ লাগি আহিছে। কলেজতে হাঁহি হাঁহি তাইৰ ভাগৰ লাগিছিল। জ্যেষ্ঠী আজি আহিছিল এটা বেলেগ ধৰণৰ ব্লাউজ পিন্ধি। ব্লাউজটোৰ পিঠিকালে ছুটা ডাঙৰ ফুটা—একোটা মুখ-বহল চাহৰ পিয়লা শুমাই দিব পৰা ফুটা। বাটত—পাণ বজাৰৰ ক্ৰচিংটোৰ ওচৰত—তাই ব’ব লগা হৈছিল, কেইখনমান মটৰ-গাড়িয়ে অগা-পিচাকৈ বাট ভেটি ধৰাৰ কাৰণে। ওচৰতে বৈ থকা কলেজৰ ল’ৰা এজাকৰ মাজৰপৰা এটাই বোলে কৈছিল—‘চা, চা, ওভোটাই পিন্ধি আহিছে। আচলতে ফুটা ছুটা আগফালে হ’ব লাগিছিল।’ বেচেৰী বঙাচঙা পৰি হায়বান। কলেজত আহি তাকে কৈছিলহি। কথাটো মনত পৰিলেই তাইৰ হাঁহি উঠে। তাৰ পাচত আহোঁতে, সেই কিতাপৰ দোকানখনৰ আগত মানুহৰ জুম। প্ৰত্যেকেই গৈ একোবাৰ বৈ বৈ চাইছিল। তাই আক তাইৰ লগত অহা আন ছোৱালীবোৰে দূৰৰপৰা দেখিছিল।

ওচৰলৈ আহি সিহঁতেও চাইছিল। এখন ধুনীয়া ছবি—এজন নামকৰা চিত্ৰশিল্পীয়ে অঁকা। এজনী গাভৰুৰ ছবি। কি ভাব তাত ফুটি উঠিছিল, তাই ধৰিব নোৱাৰিলে। লগৰো কোনেও বুজিলে। কিন্তু ইমান ধুনীয়া—চাই থাকিবৰে মন গৈছিল। দাম ১৫০ টকা। লিখি থোৱা আছিল। সকলো মানুহৰ চকুতে প্ৰশংসাৰ দৃষ্টি। আনকি সিহঁত ইমান ওচৰতে থাকোঁতেও কেবাটাও কলেজৰ ল’ৰাই একেথৰে ছবিখনহে চাই আছিল। তাইৰ খুব মন গৈছিল, ছবিখন किनि আনিবলৈ। কিন্তু সিমানবোৰ টকা ক’ত পাব? বহুত সময় চাইছিল সিহঁতে। তাৰ পাচত তাইৰ ঘৰৰ আগত আহি বৈ বৈয়ো সিহঁতে ছবিখনৰ কথাৰ পাতিছিল—বহুত সময় থিয় হৈ। ...থিয় হৈ থাকিলে ভাগৰ নালাগে নেকি?

বজিতাৰ চিলমিল টোপনি ধৰিছিল। তাই সপোন দেখিছিল। সপোনত তাই কাপোৰ সলাইছিল। কাপোৰ সলাই আন্ধাৰে-মুখাৰে গৈ তাই এঠাইত বেঁকা হৈ থিয় হৈছিল। হাত এখন ওপৰলৈ তুলি কিবা এটা নাচৰ ভাও দিছিল। তাৰ পাচত সেই ভংগিতে বৈ আছিল। বৈ বৈ ভীষণ ভাগৰ লাগিছিল। বেঁকা হৈ থাকোঁতে কঁকাল ভাগি যাব খুজিছিল। পেটিকোটৰ বচিৰে টানি টানি সৰু কৰা কঁকালটো কোনোবাই কটাৰীৰে কটা যেন লাগিছিল। দাঙি থোৱা হাতখন বিষাই জঠৰ হৈছিল। ভৰিকিটাৰ মাৰসিকতি নোহোৱা হৈছিল। বন্ধ ঠাইটুকুৰাত থিয় হৈ থাকি তাইৰ উশাহ-নিশাহ বন্ধ হোৱাৰ উপক্ৰম হৈছিল। তথাপি তাই লবচৰ নকৰি একেদৰে বৈ আছিল। ইমান ভাগৰ, ইমান কষ্ট, ইমান বিৰক্তি, ইমান অসহ্য অৱস্থাৰ মাজতো তাই তাইৰ মুখৰ হাঁহিটো একেদৰে ৰাখিছিল।

তাইব নিজেই নিজক প্ৰশংসা কৰিবৰ মন গৈছিল—এই
ধৈৰ্য্যৰ কাৰণে—।

“কি অ’ ? ছুঠিবিয়েইনে কি ?” —মাকে মতাত তাই
সাৰ পাই গ’ল। কঁকালৰ গাঁথিটো ঢিলা কৰি দিলে।
একেবাৰে কাটি গৈছে। এবাৰ তাই ভাবি চালে—তাই
সপোন দেখিছিল। সেই ছবিখনৰ ফ্রেমটোৰ মাজত তাই
নিজে সোমাই আছিল—ঠিক সেই ছবিখনত আঁকি থোৱা
গাভৰুজনীৰ ভংগিত। বাটৰ প্ৰত্যেক মানুহে তাইক বৈ বৈ
চাই গৈছিল। তৃপ্তি উপচি পৰিছিল তাইৰ মনত। ছিঃ, কি যে
আচৰিত সপোন।

এই ডেকা ল’ৰাবোৰ বৰ অভদ্ৰ। বাটত ছোৱালী
দেখিলেই টেলেকা-টেলেকিকৈ চাই থাকে।

+ +

—দাৰ্শনিক স্বামী

আহিনৰ জোনে ইঁহা সন্ধিয়া। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ বা এছাটি
উজান বজাবেদি পাক মাৰি গৈছিল। বাটৰ ধূলিবোৰৰ লগতে
উৰিবলৈ জাকি মাৰি উঠিছিল দূৰৰ লাইটটোৰ তলত।
বাহিবৰ জোনাকবোৰে সক ভাড়া-ঘৰটোৰ সক বাৰাণ্ডাটোলৈকে
আন্ধাবোৰ খেদি খেদি আহিছিল।

বাৰাণ্ডাত থকা বেতৰ চকিখন কেবকেবাই উঠিল। জড়
পদাৰ্থৰ দৰে সেই চকিখনত বহি থকা শ্যামানন্দই এলাহকণ
নষ্ট নকৰাকৈ সোঁ হাতখন পেণ্টৰ জেপত ভৰাবলৈ দেহাটো
অলপ বেঁকা কৰিছিল। জেপৰপৰা এলাহ কৰিয়েই জুইশলাৰ
বাহটো উলিয়ালে সি—পিটিকি পিটিকি উমানতে এটা কাঠী
বাছি ল’লে—তাৰ পাচত বহুত আগতে ওঠত লগাই থোৱা
চিগাৰেটটো এটা লগাদি লাগি ধৰা দেখি চেলেকি একৱালে।
জুইশলা কাঠীটো সশব্দে জ্বলালে সি, কিন্তু চিগাৰেটটোৰ
ওচৰলৈ নিয়াৰ আগতে নুমাই থাকিল। দ্বিতীয় বাৰ চেষ্টা
নকৰি হাতত জুইশলাৰ বাহটো লৈ সি বহি থাকিল।
কলেজৰপৰা আহি আকৌ ক’ববালৈ যাবলগীয়া হ’লে কিবা
বৰ এলাহ লাগে তাৰ।

শোৱনি কোঠাত শলিতাই কাপোৰ পিন্ধিছিল।
শ্যামানন্দই বাৰাণ্ডাতে বহি থকাৰ পৰাই খিৰিকিয়েদি
শলিতালৈ চালে। শলিতাই হালধীয়া বৰণৰ ব্লাউজ এটা

পিন্ধি টিপ বুটামবিলাক লগাবৰ চেপ্টা কৰিছিল। যোৱা বহাগ মাহত শ্ৰামানন্দই শলিতাক বিয়া কৰাই আনিছে। এই ছমহীয়া বৈবাহিক জীৱনৰ সুখে তাইৰ বুকুৰ আয়তন বঢ়াই দিছে। ছমাহৰ আগৰ ব্লাউজবোৰ আজি তাইৰ গাত নাখায়। ইমান মৰমৰ এই ব্লাউজটো তাইৰ। তাই জোৰ কৰি বুকুখন সৰু কৰি ছুটা টিপ বুটাম লগালে। কিন্তু তৃতীয়টো লগাব খোজোতেই ফট্-ফট্‌কৈ আগৰ ছুটা এবাই গ'ল। হতাশ হৈ তাই মূৰ দাঙি বাৰাণ্ডালৈ চালে শ্ৰামানন্দৰ সৈতে চকুৱে চকুৱে পৰি অনাৱশ্যক লাজেৰে তাই বুকুৰ আগত চাদৰখনেৰে পৰ্দা দি ক'লে—

“এইবোৰ এটাইবোৰ সৰু হৈ গৈছে। এটাও পিন্ধিব নোৱাৰোঁ।”—কান্দো কান্দো কৈ কোৱা কথাকিটাৰ শ্ৰবত লাজ আৰু তৃপ্তিৰ আৱেশ।

“নতুন এটা পিন্ধা। সেই পুৱনি ব্লাউজবোৰ তোমাৰ গাত এতিয়া কেনেকৈ খাব”—বুজনিৰ শ্ৰবত শ্ৰামানন্দই ক'লে।

“বাঃ, কিমান মৰমৰ ব্লাউজ এইটো মোৰ……”

“মৰমৰ বস্ত্ৰবোৰ জীৱনত সদায় নিৰ্মম ভাবে এৰি যাব লগীয়া হয়”—দৰ্শনৰ অধ্যাপক শ্ৰামানন্দই দাৰ্শনিকৰ শ্ৰবত কথাকিটা কৈ নিজে চিন্তামগ্ন হৈ পৰিল।

শলিতাৰ মনটোও কিবা চিৰিংকৈ গ'ল। ক'ববাত যেন বেজিয়ে বিকিলে। বাৰাণ্ডাত বেতৰ চকিখনে আকৌ কেৰকেবাই উঠিল। শ্ৰামানন্দই শলিতাৰ ফালৰপৰা মূৰ ঘূৰাই নি বেলিঙত ভৰি থৈ আৰাম কৰি বহিল। সমুখৰ বাটৰ ধূলিবোৰ উৰি নতুনকৈ সজা পূজা মণ্ডপটো নেদেখা কৰি দিলে। “সোনকালে ওলোৱা। তুমি ওলাওঁতে ওলাওঁতে এতিয়া দোকান বন্ধই হ'ব”—শ্ৰামানন্দৰ মাতত বিবক্তিও আছিল নেকি?

আজি দুইটাৰ বজাৰ কাৰবলৈ যোৱাৰ কথা—পূজাৰ বজাৰ। কিন্তু ইয়াৰ কাৰণে শলিতাৰ যিমান আগ্ৰহ—শ্ৰামানন্দৰ সিমান নাই। বিয়াৰ ছমাহৰ ভিতৰতে বিবক্তি উপজিছে বুলি শলিতাক নজনাবৰ কাৰণেই যেন এনেবোৰ কথাত সি শলিতাৰ লগত এক মত হৈ দেখুৱায়। সি জানে যে শলিতাৰ লগত কাপোৰৰ দোকানত সোমোৱা মানে মাহৰ শেষত ভাত খাবলৈ টকা ধাব কৰা। অধ্যাপক জীৱনৰ অভিজ্ঞতাবে সি শলিতাক কেবা দিনো বুজাবলৈ চেষ্টা কৰিছিল—অসমীয়া মানুহে পূজাত ন কাপোৰ নলয়—বিহুতহে লয়। বিহুটো পূজাতকৈ সি বেছি ভাল নাপায়। কিন্তু, ছমাহ পিচত পৰিছে কাৰণেই সি অসমীয়া হৈছিল—বিহু তাৰ বেছি আপোন হৈছিল। যুক্তিয়ে শলিতাক বুজাব নোৱাৰিলে। নোৱাৰাৰ কথাও। বিয়াৰ আগৰ কিমান সপোন তাইৰ অপূৰণ হৈ বৈছে—কিমান সপোন জীৱনত নতুনকৈ চাবোঁ সাহস তাই হেৰুৱাই পেলাইছে। পূজাত বজাৰ কৰাৰ নিচিনা ক্ষুদ্ৰ আনন্দবোৰেই যে সেইবোৰ তাই পূৰণ কৰিব লাগিব।

শলিতাই গাত খোৱা ব্লাউজ এটা বিচাৰি আলমাৰিটো খুলিলে। মনটো তাইৰ কিবা বেয়া লাগিছিল। সঁচাকৈয়ে জীৱনত মৰমৰ বস্ত্ৰবোৰ এৰি আহিব লগীয়া হয়। কি বিচাৰিছে তাই নাজানে—কিন্তু বিচাৰি আছে। হঠাতে হাত পৰিল এটা সোণালী বঙৰ চেপেটা কাগজৰ বাকচৰ ওপৰত। বাকচটো আনি তাই বুকুত চেপি ধৰিলে। কি বিচাৰিছে তাই পাহৰি গ'ল। পাহৰি গ'ল তাই যে পূজাৰ বজাৰ কৰিবলৈ ওলাইছে। ভৱিকিটাই যেন তাইৰ ভৰ সহিব নোৱাৰা হ'ল। ওচৰতে থকা

বিচনাখনত বহি পবিল শলিতা। বাকচটো খুলিলে শলিতাই
—কিছুমান ডাক টিকট—বহুত দেশৰ টিকট—ভাৰত, ফ্রান্স,
জাৰ্মেনি, ইংলণ্ড, আমেৰিকা ইত্যাদি। ডাক বিভাগে ষ্টাম্প
মাৰি নষ্ট কৰা টিকট। এটা এটাকৈ আনি তাই টিকটৰ
ছবিবোৰ চাবলৈ ধৰিলে। প্ৰতিটো টিকটতে বিভিন্ন ছবি;
কিন্তু প্ৰতিটোতেই তাই দেখিবলৈ পালে এখন সুন্দৰ কমা ভবা
মুখ—পংকজ বৰুৱাৰ মুখ। .....

শলিতাৰ ককায়েকৰ অন্তৰংগ বন্ধু পংকজ বৰুৱাৰ
ঘৰ উজনি অসমত। ককায়েক অনন্তৰ লগতে তেতিয়া
সি গুৱাহাটীত চতুৰ্থ বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰ। উৎপতীয়া, উদণ্ড,
উদভ্ৰান্ত এটা ল'ৰা—পৃথিৱীত একোৰে প্ৰতি তাৰ বিশেষ
মনযোগ নাই। আনকি দীঘলীয়া বন্ধতো সি ঘৰলৈ নাযায়।
তেতিয়া শলিতা দশম মানব ছাত্ৰী। ছোৱালী মহলত
পংকজ অপৰিচিত নহয়। কিন্তু কোনও তাক প্ৰেমিক হিচাপে
ল'বলৈ আগুৱাই নাযায়। সি যেন কিবা এটা প্ৰহেলিকা।
শলিতায়েো বেয়া পাইছিল তাক। দেখিব নোৱাৰিছিল। সি
ইমান অবজ্ঞা কৰে ছোৱালীবোৰক। কিন্তু সেইবাৰ পৰীক্ষাৰ
সময়ত সি তাইক কেইদিনমান পঢ়াই দিছিল। ইমান মজাব
কথা ক'ব জানে পংকজে! ইমান মন বুজে পংকজে! ইমান
মৰমিয়াল পংকজ! ইমান মৰম বিচাৰে পংকজে! ..এদিন
তাই কান্দি আছিল—অংকৰ পৰীক্ষা বেয়া হোৱা কাৰণে।
পংকজ আহি তাইক গাত ধৰি জোকাৰি দিছিল। মৰম কৰি
মুখখন দাঙি তাইৰ মূৰতে চুমা খাই দিছিল। তাইৰ জীৱনৰ
বহুত অংকই সেই দিনাই ভুল হৈ গৈছিল। পৰীক্ষাৰ শেষত

খুব সহজ ভাৱেই সি এদিন তাইক সুখি পেলাইছিল—“মই
তোমাক বিয়া কৰাব খুজিলে তুমি আপত্তি কৰিব নেকি?”...
তাই অতি আচৰিত হৈছিল। পংকজৰ হাতখন আনি বন্ধ
সাৱটি ধৰিছিলহি। পংকজক তাই অতি নিষ্ঠুৰ ভাৱে ভাল
পাইছিল। গোটেই পৃথিৱী, সকলো বংশপৰিয়াল, পিতা-মাতা,
আনকি নিজৰ স্বাস্থ্যৰ বিনিময়তো তাই পংকজক পাবলৈ
দৃঢ় সংকল্প হৈছিল। সেই কাৰণেই আঁসৈ পোৱা ককায়েকক
তাই এদিন সহজ ভাৱেই কৈছিল—“মোৰ পংকজদাক খুব
ভাল লাগে...তই আপত্তি কৰিবিনে কি?”

পংকজেও শলিতাক ভাল পাইছিল—খুব বেছি ভাল
পাইছিল। সিহঁতে মনে মনে মালা সলাইছিল। কথা, কত
কথা—কত শেষ নোহোৱা কথা সিহঁতে পাতিছিল। কত
ভৱিষ্যতৰ সপোন...পৃথিৱীত যেন সিহঁত ছটাৰ বাহিৰে আন
কোনো নাই...। অতি নিলাজ হৈ পৰিছিলহি পংকজটো।

তাৰ পাচতে পংকজে বি, এ, পাছ কৰিলে। বাপেকে তাক
পঠিয়াই দিলে লণ্ডনত দৰ্শনত এম. এ. পঢ়িবলৈ। সেইদিনা
সন্ধিয়া সিহঁতে মনে মনে একেলগ হৈছিল পানীকলৰ ওচৰত,
ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দাঁতিত। কথা নাই—কিন্তু কিমান কান্দোন। কথা
নাই—কিমান পৰশ, কথা নাই—কিন্তু কিমান চুমা। কত
প্ৰতিজ্ঞা! উস, কিমান কষ্ট ভালপোৱা মানুহজনক আঁতৰাই
পঠিয়াবলৈ, দেহাবপৰা প্ৰাণটো ওলাই যোৱা যেন লাগে। প্ৰতিজ্ঞা
কৰিছিল সি, ছুবছৰৰ পাচত ঘূৰি আহি শলিতাক বিয়া কৰাব—
গোটেই পৃথিৱীৰ বিপক্ষে থিয় দিব লগীয়া হ'লেও তাইক সি
নিজৰ কৰি ল'বই। সেই দিনাই সিহঁতৰ বিয়া হোৱা যেন
লাগিছিল তাইৰ। তাৰ কোলাত মূৰটো থৈ দিওঁতে যেন তাইৰ
জীৱনৰ সকলো চিন্তা পংকজৰ হাতত গটাই দিছিল তাই।

আজি পাঁচ বছৰ আগতে পংকজক লৈ ট্ৰেনখন আঁতৰি যোৱাৰ লগে লগে তেঁও অজ্ঞান হৈ ষ্টেচনতে পৰি যোৱা কথাটো তাইৰ মনত পৰিল। অতি নিলাজৰ দৰেই সকলো সংঘম হেৰুৱাই পেলাইছিল তাই। তাৰ পাচত চিঠি। প্ৰতিদিনেই চিঠি আহিছিল তাইলৈ। গোলোকগঞ্জ ষ্টেচন, কলিকতা, বোম্বে, তাৰ পাচত জাহাজপৰা, তাৰ পাচত ইংলণ্ডপৰা....। তায়ে দিছিল প্ৰতিদিনেই চিঠি।

সান্নিধ্যৰ অভাৱত বোৱা শোকৰ নদীতো শীতকাল আহে। শলিতা পংকজবোৰে সেয়ে হৈছিল! প্ৰতিদিনেই সদায় চিঠি লিখা কি সম্ভৱ! ছমাহমানৰ পাচৰপৰাই চিঠি পাতলিছিল। কিন্তু পংকজৰ চিঠিবোৰ ক্ৰমাৎ গভীৰ ভাৱৰ হৈ পৰিছিল। শলিতাৰ সকলো বিশৃংখল উন্মাদনাবে ভৰা দীঘলীয়া চিঠিৰ উত্তৰত সি লিখিছিল—অসংঘমেই সিদ্ধিৰ অন্তবায়, ধৈৰ্য্য ধৰা। আমাৰ ভালপোৱা যদি সত্য হয়, আমাৰ মিলন অৱশ্যন্তাৱী। আকৌ লিখিছিল—ভাল পাবলৈ শিকা, ভালপোৱাই পৃথিৱীখনকে আপোন কৰে, গোটেই জগতক ভাল পাবলৈ শিকা। কেৱল মোৰ মাজেদি জীৱনৰ পৰিপূৰ্ণতা বিচৰাতকৈ, জগতক ভাল পোৱাৰ মাজত মোক বিচাৰি পাই বেছি তৃপ্তি পাবা। এই চিঠি পাই তাই একেবাবে হতাশ হৈ গৈছিল। তথাপি তাই প্ৰতিবাদ কৰা নাছিল। তাৰ উপদেশবোৰ মানি চলিবৰ চেষ্টা কৰিছে বুলি উত্তৰ দিছিল। কিজানি সি খঙতে তাইক দূৰ কৰি দিয়ে।

এবছৰ, দুবছৰ, তিনিবছৰ, চাৰিবছৰ। ধৈৰ্য্যৰ এটা সীমা আছে। তেতিয়া তাই চতুৰ্থ বাৰ্ষিকৰ ছাত্ৰী। খুব মনযোগেৰে

তাই গঢ়া শুনা কৰে। পংকজৰ কথা মতেই তাই চেষ্টা কৰে সকলো বিষয়তে পংকজৰ সমান হ'বলৈ। আৰু যদি তায়ে ইংলণ্ডলৈ যাব পাৰে। পংকজ তেতিয়াও ইউৰোপতে। লণ্ডনত শিক্ষা শেষ কৰি সি ইউৰোপৰ বিভিন্ন বিশ্ববিদ্যালয়ত গৱেষণা কৰি ফুৰিছে। কিন্তু কি যে চিঠিবোৰ লিখে সি। কিতাপেই একমাত্ৰ বন্ধু, শিক্ষাই মানুহৰ শ্ৰেষ্ঠ গোৱৰ—মানুহৰ গোটেই জীৱনটোৱেই ছাত্ৰ জীৱন—মানৱ জাতিৰ প্ৰগতি...ধেং—আনকি আজকালি প্ৰায়ে চিঠিত 'মোৰ চুমা ল'ৰা' বুলি লিখিবলৈও পাহৰি যায় সি। তাই শত আবেদন নিবেদন কৰি সোনকালে ঘূৰি আহিবলৈ লিখা চিঠিৰ উত্তৰত সি লিখে,—আমাৰ জীৱনৰ চুটি—সময় নাই। সকলো সাধনা এই জীৱনৰ ভিতৰতে কৰিব লাগিব। তুমিও ইয়াত মোৰ লগত থকা হ'লে ভাল লাগিলহেতেন। ছয়ো একেলগে আলোচনা কৰি পঢ়িলোঁ—হেতেন।—তাইৰ হিয়া সেইদিনা ভাগি গৈছিল। পংকজে ভালপোৱা, চুমা, আদিৰ কথাবোৰ পাহৰি গৈছেনে কি? কেৱল একেলগে পঢ়িবৰ কাৰণেই সি তাইক বিচাৰে। আৰু ঠিক নিবিচাৰেও—থকা হ'লে ভাল লাগিলহেতেন। ছিঃ। নিজৰ ওপৰতে খুব ঘিণ লাগিছিল তাইৰ। সেই চিঠিৰ তাই উত্তৰ দিয়া নাছিল। তাৰ পোন্ধৰ দিনমানৰ মূৰত পংকজৰপৰা আন এখন চিঠি আহিছিল। নিউইয়ৰ্ক চহৰত কি কি দেখিলে সি, তাৰ এটা বৰ্ণনা আৰু এটা অতি নিষ্ঠুৰ হাস্যৰসৰ অৱতাৰণা। সি লিখিছিল, মোৰ চুলি পকিছে। বুঢ়াই হ'লো নেকি? তাইৰ বুকুখন চিৰিংকৈ গৈছিল! হিচাপ কৰি চাই দেখিছিল—পংকজৰ বয়স তেতিয়া ৩০ বছৰ। আৰু ১০।১১ বছৰৰ পিচত সি ভাল বুঢ়া হ'ব! তাইৰ বৈবাহিক জীৱনটো কি ইমান চুটি হ'ব? আৰু হিচাপ কৰি তাই দেখিছিল—পংকজৰ কাৰণে বৈ থাকোঁতে তাই আজি দুবছৰ

আগতে কুৰিব দেওনা পাব হ'ল। কেৱল আশাতেই কি সকলো শেষ! সেই দিনাই, তাই চিঠি লিখিছিল। তাই লিখিছিল—সময় বৈ নাথাকে। তাৰ উত্তৰত সি লিখিছিল—এখন খিচিচ এটা বিশ্ববিদ্যালয়ত দিবলৈ সি আয়োজন কৰিছে। আৰু ডেৰ বছৰমানৰ আগতে সি আহিব নোৱাৰে। আৰু লিখিছিল—সময় বৈ নাথাকে কাৰণেই সিও আহিব পৰা নাই। এবাৰ গুচি আহিলে, তাৰ পাচত সি হয়তো জীৱনতে সময় নাপাব।

তাইব গোটেই মনটো বিদ্ৰোহী হৈ উঠিছিল। অধ্যয়ন আৰু গৱেষণা—এইবোৰতো গোটেই জীৱন জুৰি কৰিব পাৰ। কিন্তু যৌৱন যে এবাৰ গ'লে আৰু ঘূৰি নাহে। তাই কি কেৱল পংকজৰ কাৰণে বৈ থাকি ভুল কৰিছে?...পকা চুলি আৰু যৌৱন একেলগে থাকে জানো? পকা চুলিয়ে জানো বাৰ্ধক্য হুবুজায়! তেন্তে কি তাইব ইমান আশাৰ যৌৱনটো বাৰ্ধক্যৰ বৰফত গোটে মাৰিবলৈ দিব? ছিঃ.....সি যদি গোটেই জীৱনটোতেই সময় নাপায় বিয়া কৰাবলৈ?...

মাক বাপেকে কৰা বিয়াৰ যোগাৰত মত দিছিল। শ্যামানন্দৰ লগত তাইব বিয়া হৈ গ'ল আজি ছমাহৰ আগত। বুদ্ধি-দীপ্ত চেহেৰাৰ শ্যামানন্দ। প্ৰথম যিদিনা তাই শ্যামানন্দৰ বুকুৰ নোমত গালখন লগাই দিছিল—সেইদিনা তাই ডাঙৰ বিপদ এটাৰ যেন হাত সাৰিছিল! বৰ অৱণ লাগিছিল। পংকজৰ কাৰণে সাঁচি থোৱা সকলো ভালপোৱা তাই উজাৰ কৰি শ্যামানন্দক দিছিল। পৃথিৱীখন তাইব আপোন হৈ পৰিছিল। পংকজৰ স্মৃতিটো বেবত আঁৰ থোৱা বজাৰ ছবি যেন লাগিছিল—সি যেন তেজ মঙহৰ উম নথকা এটা প্ৰতিৱিন্দ,

কেতিয়াবাই ধৰা-চোৱাৰ বাহিৰলৈ গৈছে। তাৰ চিঠিবোৰ তাই ফালি নৈত উটাই দিছিল—কেনেকৈ সেইবোৰে সমস্তাৰ সৃষ্টি কৰে বুলি! বাখিছিল মাথো তাৰ চিঠিত অহা টিকটবোৰ। প্ৰত্যেকটো টিকটে তাইক প্ৰত্যেকখন চিঠিৰ প্ৰতি আখৰ মনত পেলাই দিয়ে। এই টিকটবোৰৰ কথা তাইক এদিন শ্যামানন্দই স্মৃতিছিল। তাই উত্তৰ দিছিল টিকট গোটেৱা 'হবি' থকা বুলি। তাৰ পাচত সি আৰু একো সোধা নাই। লাহে লাহে তাইব মনত পংকজৰ স্মৃতি ডাকঘৰে ষ্টাম্প মৰা টিকটৰ দৰে মূল্যহীন হৈ পৰিছিল। কিন্তু তথাপি তাই এই টিকটবোৰ বাখিছিল—পংকজক তেতিয়াও ভালপায় বুলি নহয়, নিজে এজন মানুহক কিমান বেছি ভাল পাব পাৰে তাৰ চিন স্বৰূপে। এতিয়া তাই শ্যামানন্দক ভালপায়—আৰু ভালপায় সীমাহীন ভাৱে এজনক ভাল পাব পৰা তাইব হিয়াখনক।

বিয়াৰ চাৰিমাহমানৰ পাচতে হঠাতে এদিন পংকজ ওলাইছিলহি। ছপৰীয়া। তাই আচৰিত হৈ গৈছিল। হতভম্ব হৈ বৈ আছিল। পংকজে স্মৃতিছিল, 'চিনি পোৱা নাই? মই পংকজ।' তাই আচৰিত হৈছিল পংকজৰ এডালো পকা চুলি নেদেখি। প্ৰথম প্ৰশ্ন তাই কৰিছিল—'তোমাৰ চুলিবোৰ ক'লা কৰিছা কেনেকৈ? কিবা মানিছা?' তাই পংকজৰ পকা চুলিকে বিচাৰিছিল। নহ'লে যেন তাই নিজকে কমা কৰিব নোৱাৰিব। পংকজে হাঁহি হাহি উত্তৰ দিছিল—'অ'; সেই মইয়ে লিখিছিলেঁ? এনেয়ে লিখিছিলেঁ। চাইছিলেঁ। তোমাৰ ভালপোৱাটো কিমান।' তাৰ পাচত সিহঁতৰ ঠিক কথা পতা হোৱা নাছিল। বহুত বাবেবাংকৰা কথা পাতিলে সিহঁতে।

এঘণ্টামানব পাচত পংকজ যাবলৈ উঠিছিল। তাই বুজিছিল, তাক ব'বলৈ কোৱা অধিকাৰ তাইৰ হেৰাই গৈছে। থিয় হৈ পংকজে কৈছিল—“তুমি সুখতে আছা। মই কিন্তু তোমাৰ কাৰণে বৈ আছিলোঁ।” নিজৰ মনত উঠা অনুশোচনাৰ অত্যাচাৰক সংযত কৰিবলৈ হাতত থকা আঙঠীটো কামুৰি তাই ভাঙি পেলাইছিল তেতিয়া—শ্যামানন্দই বিয়াৰ দিনা পিন্ধোৱা আঙঠীটো! আৰু ঘূৰি নাহিবৰ কাৰণেই পংকজ গুচি গৈছিল সেইদিনা—আন একো কথা নোকোৱাকৈ। তাইৰ নিজৰ জীৱনটোকে সেইদিনা অতি মূল্যহীন যেন লাগিছিল—ডাক ঘৰৰ ষ্টাম্প মৰা টিকটৰ দৰেই শ্যামানন্দৰ ষ্টাম্প মৰা জীৱন। মনে মনে বেআইনীকৈ আকৌ ব্যৱহাৰ কৰিব পাবি, কিন্তু ধৰা পৰিবই লাগিব। শাস্তি ল'ব লাগিব। তাই ভাগৰি পৰিছিল। ..

“কি বজাবলৈ নোযোৱা নেকি আজি?”—চক খাই মূৰ তুলি তাই দেখে ওচৰত থিয় হৈ শ্যামানন্দ।

“সেই টিকট সোপাকে নো কিমান চোৱা? আজিকালি দেখোন নতুন টিকটো নোগোটোৱা?” শ্যামানন্দই ভাবিলে, কিবা কাৰণত শলিতাৰ মনটো নিশ্চয় বেয়া লাগি গৈছে। হয়তো টকাৰ অভাৱৰ কথা ভাবিছে। শলিতাৰ মন ভাল লগাবলৈ সি তাইৰ কোলাত মূৰটো গুজি দিলে। শলিতাই সঁচা আবেগেৰে তাৰ মূৰৰ চুলিবোৰৰ মাজত আঙুলি সূমাই দিলে। নোপোৱাৰ কাৰণে বেজাৰ কৰি থকাতকৈ পোৱাটোক গ্ৰহণ কৰা বেছি যুক্তিপূৰ্ণ—তাই নিজকে নিজে বুজালে। চুলিত হাত ফুৰাই তাই শ্যামানন্দৰ মূৰটো বুকুত

হেঁচি ধৰিলে। নাকটো আনি তাৰ চুলিত লগাই দিলেহি। কিন্তু.....কি? তাই চক খাই উঠিল—। খুব কঢ় ভাৱে তাই সুধিলে—

“তোমাৰ চুলি পকিছে”—এডাল পকা চুলি ছটা আঙুলিৰে ধৰি তাই ক'লে।

“হয় নেকি?”

“তুমি মোক আগতে নক'লা কিয়?” তাই খং আৰু দুখত খৰখৰকৈ কঁপিছিল।

“ইমান উত্তেজিত হৈছা কিয়? কি হ'ল এডাল পকা চুলি ওলালে?”

“তুমি বুঢ়া হৈছা।”

“বেচ কথা”—সি সহজ কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে।

“তুমি...তুমি...তুমি মোক...”?

শ্যামানন্দ আচৰিত হ'ল। সি তাইক সাৱটি ধৰি সুধিলে—“কি হৈছে শলিতা, ইমান অধৈৰ্য্য হৈছা কিয়? ব'বাচোন, শান্ত হোৱা! শলিতা...”।

শলিতা উত্তেজনাৰ ভাগৰি অৱশ্যে হৈ পৰিছিল। তথাপি তাই জোৰ কৰি শ্যামানন্দৰ হাতৰপৰা এৰাই গৈ খোলা থিৰিকিখনেদি আকাশলৈ চাই ক'লে—

“ধৈৰ্য্য”—তাই হাঁহাৰ চেষ্টা কৰিলে—“ধৈৰ্য্যই যদি থাকিলহেতেন, তোমাৰ মূৰত পকাচুলি আৱিষ্কাৰ কৰিবলৈ মই নাহিলোঁহেতেন।”

বাবাণ্ডাত লুকাই থকা ছাঁটো ফুলনিৰ জোনাকবোৰৰ ফালে আগুৱাই গৈছিল। যাৰ নামত লিখা হয়, তাৰ হাতত পৰা চিঠিখনৰ দৰেই গতিহীন হৈ শলিতাই হুক হুক কৈ কান্দি শ্যামানন্দৰ বুকুত আশ্ৰয় ল'লে।

শলিতাক সান্ত্বনা দিবলৈ শ্যামানন্দই তাইব চুলিত হাত
বুলি দিলে। দৰ্শনৰ অধ্যাপক শ্যামানন্দ। মনস্তত্ত্বৰ সূত্রবোৰ
মুখস্থ। সহজেই বুজিব পাৰিলে শলিতাৰ মনৰ কথাটো।
দৰ্শনৰ অধ্যাপক এজন তো আক সাধাৰণ মানুহ নহয় যে নিজৰ
ঘৈণীয়েকৰ মনটো বুজিব নোৱাৰিব। নিজৰ জ্ঞানৰ গভীৰতাৰ
গৰ্ব লৈয়েই মনে মনে ভাবিলে শ্যামানন্দই, “নোখোৱা ব্লাউজটো
দেখুৱাৰ অৰ্থই হৈছে, পুৰণি কাপোৰকে কিমান পিন্ধিম। অৰ্থাৎ
সেই নতুন কি নামৰ মাৰ্ক দিয়া পাটৰ শাৰীখনে সিদিনা
চাই আহিছিল, সেইখন কিনিবই আজি। তাৰ কাৰণেই
এই অভিনয়। ইহঁত ছোৱালীবোৰে কেৱল নিজক সজাবলৈ
বিচাৰে। শিক্ষা-দিক্ষাৰ শোভা ইহঁতে বুজিছে।”

শলিতা অলপ শান্ত হোৱা দেখি শ্যামানন্দই হাঁহি হাঁহি
স্বধিলে, “সেই শাৰীখন কিনিবা আজি নহয়?”

“ওঁ”—উচুপি উচুপি শলিতাই মুখ নেমেলাকৈ নাকেৰে শব্দ
কৰিলে।

শ্যামানন্দৰ বুকু এহাত ডাঠ হ’ল। তাৰ অনুমান সদায়
নিভুল।

+ +

—ভ যা তু ব

বগাইৰ ঘৰৰ আগ-পিৰালিতে সুখ-দুখৰ বকলা মেলিছে
জনচেৰেকে। আজি চাৰিদিনৰ মূৰত বেলিয়ে চকু মেলিছে।
পিৰালি শুকাইছে—বহিব পৰা হৈছে। চোঁতালত এতিয়াও
ফেনফেনীয়া বোকা। এবা, নামত হে সুখ-দুখৰ বকলা;
আচলতে কথাত সুখৰ নাম-গন্ধও নাই। আজি চাৰি দিনে
বানপানীৰ ৰাজত্ব চলিছে। পথাৰৰ কাম-বন বন্ধ। সকলোৱেই
ঘৰতে মূৰৰ ঘিঁউ ঘোলা কৰি ভাবিছে, এইবাৰ আকালৰপৰা
কোন প্ৰভুৱে তৰাব।

সকমইনা চেঙেলীয়া ডেকা। সি পিৰিক-পাৰাককৈ বাবে
বাবে মেলা ছুৱাবেদি ভিতৰলৈ চায়। বগাইৰ শত্ৰুৰেৰে ঘৰৰ
ভেটিৰ ওপৰত এবুকু পানী। ঘৰে ঘৰোৱাহে বগাইৰ বহাতে
মূৰ গুজিছেহি। বগাইৰ খুলশালীয়েকজনী উলিয়াই দিয়া নাই।
একেবাৰে জালি-টিয়ঁহ হেন। আজি এই এঘণ্টাই সকমইনাই
তাইক এবাৰো দেখা নাই। তাৰ মনটো বিম্ব বিম্ব কৰে।

বগাইৰ বয়স ডেৰ কুৰিব দেওনাত। মটহা মানুহ। ফেহুৱা
কাইটি আদহীয়া। বাকী পাঁচজন বগাইৰ বয়সৰে। তিনিকুৰি
বছৰীয়া কপৰাম গাওঁবুঢ়াই মূৰত গামোছাখন বান্ধি বেঁতৰ সূত
চাঁচিছে। বগাইৰ মাতটো বাককৈয়ে ডাঙৰ। সেইদৰে
খংটোও। মুখৰ বাচ-বিচাৰ এৰি সি গালি পাৰিছে চৰকাৰক।
যোৱা বছৰ দুই এচপৰা মাটি খহোঁতেই গাঁৱৰ বাইজে চৰকাৰক

কাকুতি কৰিছিল—কিছু টকা দিবলৈ। মাথাউৰিত মাটি বাইজে নিজে দিছিল। গাই মূৰি বাঁহ নি বুকজো দিছিল নিজে। সেই ডাঙৰ পাকটোত শিল কেইলড়িমান পেলাবলৈ ধন-বিত চৰকাৰে দিয়া হ'লে বাইজৰ আজি এই দুৰ্গতি নহয়। ঠিকেই ধৰিছিল বাইজে। মথাউৰি ভাগিল সেই পাকটোতে।

হাতত থকা নেলীয়া কটাৰীখনেৰে নখ-চুকা ককি ফেছা কাইটিয়ে ক'লে, “গাওঁবুটাই আৰু অলপ টানি ধৰা হ'লে হ'লহেতেন কিজানি। কিন্তু তেওঁতো মুখেৰেই নামাতিলে।”

গাঁওবুটাই বেঁতৰ সূত এডাল গালত লগাই চালে, মিহি হৈছে নে নাই।

“গাঁওবুটা চৰকাৰৰ দলৰ হে। কেলেই মাতিব?”—বেজাবতে মদনে ক'লে।

গাঁওবুটাই এটা গল-হেকাৰি মাৰি নতুন বেঁত এডাল ফালিলে।

সৰু মইনাই উচ্চৈশ্বৰ্য্য আছিল। সি এইবাৰ ভৰি পোনাবলৈ বুলি উঠি থিয় হ'ল, আৰু এখোজ-দুখোজকৈ গৈ দুৱাৰৰ ওচৰতে বহিলগৈ।

“আমাৰ এমেল (এম. এল. এ) জনানো কি? ভোট দি আমাৰ হৈ ক'বলৈ পঠিয়াই যেনিবা তেওঁৰ পাখি গজাই হে দিলে।”—ধনবৰৰ কথাত তিতা-টেঙা লগা সুৰ।

এই দৰেই আলোচনা চলিবলৈ ধৰিলে। মানুহৰ শাও লগা হ'লে সেইদিনাই চৰকাৰ বসাতললৈ গ'লহেতেন। তামোলৰ যেনিবা সাইলাখ শৰাধহে। পিকেৰে চোঁতাল বঙা হ'ল। ফেছা কাইটিৰ কাৰণে তামোল চকলিয়াওঁতে

বগাইৰ সিজনীৰ বাঁও হাতৰ বুঢ়া আঙুলি চাব নোৱাৰা হ'ল। গাওঁবুটাৰ একাপ বেঁতৰ সূত চাঁচি শেষ হওঁ হওঁ। ইমানবোৰ কথাৰ ওপৰতো গাঁওবুটাই এষাৰো কথা নোকোৱা দেখি পেটে পেটে এটাইকিটাবে বৰ খং উঠিছিল। ধনবৰে আগুৰি নাভাবি কৈয়ে পেলালে, “বোলে! গাঁওবুটা কাই, তুমিনো এষাৰ নামাতা কেলেই? নহয়নে হে ফেছা কাই? কি কোৱা মদন?” সকলোৱে ধনবৰৰ কথাত “কেলেইনো নহয়” বুলি সমৰ্থন জনালে। সমৰ্থন পাই ধনবৰে আকৌ মুখ মেলিলে, “ফটা মুখ নকৈয়ো নোৱাৰোঁ। বোলে! গাওঁবুটা, চৰকাৰে কৰা বেয়া কাম এটা বেয়া বুলি ক'বলৈও ভয় কিহৰ? আমাৰ দৰে চৰকাৰক গালি পাৰিব নোখোজা যেতিয়া নালাগে বাক। তুমি আমাৰ সকলোতকৈ বয়সত ডাঙৰ। তুমি হে আমাক উচিত কথাত মাতিবলৈ শিকাৰ লাগে, কিন্তু নিজেই তুমি মেকুৰীৰ দৰে সেও মানি বহি আছা। নিজে একো নকৰিলেও আমাক দিহা দিবতো পাৰা...।” ধনবৰৰ মুখ যেন আৰু বন্ধ হ'ব নোখোজে।

বগায়ে তলফালৰপৰা সেমেকা সেমেকা পাই গা দাঙি পিৰালিটো চুই চালে। ইস্ বাম, একেবাৰে তিতি আছে। গাঁওবুটাৰো তিতিছে নিশ্চয়। বেয়া লাগিল তাৰ। সুধিলে, “তুমি অতপৰে কোৱা নাই কিয়? তলফালে একেবাৰে তিতি যোৱা নাই জানো?” এইবাৰ গাঁওবুটাই মাত লগালে, “এবা, পাৰি ল'বলৈ কিবা এটা হোৱা হ'লে বেয়া নাছিল।” বগায়ে খুলশালীয়েক ফুলেশ্বৰীক চিঞৰি মাতি আনি ক'লে, “কালি গণেশ ঠিকাদাৰৰ দোকানৰপৰা পেলাই দিয়া কাগজ

কিছুমান লৈ আহিছিলেঁ! বায়েবক ক'লেই দেখুৱাই দিব।
লৈ আহচোন।” ফুলেশ্বৰীয়ে ভাল ভাল ছপা কাগজ কিছুমান
আনি দিলে। ভাঁজ খুলি পাৰি লৈ সকলোৱেই আকৌ
বহিল। সকমইনা ছুৱাবৰ ওচৰতে থিয় হৈ থাকিল।

কাগজ এখনু পাৰি বহি ধনবৰে আকৌ বকলা মেলিবলৈ
সাজু হৈ গাঁওবুঢ়ালৈ চালে। সি আচৰিত। হঠাৎ দেখোন
গাঁওবুঢ়াই একেথৰে সকমইনালৈ চাই আছে। সকমইনাই
আকৌ দেখোন গাঁওবুঢ়ালৈ চাই চাই বাটলৈ আগ বাঢ়িছে।
বগাইক কিলাকুটিৰে ঠেলা মাৰি দিলে ধনবৰে। গাঁওবুঢ়াক
দেখি বগায়ে অৰাক। চায়ে আছে গাঁওবুঢ়াই। সকমইনা
নঙলা পাৰ হৈ বাট ওলাই বাঁহনিৰ সিপাৰ হ'ল। গাঁওবুঢ়াই
চকু মোহাৰি বেতৰ সূঁতত মন দিলে। ধনবৰে ভাবিলে,
সুধিয়েই দিবনেকি গাঁওবুঢ়াক, কি হ'ল বুলি। কাৰো
মুখৰ মাত নাই। বহিবলৈ দিয়া কাগজকিখিলা বৰ মিহি
আক ওপৰত বংচঙীয়া ছপা আখৰ। ধনবৰ এনেয়ে থাকিব
নোৱাৰে। সি ডাঙৰ ডাঙৰ বঙা আখৰকিটাকে পঢ়িব খুজিলে।
জোঁটাই জোঁটাই সি পঢ়ি গ'ল—“প, ওপৰত চন্দ্ৰবিন্দু, তাত
আকাৰ পা, প্ৰথম চ, পাঁচ; ব, দ্বিতীয় ছ, ব, তাত দীৰ্ঘ ঈকাৰ,
অন্ত্যন্ত য, তাত আকাৰ, বছৰীয়া; প, ব, তাত হ্ৰস্ব ই কাৰ,
ক, ল—পৰিকল—তাৰ পাচত সি নোৱাৰে। জোঁটোৱা আখৰ
নাই। লগতে সকমইনা-গাঁওবুঢ়াৰ বহুস্বৰ্ণটো এতিয়াও গুপ্ত
হৈ আছে! ব'ব নোৱাৰি সি সুধিয়ে পেলালে “গাঁওবুঢ়া কই,
কিবা জগৰ লগালে নেকি সকমইনাই? তুমি দেখোন তাক
পোন্দোৱাকৈ চায়েই খেদিল।?”

হাঁহি এটা মাৰি গাঁওবুঢ়াই থোবতে ক'লে ঘটনাতো!
সকমইনাৰ গতিবিধি তেওঁ চাই আছিল। চুচুকচামাককৈ

ছুৱাব মুখত গৈ বহি লৈ, সি ভিতৰলৈ চোৰৰ দৰে চাইছিল।
তাৰ পাচত ফুলেশ্বৰীয়ে কাগজ দিবলৈ আহোঁতে সি নিলাজ
দৰে তাইৰ চকুলৈ চাইছিল। হেৰ' চাৰ চা পুৰুষৰ দৰে চা!
বগায়ে সকমইনাক নিজৰ ভায়েকৰ দৰে মৰম কৰে। কিন্তু,
সকমইনাৰ আকৌ এই ঘৰতে সিদ্ধি দিয়া স্বভাৱ। পিচে
হেৰিও, ফুলেশ্বৰী উচাট মাৰি খঙেৰে গুচি গ'ল। পৰিল সকমইনা
গাঁওবুঢ়াৰ চকুৰে চকুৰে। সেইকাৰণে নেণ্ডৰ মোকোটাই পিৰালি
গুঙা কুকুৰৰ দৰে লৰ ধৰিলে।

বগাই জাঙুব খাই উঠিল। এই ঘৰে-পৰে প্ৰলয় বিপদৰ
সময়ত সকমইনাৰ পিৰিতি জগাটোঁসি সহ কৰিব নোৱাৰে।

ধনবৰে এই সুবিধাতে গাঁওবুঢ়াক আকৌ জাৰিলে, “তাক
গালি ছুৱাব পাৰি আগলৈ সাবধান কৰি দিব লাগিছিল।
তুমি, গাঁওবুঢ়া, নিজে বুঢ়া হৈছা, ডেকাক জোকাবলৈ টান
পোৱা। কিন্তু আমাক তো ক'ব পাৰিলাহেতেন। মাৰ-কিল
কিয় কৰিম। কিন্তু চোঁধ পুৰুষ উজাৰি গালি দিব তো
পাৰি।”

গাঁওবুঢ়াই এইবাৰ মাত লগালে “হেৰ' ধনবৰ, যাক গালি
পাৰিব, সি গালি খাবৰ যোগ্য হয় নে নহয়, সেই কথাটো গমি
চাব নালাগে জানো?”

গাঁওবুঢ়াৰ কথাৰ মন নিদি বগাই সাউতকৰে উঠিলেই।
সকমইনাক সি বাটতে ধৰি এপালি দিবগৈ।

গাঁওবুঢ়াৰ খং উঠিল, “বগাই, তই উভটি নাহিলিনে?”—
একে আঘাৰে বগাই সেওমেও হৈ বহি পৰিল।

গাঁওবুঢ়াই ধনবৰক বুজালে—“সেই কুকুৰখুলি সকমইনাক
গালি পাৰিলে মুখখন হে চুৱা হ'ব। তাৰ কাম ভাল দেখা নাই
বুলি চাৰনিৰেই বুজালেঁ। দোষ স্বীকাৰ কৰি সি পলাল, ভাল

হ'ল। নিজকে সি এতিয়া শুধৰাব নোৱাৰিলে মোৰ আগত
আকু তুৰিমূৰি কৰিবলৈ সাহ নকৰে। আৰু যদি সি, সৰুমইনা,
গোঁৱাৰ হৈ বৈ থাকিলহেতেন, তেন্তে ধনবৰ, তহঁতে কি ভাব
একেপাত চৰতে তাৰ মুখেদি তেজ নোলালহেতেন বুলি।.....
বুজিছ, যাক ভাল নালাগে প্ৰথমে ভালেকে বুজাই দিবি ভাল
লগা নাই বুলি। তেতিয়াও যদি কাণ সাৰ নকৰে, তেন্তে
প্ৰহাৰ কৰি চৌহদৰ বাহিৰ কৰিবি—ঘূৰি আহিব নোৱাৰাকৈ
ঠেং ভাঙি দিবি।”

যি গালি খাবো উপযুক্ত নহয়, গাঁওবুঢ়াই তাক গালি
নাপাৰে। চৰকাৰৰ বিপক্ষেও মুখ নেমেলে।

+ +

—স্বাৰ্থ পৰ

“হেৰা, চিনেমা চাবলৈ যাওঁ ব'লা।”

বাতিপুৱাই তিয়াই থোৱা বুটমাহখিনি মণিয়ে এখন তামৰ
খালত তুলিছিল। তিওৱা বুটমাহৰ পৰশত এটা পবিত্ৰতা
আছে যেন লাগে—হয়তো পূজা-পাৰ্বনৰ লগত সম্বন্ধ থকাৰ
কাৰণেই। মাহখিনি তুলি থোৱা শেষেই হৈছিল। পানীখিনিত
এনেয়ে হাতখন জুৰাবয়্যাই থৈছিল। ঙাল লাগে। চকু আছিল
খালখনত। তামৰ খালত পানী লাগি থকা বুটমাহ—কিয়ে এক
মংগল প্ৰাৰ্থনাৰ চিন যেন লাগে। গোন্ধটোও ভাল লাগে।
নিজকে পবিত্ৰ যেন লাগি যায়। আৰু তাৰ ওপৰতে যদি
এপাহ বগা সৰু ফুল দিব পাৰি—জাঁই বা যুতি ফুল—।—
আনিবগৈ লাগিব এপাহ। এনে সময়তে পিচফালৰপৰা
মাখনৰ মাত শুনি মণিয়ে আচৰিত হৈ ঘূৰি চালে।

আচৰিত হোৱাৰ কথাই। এতিয়াতো চাৰি বাজিছে।
অলপ আগতে তাই ঘড়ি চাই আহিছে। দিনটোত তাইৰ ঘড়ি
চোৱাটো এটা বিশেষ কাম। তাই লক্ষ্য কৰিছে, মাখন
অফিচলৈ ওলাই গ'লেই ঘড়িটো লাহে লাহে চলে আৰু মাখন
ঘৰত থাকিলে খৰকৈ চলে। মণি আচৰিত হৈ থিয় হ'ল—
ভাঁচলৰ আগেয়ে হাতখন মচি মাখনৰ মুখলৈ চাই হাঁহি দিলে।
মাখন তেতিয়া কাপোৰ খোলাত ব্যস্ত। মণিৰ হাঁহি নেদেখিলে।
মণিয়ে তথাপি হাঁহি থাকিল। তাইতো আৰু দেখুৱাবলৈ হাঁহা
নাই। হাঁহিছে মনৰ আনন্দত—হঠাতে এদিন মাখন অফিচৰ-
পৰা আহি সোনকালে ঘৰ পোৱাৰ আনন্দত। হাঁহি হাঁহিয়েই

তাই বান্ধনিঘৰলৈ গ'ল। অফিচৰপৰা আহিয়েই মাখনক একাপ চাহ লাগে।

তুঁহ দি থোৱা জুইকুৰা ফুৰাই ফুৰাই জ্বলালে মণিয়ে— জুইশলাব অভাৱত নহয়, মাখন সোনকালে অহা আনন্দখিনি অনুভৱ কৰিবলৈ কিছু বেছি সময় দৰ্কাৰ হোৱা কাৰণেহে। সদায় পলমকৈ আহে মাখন। ভালকৈ ওচৰত থিয় হৈ মাখনৰ দুখ-ভাগৰ আঁতৰোৱাৰ সময়ো নাপায় তাই। ভাত বান্ধিবলৈ যাব লগা হয়। বাতি অৱশ্যে নিবিড়ভাৱেই লগ পায়। কিন্তু সেই লগ পোৱা সাধাৰণ কথা—সদায় একে। তাত হঠাৎ বেছিকৈ পোৱাৰ আনন্দ নাই। আজি তাই মাখনৰ পিঠিৰ ঘামচি ভাঙি দিব। টোপনি যাব মাখন। তাই তাৰ চুলিৰ মাজত আঙুলিৰে বিচাৰি বিচাৰি বহুত দিনৰ ভাগৰবোৰ নাইকিয়া কৰি দিব। মাখন বমূৰৰ চুলিত আঙুলি সূমাই লাহে লাহে তাই খজুৱাই দিলে তাইৰ নখত মলি সোমায়। সেই মলিবোৰ মাখনৰ ভাগৰবোৰেই নহয় জানো? তাই নিজৰ হাতৰ নখত লগাই লয় মাখনৰ ভাগৰবোৰ। ইয়াতকৈ বেছি আনন্দ থাকিব পাৰে জানো?

মূৰত বহুত ফুটছাই আৰু শেঁতা মুখত জুইৰ বং লৈ তাই মাখনৰ ওচৰত থিয় হ'লহি। হাতত একাপ চাহ। চাহ কাপ মাখনৰ ওচৰতে বিচনাৰ ওপৰতে থৈ তায়ে বহিল। চাহবোৰ বিচনাত পৰিলে আকৌ তাইৰে কষ্ট হ'ব। হওক। সেইবুলি ইমান ভাগৰত অহা মাখনে হাত মেলি হাত মেলি সেই টেবুল-খনৰপৰা চাহৰ কাপটো কেনেকৈ আনিব? মুখত পিৰপিবোৱা ঘামবোৰ আঁচলৰ আগেৰে মচি ল'লে।

কিবা এখন ইংৰাজী কিতাপ হাতত লৈ আহিছে মাখনে— অফিচৰপৰা আহোঁতেই। সি সেইখন পঢ়াত ব্যস্ত। বিচনাত

দীঘল দি পৰি লৈছে। মণিয়ে ভালকৈ ইংৰাজী নেজানে। পঞ্চমমান শ্ৰেণীলৈকে হে পঢ়িছিল। তাই ইংৰাজী কিতাপৰ ওপৰৰ ছবি চায়। একোখন ছবি চাই বৰ লাজ লাগে। তাই মৰমেৰে কলে, “চাহ খোৱা।”

কিতাপৰপৰা চকু নাতৰোৱাকৈ মাখনে চাহৰ কাপত চুমা দিলে। মনিৰ গাটো মিৰিক কৰি গ'ল। তাই যে গোটেই মানুহজনীয়েই আছে সেই চাহখিনিত। তাইৰ যেন গোটেই গাত লাগিল সেই চাহৰ পিয়লাত খোৱা চুমাটো। ইমান পোহৰত লাজ নালাগেনেকি? লাজ কৰি তাই মাখনৰ ভৰিত ঘামি লাগি থকা ক'লা মলিবোৰ নিজৰ চুলিৰে মোহাৰি দিলে।

“ব'লা, আজি চিনেমা চাবলৈ যাম।” মাখনে কিতাপত চকু ৰাখিয়েই মণিক ক'লে। চিনেমা? তাই খুব বেছি দিন মাখনৰ লগত চিনেমা চাবলৈ যোৱা নাই। কিন্তু হঠাৎ আজি কিয় চিনেমাৰ কথা?

মাখন কালি অফিচৰপৰা বাহিৰে বাহিৰেই চিনেমা চাবলৈ গৈছিল। এখন হিন্দি ছবি। এটা দৃশ্য চাই তাৰ ভাব হৈছিল, ওচৰত থকা হ'লে মণিৰ হাত এই সময়তে নিজৰ হাতৰ মুঠিত লৈ ভাল লাগিলহেতেন। ইপিনে মণিয়ে কেবাবাৰো গৌসাইৰ আগত সেৱা কৰিছিলগৈ—তাৰ মংগল কামনা কৰি। ইমান ভয়াতুৰ এই তিবোতাবোৰ। আজি এখন অসমীয়া ছবি আছে। সেইকাৰণে আজি মণিকো লৈ যোৱাৰ কথা সি কালিয়েই ভাবি থৈছিল।

মাখন আৰু মণিৰ বিয়া হোৱা আজি প্ৰায় পাঁচ বছৰ হ'ল। কিন্তু মাখনৰ লগত মণি বৰ বেছি দিন থাকিবলৈ পোৱা নাই। বিয়াৰ পিচতে তিনি মাহ, মাজতে আৰু দুবাৰ এমাহমান, আৰু

এইবাৰ এতিয়া প্ৰায় ৬ মাহ। ইঠাইবপৰা সিঠাইলৈ চাৰিমাহে
ছমাহে বদলি হয়। তাইকো লৈ ফুৰাব নোৱাৰে। এইবাৰ
যোৰহাটতে কিছুদিন দীঘলীয়াকৈ থকাৰ সুবিধা পাইছে।
সেইকাৰণে ঘৰ এটা ভাড়া কৰি মণিকো আনি লৈছে।
সিহঁতৰ দুটা ল'ৰাছোৱালী। সোণৰ বয়স-চাৰি বছৰ, মিনিৰ
দুবছৰ। মিনি জন্মবেপৰা অসুখীয়া। কিবা একোটা সদায়ে
হৈ থাকে।

“কি হ'ল? ওলোৱাঁ সোনকালে? তোমাৰ ওলাওঁতেই
এঘণ্টা লাগিব নহয়।” কথাটি কৈ মাখনে মণিৰ মূৰৰ
ওপৰেদিয়েই ভৰিছুটা পাৰি কৰি আনি বিচনা এৰিলে। হাতত
গামোছাখন লৈ মুখহাত ধুবলৈ গ'ল। মণি মহা চিন্তাত পৰিল।
চিনেমা চাবৰ মন যায়—খুব মন যায়—বিশেষকৈ মাখনৰ
লগত। কিন্তু আজি তাই যায় কেনেকৈ? মিনিৰ কিবা এটা
বিষ্ট পৰিছে। আজি এজন মংগল চোৱা মানুহে ক'লে। তাই
সেই কাৰণে বুটমাহ তিয়াই থৈছে। কিবা এটা আগ কৰিব।
তাৰ কাৰণেও গা ধুব লাগিব, কলপাত আনিব লাগিব, ধূপ-ধূনা,
আৰু কত কি? কালিপৰাই মিনিৰ গাটো অলপ গৰম। পেটে
পেটে তাইৰ ভয় লাগি আছে। কিন্তু মাখনক কোৱা নাই।
এনেয়ে চিন্তা কৰিব। ইপিনে ছপৰীয়া উৎপতীয়া সোণটো গৈ
ভৰিত কাঁইট এডাল সুমাই আনিছেগৈ। কোনোমতে তাই
বেজিৰে কাঁইটডাল উলিয়ালে; এটুকুৰা ভাগি ভিতৰতে থাকিল
বোধকৰোঁ। তাক কিবা এটা দৰব লগাই দিব লাগিবই।
পিচত নহ'লে সেইটোৱেই কিবা ডাঙৰ কপ ল'বগৈ। মণিহঁতৰ
গাঁৱৰে গাঁওবুঢ়াৰ পুতেক এটাৰ এনেকৈ ছল সোমাই
কিবা চেপ্টিক হৈছিল, তাই জানে। কথাটো মনত
পৰি তাই চকু জপাই ভগবানক চকু মেলিবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰিলে।

কিন্তু অফিচৰপৰা আহি পাওঁতেই মাখনক সেই কথা
কয় কেনেকৈ? অলপ ভাগৰ মৰাৰ পাচতহে ক'ব পাৰি।
চিনেমালৈ গ'লে সোণৰ ভৰিটোৰ একো কৰিবলৈ সময়
নহ'ব। বেচেৰা এতিয়া বিষত কান্দি কান্দি টোপনি গৈছে,
সাৰ পালেই আকৌ কান্দিব। মিনিজনীয়ে যে সাৰ পালেই
মা মা কৰিব। মাখনে আকৌ সিহঁত দুটাক লৈ যাবলৈ
নিদিয়ৈ। গগুগোল কৰে। কৰেও অৱশ্যে। তাইৰ কিন্তু,
সঁচা কথা ক'বলৈ হ'লে, লৈ যাবৰ মন যায়। এৰি থৈ গ'লে
টেলেকা বাইক মাতি আনি ঘৰত থৈ যাব লাগে। টেলেকা
বায়েও চাৰি অনা পইচা লয়। চাকৰ নো বাখে কেনেকৈ?
এইকিটা টকাৰে কোনোমতে চলিছে। মাখনে নো বাক
ক'বপৰা একেদিনাই বেছি টকা আনিব? লাহে লাহে হে হ'ব।
মণিৰ নিজৰো আজি তিনি দিন তল-পেটটো বিষাই আছে।
খোজ কাঢ়িবলৈ ভয়েই লাগে। মাখনক ক'লেই টকা কিছুমান
খৰচ কৰি ঔষধ আনিব। সেই ভয়তে কোৱা নাই।

হাতমুখ ধুই আহি মাখনে কাপোৰ পিন্ধাত মন দিলে।
আজি ছবিখন নিশ্চয় ভাল হ'ব। বহুতে কৈছে। মণি ওচৰত
থিয় হলহি। মুখত ভয় ভয় ভাৱ। মাখনে আকৌ কলে,
“সোনকালে কাপোৰ পিন্ধা। দেৰি হ'ব।”

“আজি নগ'লে নহয়?”—মাণিয়ে মাখনৰ টাইডাললৈ
চাই চাই সুধিলে—“আজি ঘৰতে থাকা নহ'লে। অইন এদিন
যাম।”

মাখনৰ খঙে মূৰৰ চুলি পালেগৈ। সদায় লক্ষ্য কৰি আহিছে
সি, তাৰ মন ভাল লাগি কিবা এটা কৰিব খুজিলে মণিৰ মুখত
হাঁহি নাইকিয়া হয়। তাৰ আনন্দৰ সময়ত সদায় তাই মুখ
ওফোন্দাই থাকে। অথচ, ভাগৰে-জোগৰে সি যেতিয়া আধামৰা

হৈ অফিচৰপৰা আহে, তেতিয়া তাইৰ মুখত হাঁহি ভাঁৰ থাকে। আগেয়ে এনেকুৱা নাছিল কিন্তু। মিনি হোৱাৰ পাচৰপৰা এই পৰিবৰ্তন তাৰ চকুত পৰিছে। খঙৰ ভমকতে সি লবালৰিকৈয়ে কাপোৰ পিন্ধিলে। ওচৰতে বৈ থকা মণিলৈ সি এবাৰো নাচালে। খংটো প্ৰকাশ নকৰাকৈ থকাটো তাৰ অসহ্য হৈছিল। সি কৈ পেলালে, “মাইকী মানুহৰ জাতটোৱেই এনেকুৱা—সদায় নিজৰটোহে জানে।”

মণিৰ ইচ্ছা হ’ল, তাই লবালৰিকৈ ওলাই মাখনৰ লগত চিনেমা চাবলৈ যাব। সঁচাকৈ তাই অত্যাৱ কৰিছে। ইমানবোৰ মৰম অনাদৰ কৰিব নাপায়। মাখনৰ কাৰণে তাই একো কৰিব পৰা নাই। তাক সুখত বাথিবলৈ অকল ভাত ৰান্ধি দিলেইতো নহয়। মনে মনে ঠিক কৰিলে, তাই যাব। সাউত কৰে তাই কাপোৰ পিন্ধিবলৈ শোৱনি কোঠালৈ গ’ল। যোৱাৰ আগতে টেলেকা বাইক মাতি আনিবগৈ মাখনে। সোণ আৰু মিনি শুই আছে। তাই ব’ল। দুইটাই শুই উঠিয়েই তাইক নেদেখি চিঞৰিব। ‘অ’, আজি মিনিৰ কাৰণে পূজা ভাগ আগ কৰিব বুলি মনে মনে যোগাৰ কৰা হ’ল। এতিয়া সেইদৰেই পেলাই থৈ চিনেমা চাবলৈ গ’লে ভগবানে কিয় চকু মেলি চাব? গোঁসাইৰ আগত চাকি কোনে দিব? এইবোৰতো আৰু মাখনে নুবুজে। আজি তাই চিনেমালৈ নগ’লে মাখনে তাইক হে বেয়া পাব। পাওক। তাই নো কি ভাল মানুহজনী যে তাইক ভাল পাবই লাগিব। এদিন খং কৰি পিচদিনা আকৌ মৰম কৰিব। তাই তো জানে, বুকুত মূৰটো স্তমাই দিলেগৈ মাখনৰ খং উৰি যায়। সঁচাকৈয়ে, অতি উদাৰ আৰু বহল মনৰ মানুহ তাইৰ মৰমৰ মাখন। নিজৰ কিছুমান ঠেক-মনা কথা মনত পৰি লাজ লাগি যায়। সঁচাকৈয়ে, মতা মানুহবোৰ বৰ উদাৰ।

শোৱনি কোঠাৰপৰা তাই ওলাই আহিল। ঠিক কৰি আহিলে, মাখনক আজি অকলৈ যাবলৈ ক’ব। চাবৰ মন গৈছে যেতিয়া চাওকগৈ। ওলাই আহি দেখিলে, মাখন পদূলি-মূৰ পালেগৈ। পিচৰপৰা মাতিব নাপায়। তাই নামাতিলে। তাইৰ চাৱনি দুটাই তাৰ ভৰিত ধৰি ক্ষমা খুজিলেগৈ। মাখনে নেদেখিলে—নাজানিলে। কি দৰ্কাৰ? তাই তো দেখুৱাব খোজা নাই জনাব খোজা নাই। তাই তাইৰ কৰ্তব্য কৰিছে। এজন উদাৰ মানুহক মনোকষ্ট দি তাই তাৰ বাবে ক্ষমা বিচাৰিছে—নিজৰ আত্মাক সন্তুষ্ট কৰিবৰ কাৰণে। ওলাই অহা হুমুনিয়াটো তাই চেপি ৰাখিলে। অমংগল হ’ব।

দুৱাৰদলিতে তাই বহি পৰিল। ভাবিলে মাখনে সেইবোৰ এনেয়ে খঙত কৈছে। সঁচাকৈয়ে স্বাৰ্থপৰ তাই। গিৰিয়েকৰ মন ভাল লগাবৰ কাৰণে তাইৰ এদিন চিনেমালৈ যোৱাৰ সময়ো নাই। তাই বাক কিয় হাঁহিব নোৱাৰে? সিদিনা এদিন সোণেও তাইক কৈছিল, “মা তই আমাৰ লগত হাঁহি হাঁহি কথা নাপাত কলেই। অকল দেউতাৰ লগতে হে হাঁহি হাঁহি কথা পাত দেখোন।” তাই সোণক বুকুত সাৰটি লৈছিল। চাৰি বছৰীয়া সোণে কি বুজিব? সিতো নাজানে, সেইদিনা মাহ শেষ হ’বলৈ চাৰি দিন বাকী আছিল। এই চাৰি দিন বজাৰ খৰচৰ কাৰণে ক’ত টকা পাব ভাবি ভাবি মাখনৰ মূৰ গৰম হৈ বহি আছিল। তাই সেই দিনা হাঁহি হাঁহি বাবেবাংকৰা কথা কৈ মাখনৰ চিন্তা-উৰাই দিছিল। মাখনৰ তেনেকুৱা বিপদৰ সময়ত তাই সোণৰ লগত হাঁহে কেনেকৈ?

হঠাতে টেলেকা বাই ওলালহি। তাই ভালেই পালে। টেলেকা বাইকে ক’লে তাই, সোণক কাষৰে ডাক্তৰৰ ওচৰলৈ লৈ যাবলৈ! টেলেকা বায়ে সুধিলে—“এওঁ অফিচৰপৰা অহা নাই জানো?”

“আছিল। কিবা কামত ওলাই গৈছে”, মণিয়ে কৈ থ’লে।
তাইতো আক ক’ব নোৱাৰে যে, মাখনে ল’ৰাটোৰ খবৰ নকৰি
চিনেমা চাবলৈ গৈছে। টেলেকা বায়ে তো আক মাখনৰ দুখ
ভাগৰ বুজিব নোৱাৰে। চিনেমা চাবলৈ গৈছে বুলি জানিলেই
হয়তো কৈ দিব—মতা মানুহবোৰ এনেকুৱাই।

মাখনৰ খং এতিয়াও মাৰ যোৱা নাই। চিনেমা হলত বহি
বহি সি ভাবিছে—এই মাইকীমানুহবোৰ বৰ স্বার্থপৰ। ইহঁতে
আনকি গিৰিয়েকক ভাল লগাবলৈও এখোজ নিজৰ স্বার্থৰ
সীমাৰপৰা ওলাই নাহে। আনৰ হ’লে তো নামেই নলয়।

সঁচাকৈ বৰ স্বার্থপৰ এই তিবোতাবোৰ। ঘৰখনৰ সকলো
মানুহৰ মুখত সমানে আনন্দ ফুটি নোলোৱালৈকে সিহঁতে
হাঁহিব নোৱাৰে।

+ +

—ৰা স্কে ল

বিৰাট ড্ৰইংকম। কলিকতাৰ এটা অভিজাত পৰিয়ালৰ।
শুশিক্ষিত পৰিয়াল। ১০।১২ বছৰীয়া ল’ৰাছোৱালী কিটায়ো
জগত বিখ্যাত চিত্ৰশিল্পী, লেখক আৰু কবিসকলৰ নাম জানে।
বয়সস্বসকলে এলিয়ট, ববীন্দ্ৰনাথৰ আলোচনা এৰি এতিয়া ডাঃ
জিভাগো, ললিতা আদিৰ আলোচনা কৰে, পিকাচোৰ সৰ্বশেষ
ছবিখনত বঙৰ হাৰ্গনি সম্বন্ধে মূৰ ঘূমায়, দালাই লামাক কিয়
ইউ-এন-অ’লৈ ইণ্ডিয়াই নিয়া নাই বুজিব খোজে। মিঃ ৰায়,
তেখেতৰ সহধৰ্মিনী, দুজনী গাভৰু জীয়েক আৰু পৰিয়ালৰ আন
কেজনমান বন্ধু-বান্ধৱীৰ পৰিপাটি সাজপাৰৰ মাজত চিত্ৰশিল্পী
হেমন্ত জিলিকি আছে—নিজৰ সাজ-পাৰত অৰ্থকষ্ট আৰু মুখত
হেলাবঙে জয়ৰ হাঁহি লৈ। মেহাগনী কাঠৰ বিৰাট চোফাখনত
এখন ছবি—হেমন্তই অঁকা ছবি। অদ্ভুত সুন্দৰ ছবিখন।
ড্ৰইংকমৰ আভিজাত্যৰ সকলো আয়োজন মোলান কৰি ছবিখন
জিলিকি পৰিছে। দুটা ভাগত বিভক্ত ছবিখন। প্ৰথম ভাগত
এজনী ভিক্ষাৰী ছোৱালী শুই আছে, হাতত ভিক্ষাৰ পাত্ৰ লৈ।
পৃথিবীখন শুকান। গছবোৰে যেন আকাশক বৰষুণ ভিক্ষা
কৰিছে। কিবা এটা উছৰৰ দিন। হেজাৰ হেজাৰ মানুহ
ছোৱালীজনীৰ ওচৰেদি গৈছে। বিভিন্ন বঙৰ বিলাস ভৰা
সমাৱেশ এই মানুহবোৰ। সকলোৰে মুখত হাঁহি। ছোৱালীজনীক
কোনেও চোৱা নাই। ছবিৰ দ্বিতীয় ভাগতো একেজনী ছোৱালী।
পৃথিবীত বসন্তৰ প্ৰয়োভৰ। তাইক যৌৱনে চহকী কৰিছে।
তাই বহি আছে, ওচৰতে ভিক্ষাৰ পাত্ৰত সামান্য খোৱাবস্তু লৈ।

ওচৰতে থিয় হৈ এটা কুকুৰ বৈ আছে, সুবিধা পালেই তাইৰ খোঁৰাবস্ত্ৰ কাটি নিবলৈ। উৰি উৰি এটা শেনেও চল চাই ফুৰিছে। বহুত বজা মহাবজা চাৰিওফালে বৈ আছে। প্ৰত্যেকেই বহুত মণি-মুক্তা ধন-সোণ তাইৰ ফালে দলিয়াই দি যেন কৈছে—“তোমাৰ যৌৱন আমাৰ উপভোগৰ কাৰণে। সেই অধিকাৰ আমাক দিয়া। পৃথিবীৰ সকলো ধন সম্পত্তি তাৰ বিনিময়ত তোমাক দিম।” ছোৱালীজনীৰ উদ্ভ্ৰান্ত যৌৱনৰ আগত পৃথিবীৰ সকলো মণিমুক্তা নিকৃষ্ট যেন লাগিছে।

মিস্টাৰ বায় ধনী ব্যৱসায়ী। বিৰাট মৰাপাটৰ কল, চেনিৰ কল আদিৰ মালিক। হঠাতে এজন মানুহৰ মুখে হেমন্তৰ শিল্পৰ সুনাম শুনি মাতি আনিছে। খুব নিবিষ্ট মনে ছবিখন পৰীক্ষা কৰিছে মিস্টাৰ বায়ে। ভাবি ভাবিয়েই তেওঁ এবাৰ হেমন্তক সুধিলে,

“আচ্ছা, তুমি প্ৰথমভাগৰ নাম দিছা ‘পথৰ কণ্টক’। কি অৰ্থ কৰিছা?”—মিস্টাৰ বায়ে প্ৰশ্নৰ শেষত চিগাৰেটৰ ছাইখিনি ছাইদানীত পেলাই বাঁওহাতেৰে হুইস্কিৰ গিলাচটো দাঙি ধৰিলে।

“চাব, ইমান আনন্দ উছৰৰ দিন। ছোৱালীজনীৰ ওচৰেদি যোৱা এই মানুহবিলাক সভ্যতাৰ পথত আগুৱাই গৈছে। মুখত বিজয়ৰ হাঁহি। তেওঁবিলাকৰ সাজ পাৰত দিয়া অপৰ্যাপ্ত বৰপৰাই বুজিব পাৰি, তেওঁলোকৰ একোৰে অভাৱ নাই। এই সভ্যতাৰ গতিৰ পথত অভাৱৰ প্ৰতীক হৈ পৰি থকা ছোৱালীজনী ‘পথৰ কণ্টক’ নহয় জানো?”

“হোৱাট্ হি মিন্চ্ পাপা”—২০।২১ বছৰীয়া গাভৰু জীয়েকে জোঙা নখৰ নেল পেণ্ট চিকুটি সুধিলে। মিস্টাৰ বায়ে ইংৰাজীতে বুজাই দিলে, হেমন্তই কোৱা কথাখিনি। গাভৰু

জীয়েকে ওঠৰ লিপ্‌স্টিক্ এবাৰ চেলেকি লৈ ক’লে, “কোৱাইট বাইট”

“বাক আৰ্টিষ্ট। মই ভবাৰ দৰেই প্ৰথমটো হৈছে। দ্বিতীয় নামটোও মই জাষ্টিফাই কৰি থৈছোঁ। কিন্তু তুমি কোৱাচোন।”,—মিস্টাৰ বায়ে এটোকা খাই গিলাচটো থৈ দিলে।

“চাব দ্বিতীয় অংশৰ নাম দিছোঁ—‘বোকাৰপৰাও সোণ বুটলিবা’। সন্ত্যৌৱনা ছোৱালীজনী দুখীয়া হ’ব পাৰে, কিন্তু তাইৰ যৌৱন আপুৰুগীয়া সম্পত্তি। সেই সম্পত্তি চিনি পোৱা বজা মহাবজাসকলে বুটলিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।”

মিস্টাৰ বায়ে শিল্পী হেমন্তক প্ৰশংসা কৰিলে। হেমন্তৰ নিৰ্দেশমতেই ছবিখন ঠিক ঠাইত অঁৰা হ’ব। ইমান এখন শ্ৰেষ্ঠ ছবিৰ দাম সুধিবলৈ তেওঁ ভাল নাপালে। হেমন্তক দুশটকা দিলে। হাতত টকা লৈ নমস্কাৰ কৰি হেমন্তই ক’লে,

“চাব, এইখন এটা চিৰিজৰ এটা অংশ হৈ। চিৰিজটোৰ আন কিখন ছবিও মই আপোনাকে দিম। সেই কাৰণে আঁৰোতে সোঁ ফালে ঠাই ৰাখিব। আক তিনিখন আছে।”

আক দুশটকা উলিয়াই দি মিস্টাৰ বায়ে ক’লে, “মই বাকীবুকা কাম ভাল নাপাওঁ। তাৰ উপৰি তুমিও খাব লাগিবতো? বেচ তোমাক advance দি দিলোঁ। তুমি তেন্তে কেতিয়া দিবাহি?”

ডাঙৰ জীয়েকে বাপেকৰ বাহুত ধৰি ক’লে, “Papa, ask him to come tomorrow. We have that party the day after”

“কাইলৈকে দিবাহি তেন্তে”

“ভাল চাব”

সকলোকে নমস্কাৰ কৰি হেমন্ত ওলাই গ'ল! ডাঙৰ জীয়েকে বাপেকক ক'লে, “ইমান চাৰ্মিং মুখখন। দেখিলেই আৰ্টিষ্ট যেন লাগে।”

*

*

*

পিচদিনা হেমন্ত নগ'ল। তাৰ লগতে কাম কৰা মৃণালক পঠিয়াই দিলে, বাকী তিনিখন ছবিৰে সৈতে। মৃণালে ডুইংকমতে ডাঙৰ জীয়েকক লগ পাই নিজৰ চিনাকি দিলে। জীয়েকে মৃণালক সুধিলে, আৰ্টিষ্ট নাহিল কিয়। মৃণালে অসুখ বুলি ক'লে। জীয়েকে poor little artist বুলি সমবেদনা জ্ঞাপন কৰি, মৃণালক ছবি আঁৰিবলৈ ক'লে। আক ক'লে, মিস্টাৰ বায় অলপতে ব্ৰেকফাস্ট খাই আহিব।

মৃণালে ছবি আঁৰি দিলে। আজি কাৰো বিশেষ আগ্ৰহ নহ'ল। এনেতে বায় সোমাই আহিল। ছবিৰ চিৰিজটোলৈ চাই প্ৰশংসা কৰিলে, তাৰ পাচত ক'লে, “আচ্ছা তুমি যোৱা, মই কালিয়েই পইচা দি দিছোঁ। মিস্টাৰ আৰ্টিষ্ট ভাল হ'লে এবাৰ আহিলে ভাল পাম বুলি ক'বা।”

মৃণাল ওলাই আহিল। গেটৰ ওচৰত হঠাতে পিচফালৰপৰা চাকৰ এটা আহি ক'লে চাহাবে মাতিছে বুলি। মৃণাল ঘূৰি গ'ল।

“I Just can't make out”—চাহাবে ক'লে—আচ্ছা মোক আজি অনা ছবিকিখন তুমি বুজাই দিব পাৰিবানে? মই ঠিক appreciate কৰিব পৰা নাই। তুমিও আৰ্টিষ্ট, নহয় জানো?”

“হয় চাব”

“কোৱাচোন। তেওঁ কি mean কৰিছে। মোৰ দেখোন এই ছবিকিখন অলপ poor poor লাগিছে।”

“নহয় চাব, কালি দিয়া কিখনত বং বেছি আছে। আচল প্ৰাণ আৰু ধৰ্ম আছে এইকিখনতহে”

“আচ্ছা, কোৱাচোন বাক। মইতো আৰু আৰ্টিষ্ট নহয়। আনে সুধিলেও লাজ পাব লাগিব।”

“চাব, আগৰ খনৰ কথাতো হেমন্তই কিয়ে গৈছে। এভাগত ছোৱালীজনী শুই আছে, জগতৰ আনন্দৰ সোঁতত উটিব নোৱাৰা হৈ আৰু আনভাগত তাইৰ যৌৱনে বহুত শেন-কুকুৰক আকৰ্ষণ কৰিছে।”

বায় অলপ চক খোৱা যেন হয়। শেন কুকুৰ? কালি দেখোন সি বজা মহাবজা বুলি কৈছিল? তথাপি উৎকণ্ঠা সংযত কৰি বায়ে ক'লে—“বেচ, তাৰ পাচত”

“এই দ্বিতীয়খন চাব, সেই ছোৱালীজনীৰ একমাত্ৰ ধন যৌৱন শেষলৈকে সুহি নিয়াৰ পাচত। তাই চাৰিওফালে চাইছে, কোনো নাই। কোনো নাই। কোনো মণিমুকুতাও নাই। তাই চাৰিওফালে হাত পাতিছে। ধনী, ধাৰ্মিক, সকলো মুখ ঘূৰাই গুচি গৈছে। ওচৰতে থকা আন এটা ভিক্ষাবীয়ে তাইক কিবা এটা খাবলৈ দিছে।”

“Not good taste”—তাৰ পাচত?

এইখনত তাই বহি আছে। কোলাৰ কেচুৰাটো ভোকত মৰোঁ মৰোঁ। কেচুৰাটোৰ কাৰণে বুলি খোৱা বস্তু ভিক্ষা কৰি আনি তাই খাইছে। মাতৃত্বৰ অৱমাননা—নিষ্ঠুৰ, পাশাৰিক, অমানুষিক। তাই খাইছে—কিন্তু তাইৰ মুখলৈ যোৱা নাই। তাইক অলক্ষ্যে ঘেৰি থকা সেই শোষণ নামৰ জন্তুটোৰ মুখতহে খোৱাবস্তু পৰিছেগৈ।

এইখন চতুৰ্থ আৰু শেষ। বাঁওফালে অবলুপ্ত মাতৃত্বৰ কোলাৰপৰা মৃত সন্তানটোক মেটোৰে টানি নি পেলাই দিছে।

সেই কেচুৰাটো দেৱযানী হৈ উৰা য়াওঁতে কৈ গৈছে “মোৰ
পিচতেই অঁস্টম সন্তান শ্ৰীকৃষ্ণ জন্ম সকলো অত্যাচাৰৰ ওৰ
পেলাব।

আক সোঁফালে অত্যাচাৰী সৰ্বগ্ৰাসী কংসৰ ধ্বংসৰ কাৰণে
উপজিছে কৃষ্ণকপী বিপ্লৱ। সেই তিবোতাজনী এতিয়াও
শোষণ-কাৰাগাৰত বন্দী।”

*

*

*

খুব উত্তেজিত হৈ মৃণাল আহি হেমন্তৰ ওচৰ পালেহি।
উত্তোজত হৈয়ে সি কৈ গ’ল, কেনেকৈ সেই মানুহজনে
চাকৰ মাতি আনি প্ৰথমখনৰ বাহিৰে বাকীবোৰ ছবি নমাই
আনি গছকি পেলালে, কেনেকৈ হেমন্তৰ নাম লৈ বাস্কেল
বুলি গালি পাবিলে...—।

হেমন্তৰ মুখত হাঁহি! সি আগতেই জানিছিল, সেই যৌৱন
উপচি পৰা প্ৰথম খনকেহে বাখিব বুলি। সেইখন ছবিত থকা
ৰজা-মহাৰজাবোৰৰ লগত থিয় হৈ পূৰ্ণ যৌৱনা যুৱতীক মনে মনে
আমন্ত্ৰণ কৰিব। মৃণালক সান্তনা দিবলৈক হেমন্তই ক’লে,
“যি কৰে কৰিবলৈ দে। মই মোৰ টকা দেখোন আগতে
ল’লোঁ।”

“কিন্তু ইমান ধুনীয়া ছবিকিখন ভৰিৰে গছকা দেখিলে সহ
কৰিব পাৰি নে কি?”

“সেই কিখন ছবিহে। মৃণাল, ছবি গছকিলে বাস্তৱৰ
বিপ্লৱটো নমৰে।”

+ +

—মৃথ

‘কামৰূপ জিলাৰ বিবাট অংশ বানপানীৰ কৰাল গ্ৰাসত’—
খবৰ কাগজৰ ক’লা ক’লা ডাঙৰ ডাঙৰ আখৰত বিপদৰ
জাননী। ১৯৫৯ চনৰ ভৰ-বাৰিষা।

শান্তিৰে শুই থকা অসম জাগি উঠিল। গোটেই অসমেই
ব্যস্ত হৈ পৰিল। গুৱাহাটীও।

অসমৰ বিভিন্ন ঠাইৰপৰা অহা বানপানীৰ খবৰ জুকিয়াওঁতে
খবৰ-কাগজৰ সম্পাদকৰ টোপনি ঞ্জলাল। বিলাব নোৱাৰা
কাৰণে ডাকঘৰতে দ’ম বন্ধা চিঠিয়ে পোষ্ট-মাষ্টৰক ব্যতিব্যস্ত
কৰি তুলিলে। ব্যৱসায়ীসকলৰ লাখ লাখ টকাৰ মাল-বস্তু কিনা-
বেচা বন্ধ হৈ মূৰৰ ঘিউ গৰম হ’ল। বাইজক এই বিপদৰ সময়ত
সাহস আৰু উপদেশ দিবলৈ মন্ত্ৰী আৰু ওখ বাজ-বিষয়াসকল
চিলঙৰপৰা নামি আহিল। তেওঁলোকৰ কাৰণে মাৰ-নাও আৰু
কল-নাও গণ্ডাই গণ্ডাই যোগাব কৰা হ’ল। নষ্ট কৰিবলৈ সময়
নাই। যি কোন দামতে লৰালৰিকৈ খাও-বস্তু কিনি বিলাবলৈ
অৰ্ভাব দিয়া হ’ল। এইবোৰ মাল সবববাহ কৰোঁতে ব্যৱসায়ী
হায়বান হ’ল, বিলাওঁতে চৰকাৰী কৰ্মচাৰী আৰু স্বেচ্ছাসেৱক
ভাগৰি পাবল, মুনাফাৰ হিচাপ কৰোঁতে বহুত দোকানত ৰাতি
চাকি নুহুমাৰেই। গড়কাপ্টানি বিভাগৰ বিষয়াসকলে ঠিকাদাৰৰ
উৎপাতত বন্ধা নোপোৱা হ’ল—বাস্তাৰ সৰু সৰু গাঁতত
দহোঁটাকৈ শিলগুটি পেলোৱাৰ কাম এৰি ভগা মথাউৰি আৰু
বাস্তাৰ জোখ-মাপ লৈ টেণ্ডাৰ ‘কল’ কৰাত লাগি গ’ল। অসমৰ
বাহিৰৰপৰাও একে ব্যস্ততাবে বাণী আৰু ধন আহিবলৈ ধৰিলে।
গোটেই অসমতে ব্যস্ততাৰ বান আহিল।

গুৱাহাটীৰ শিক্ষিত সমাজো শুই থকা নাই। বিশ্ববিদ্যালয়ক কেন্দ্ৰ কৰি অসমৰ মনিষীবৃন্দ গুৱাহাটীতে থাকে। অসমৰ এনে এটা বিপদত তেওঁলোক নিশ্চিত হৈ থাকিব নোৱাৰে।

সাংবাদিক সাহিত্যিক চৌধুৰী। আজি তিনি দিন বানপানী হোৱা অঞ্চলত কাৰেবে ভ্ৰমণ কৰি ঘূৰি আহিছে। তেওঁৰ ভাড়াঘৰতে আজি সন্ধিয়া সাহিত্যিকসকলৰ এক বৈঠক বহিছে। বাহিৰত নেবানেপেৰা বৰষুণ। ভিতৰত পাতি দিয়া এটা বাষ্পীভূত টপ্ টপ্ কৈ পানী পৰিছে। উকষিছে। আৰু সাহিত্যিকসকলৰ চিন্তাক উৰ্দ্ধগামী কৰি প্ৰতিজনৰ মুখৰপৰা চিগাৰেটৰ ধোঁৱা ওলাইছে—উৰ্দ্ধগামী বকেটৰ পিচফালেদি ধোঁৱা ওলোৱাৰ দৰে। এইটাইকিজনৰ বয়সৰ স্বত্বতক আদৰিছে। এটাইকিজন বিবাহিত, কেৱল চৌধুৰীৰ বাহিৰে। গতিকে বৈঠক এওঁৰ ঘৰত বহে। এই বয়সটো ভাল। কোনো ছোৱালীৰ সংস্পৰ্শই জীৱনত প্ৰেমৰ বান আনিব নোৱাৰে। তথাপি ছোৱালীৰ লগত সন্মত থাকে—শিক্ষিত কচিৰে এই সন্মতবোৰক প্ৰেম-যমুনাৰ শান্ত শূঁতি হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। উত্তেজনা নাই, আছে সহজ প্ৰকাশ। মনৰ আৱেগ নাই, প্ৰয়োজন আছে। সেই কাৰণেই সেই বৈঠকত যোগ দিয়া অধ্যাপিকা মিচ ঠাকুৰক লৈ কাৰো কোনো উত্তেজনা নাই। ঠিক ঠাইত ঠিক সময়ত প্ৰকাশ কৰি মনৰ কামনাক চৰিতাৰ্থ কৰিব নজনাকৈ অশ্লীলতা বালে। তেনেকুৱা ভুল ইমান শিক্ষিত মানুহে নকৰে।

তথাপি মিচ ঠাকুৰৰ উপস্থিতিয়ে অবিবাহিত চৌধুৰীক অলপ ভাৱপ্ৰবণ কৰে। সাজপাৰ, সুবাস, অংগি-ভংগী আৰু পৰিমার্জিত অভিমান কৌশলে মিচ ঠাকুৰৰ বয়স আজি আঠ বছৰে চৌবিশৰ বেছি হ'বলৈ দিয়া নাই। সেই কাৰণে

কোনোবাই অভদ্ৰভাৱে বয়সৰ কথা সোধিলে, তেওঁ সদায় আঠ বছৰৰ আগৰ বয়সটোকে কয়।

চৌধুৰী কবি আৰু গল্প-লেখক। আজি বৈঠকত বানপানীৰ প্ৰত্যক্ষ-দৰ্শনৰ বৰ্ণনা দিওঁতেও কাব্যিক মনৰ পৰিচয় পোৱা গ'ল। তেওঁ যোৱা নাওখন কেনেকৈ কেইবাৰ বুৰোঁ বুৰোঁ হৈছিল, তাৰ বৰ্ণনা দিওঁতে মিচ ঠাকুৰে সশব্দে উশাহ টানি বুকুত হাত দি ভয় খাই দেখুৱালে। “গোটাইখন সাগৰ যেন লাগিছিল; দূৰত, বহু দূৰত এটা ক'লা বেখা দেখা গৈছিল, ওচৰ পাই দেখিলোঁ। সেইবোৰ মানুহ—এটা বাস্তৱ ওপৰত থিয় হৈ আছে। চকুত সিহঁতৰ আশা—যেন আমিহেই, আমাৰ নাওখনেই, সেই সাগৰত একমাত্ৰ আশাৰ থ'ল।” চৌধুৰীৰ বৰ্ণনাত আৱেগৰ বান। কৈ শেষ কৰিব নোৱাৰিলে চৌধুৰীয়ে। কিন্তু তেওঁ এইবাৰ গল্প এৰি উপন্যাস লিখিব—বানপানীকে বিষয়বস্তু কৰি এখন বিয়েলিষ্টিক উপন্যাস লিখা যায়।

সাহিত্যিক প্ৰফেচাৰ মিস্টাৰ দাস বাজনীতি বিজ্ঞানৰ অধ্যাপক; খুব সংযত—কথা, ব্যৱহাৰ, আচৰণ সকলোতে। অসমৰ বৰ্তমান সমস্যালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেখেতে এখন উপন্যাস লিখিছে, উত্তৰ পূব সীমান্তৰ জনজাতি এটাক লৈ। ছুটা অধ্যায় সকলোকে পঢ়ি শুনাইছেও। অপূৰ্ব হৈছে। বানপানীৰ বৰ্ণনা শুনি মিস্টাৰ দাসৰ ইচ্ছা হৈছিল, তেওঁৰ এই উপন্যাসতে বানপানীৰ কথা অৱতাৰণা কৰিবলৈ। কিন্তু সুবিধা নাই। পাহাৰত বানপানী তুলিবলৈ গ'লে চেঙেলীয়া ল'ৰাৰ বচনা হ'ব। এই বিষয়ে ভাবি চাবলৈ তেওঁ মনে মনে ঠিক কৰিলে।

উকিল বৰাই কবিতা লিখে। ইণ্টেলেক্চুৱেল কবিতা। নাম আছে। তেওঁ দৰ্শনৰ ছাত্ৰ আছিল। হিন্দু-শাস্ত্ৰৰ মহাপ্ৰলয়ৰ পিচত সত্যযুগৰ আৰম্ভ হোৱাৰ বেফাবেল্‌দি এই

বাস্তৱ বানপানীৰ পটভূমিত পৃথিৱীৰ মুক্তি বিচাৰি এটা ট্ৰিট্‌মেণ্ট
কৰিব পাৰিলে—মানে—এটা ভাল কবিতা হ'ব যেন লাগে।
বহুত ধোঁৱা মুখৰপৰা একেলগে উলিয়াই দিলে মিষ্টাৰ দাসে।

প্ৰফেচাৰ বৰ্মন কবি, সাহিত্যিক, ঔপন্যাসিক, সমালোচক
আৰু প্ৰেমিক। বয়স প্ৰায় ছকুৰি। বৈশ্বীয়েক তিনটা সন্তানৰ
মাক। বৰ্মনৰ লেখাই গাভৰুৰ বুকু চুই যায়। সাজপাৰ, কথা
আৰু চালচলনত দেখাত অমনোযোগী হ'বলৈ তেওঁ শিকি লৈছে।
পৃথিৱীৰ যি কোনো বিষয়তে তেওঁ ডাঙৰ মনিষীসকলৰ লিখাৰ
উদ্ধৃতি ঘণ্টাৰ পিচত ঘণ্টা জুৰি দি যাব পাৰে—একমাত্ৰ দাঁতৰ
বিষয় বিষয়ে একো নকৰ। আজি চাৰি বছৰে দাঁতৰ বিষয়ে
তেওঁক ভালকৈ শিকাইছে। গতিকে এই বিষয়টো তেওঁ
ইমান ভালকৈ জানে যে উদ্ধৃতিৰ দৰ্কাৰ নহয়। নোহোৱা
ঘটনাও তেওঁ সঁচা যেনকৈ ক'ব পাৰে। চৌধুৰীৰ শেষ হোৱাৰ
পাচতে তেওঁ আবৃত্ত কৰিলে—আজি তিনি বছৰৰ আগতে
কেনেকৈ তেওঁ এৰাব এইদৰে নাৱত বানপানী হোৱা ঠাইলৈ
গৈছিল, কেনেকৈ এঘৰ মানুহৰ ঘৰত আছিল, কেনেকৈ
সেই ঘৰৰ গাভৰুজনীক এৰি আহিবৰ সময়ত বেয়া লাগিছিল,
কেনেকৈ তাই এতিয়াও চিঠি দিয়ে—তেওঁৰ মিহি হাতৰ পৰশ
মনত পৰিলে সদায় বানপানী হৈ থকাটোকে তাই বিচাৰে বুলি।
তাৰ পাচত মন্তব্য কৰিলে, “বানপানীয়ে প্ৰেমৰ খেতি মাৰিব
নোৱাৰে।” মিচ ঠাকুৰৰ চকু ছটা অলপ উজ্জল হৈ পৰিল।
সকলোৱে হাঁহিলে। ভদ্ৰতাক অবজ্ঞা কৰা বৰ্মনে চৌধুৰীক
শুধিলে—“কি, চাহৰ যোগান নহ'বনে কি?”

চৌধুৰীয়ে ভাত-বান্ধনি নন্দক চিঞৰিলে। অকলশৰীয়া
চৌধুৰীৰ কাৰণে মিচ ঠাকুৰে ‘ফিল’ কৰিলে। নন্দ ওচৰতে
আছিল। ডেকা ল'ৰা। “কি কৈছে” বুলি ওচৰত থিয় হ'লহি।

চৌধুৰী বানপানী হোৱা ঠাইবোৰলৈ যাওঁতে নন্দও লগত গৈছিল।
চৌধুৰীয়ে ক'লে, “ইয়ো গৈছিল মোৰ লগত। ভয়ত মৰিবই
যেন লাগিছিল।” হাঁহি দিয়ে। নন্দই সেমেনা-সেমেনি কৰে।

সকলুৱা মানুহৰ লগত হাঁহি ধেমালি ইতিকিং কৰি বৰ্মনে
ভালপায়। অভিজ্ঞতাৰপৰা তেওঁ শিকিছে, এইবোৰ মানুহৰ
লগত সহজভাৱে কথা পাতিলে সিহঁত কৃতজ্ঞ হয় আৰু বৰ্মন
জনপ্ৰিয় হয়। বৰ্মনে নন্দক শুধিলে, সি কি কি দেখিলে। নন্দ
উত্তৰ নিদি বৈ থাকিল। বাকীকি জনে বৰ ভাল নাপালে—আন
আলোচনা আবৃত্ত কৰাৰ চেষ্টা কৰিলে। বৰ্মনে নেৰিলে। নন্দক
ক'লে, “তই দেখা এটা ঘটনা ক, মই লিখিম। মই দেখা নাই
কাৰণেহে শুধিছোঁ।” কুকুৰ চিকণ গিৰিহঁতৰ যশ। চৌধুৰীয়ে
সহায় কৰি দিলে, “তই যে সেই বুঢ়াটো দেখি নাগি যাব খুজিছিলি,
তাকে ক। সঁচাকৈ বৰ্মন, ঘটনাটোত মেটেৰিয়েল আছে।”

সাৰিবৰ উপায় নাপাই নন্দই লাজ কৰি লাজ কৰি হাতৰ
আঙুলি মোহাৰি, মূৰ খজুৱাই, সি দেখা বুঢ়াটোৰ কথা কৈ
চাহ কৰিবলৈ গুচি গ'ল। কথাটো জুকিয়ালে এনেকুৱা হয় :—
চৌধুৰী আৰু নন্দ সেইদিনা চৰকাৰী খাচু বিতৰণ কৰা নাৱৰ
ওপৰত। নাও গাঁৱ এখনৰ ওচৰেদি গৈছিল। প্ৰায়বোৰ ঘৰেই
পানীৰ মাজত। নাৱত আলোচনা চলিছিল। যিখন গাঁৱত
চাউল দিয়া হ'ব—সেই গাঁৱলৈ তেতিয়াও চাৰি মাইল বাকী।
সময় আবেলিৰ তিনিমান বাজিছিল। এটা ওখ মাথাউৰিত
এটা বুঢ়া মানুহ থিয় হৈ নাওখনৰ ফাললৈ হাত মেলি ভিক্ষা
খুজিছিল। প্ৰথমতে নন্দই দেখি চৌধুৰীক ক'লে। চৌধুৰীয়ে
নাও দাঁতিলৈ নি বুঢ়াক কিবা অলপ দি যোৱাৰ প্ৰস্তাৱ
কৰিলে। কিন্তু নাৱবোৱাই ক'লে, সেইখিনিত পানী বাম কাৰণে
নাও নিব নোৱাৰি। খোজকাঢ়ি যাব লাগিব। চৌধুৰীয়ে

বুঢ়াক হাত বাউল দি ওচৰলৈ মাতিলে। কিন্তু বুঢ়াই উত্তৰত ভৰিটো দাঙি দেখুৱালে। বোধকৰো ভৰিত এটুকুৰা ঘা! এতিয়া জোতা-মোজা খুলি কোন নামি যায়? নন্দ নামি যাব খুজিছিল। কিন্তু চাউল দিবলগীয়া গাঁওখনলৈ এতিয়াও চাৰি মাইল বাট—পলম হ'লে আকৌ চৰকাৰক কাৰণ দেখুৱাব লাগিব। বুঢ়াৰ ওচৰলৈ আধা ফাৰ্লঙৰ কম নহয়। চৰকাৰী কৰ্মচাৰী চলিহা থিয় হৈ বুঢ়াক চিঞৰি ক'লে, “নাও চপাব নোৱাৰি। আমি কেতেকী গাঁৱত নাও চপাম। তালৈকে আহ।” বুঢ়াই কোনো উত্তৰ নিদি হাত মেলি আছিল। নাও কেতেকী গাঁও পালৈগৈ। বুঢ়াক নন্দই তাত বিচাৰি নাপালে। সেইদিনা ৰাতি ভাত খাওঁতে নন্দই বোলে চৌধুৰীক কৈছিল, “মই নামি গৈ দি আহিব পাৰিলোঁহেতেন।”

“গ্ৰেণ্ড ষ্টৰি”—বৰ্মন জপিয়াই উঠিল “দেখিছে, সাধাৰণ মানুহৰ মনত মানৱীয় ধৰ্ম। আজিকালিৰ লিখকে এইবোৰ এক্সপ্লইট কাৰব লাগে।”

বুঢ়াক কিছু দি যোৱা উচিত আছিল নে অনুচিত হ'লহেতেন, সেই বিষয়ে গৰম তৰ্ক চলিল। বাহিৰত তেতিয়া বৰষুণৰ ব্যস্ততা। গোটেই অসমৰ লগত এই সৰু কোঠাটোৰ ভিতৰত থকা সাহিত্যিক কিজনো অসমৰ বানপানীৰ আলোচনাত ব্যস্ত হৈ পৰিল। সকালো সজাগ, সকলো ব্যস্ত।

মাত্ৰ বানপানীৰ কবলত পৰা কানীয়া অসমীয়া কিটো নীৰৱ, শান্ত, অবাক। ঘৰ-দুৱাৰৰ দায়িত্ব বানপানীক দি সিহঁতে ওখ বাজআলিত শান্তভাৱে থিয় হৈ চাই আছে, পানীৰ কৰাল নৃত্য, চৰকাৰৰ ব্যস্ততা। সিহঁত যে শ্ৰেষ্ঠ সাহিত্য সৃষ্টিৰ বিষয়বস্তু হৈ পৰিছে, সেই কথা তেতিয়াও সিহঁতে জনাই নাই। সঁচাকৈয়ে মুখ।

+ +

—শেষ উপদেশ

আশী বছৰীয়া বুঢ়া কৃষ্ণ ভাগৱতী কেঁকাই কেঁকাই বিচনাত পৰি আছে। এটাইকিটা পুতেক-জীয়েক বিচনাৰ চাৰিওফালে থিয় হৈ বুঢ়াক স্তম্ভনা কৰাত ব্যস্ত। বুঢ়াৰ সকলজনী ছোৱালীৰ বয়সেই এতিয়া ডেংকুৰি—ছটা ল'ৰা-ছোৱালীৰ মাক। বাকী পুতেক তিনিটা তাৰ ওপৰৰ। ঘৈণীয়েক ঢুকুৱা পাঁচবছৰ হ'ল।

“আইও মই মৰিলোঁ ও। ইহঁতে মোক মৰাৰ দিনালৈকে খটুৱালে ও।”—বুঢ়াই চিঞৰি চিঞৰি কেঁকাবলৈ ধৰিলে। কথাটো মিছাও নহয়। আজি পুৱা সকলজনী জীয়েক গিৰিয়েকৰ ঘৰৰপৰা হঠাৎ ওলাইছিলহি। তাই পুখুৰীৰপৰা ডাঙৰ বাণ্টিটোত কেঁকো-জেকোঁকো এবাণ্ট পানী তুলি আনিছিল। দেখিয়েই বুঢ়া অগ্নিশৰ্মা। নোৱাৰা কামত তাই লাগিবগৈ কিয়? চাকৰটোক মাতি কোৱা হ'লে নহয়? বাপেকৰ ঘৰত কাম কাৰ দেখুৱাইছেহি? খঙতে বুঢ়াই জীয়েকৰ হাতৰপৰা বাণ্টিটো নিজে লৈ আহিছিল। হঠাৎ পিছলি বুঢ়া পৰিল—ভীষণ দুখ পালে। তেতিয়াৰপৰা এই ৰাতিলৈকে বিচনাতে।

বুঢ়া হৈছে বুলিও ভাগৱতীয়ে ঘৰখন নিজে চলাই। এখন্তেক বহিবলৈ আজৰি নাই। ক'ত জেওৰা ভাগিল, ক'ত খালটো বাম হৈছে, কোনজোপা গজ পৰেঁ। পৰেঁ হৈ আছে, কোন কোন দোকানত কেইটকা বাকী—সকলো বুঢ়াৰ আঙুলি মূৰত। আনকি বুঢ়াই ঘৰ চলাবলৈও পুতেকহঁতৰ পইচা এটা নলয়। আজি ২০ বছৰমানৰ আগতে বৰপুতেকে সাহ কৰি টকা ১০০ দিছিলহি। বুঢ়াই খঙতে কঁপি কঁপি কৈছিল—“মোৰ পিণ্ড

দিবলৈ থৈ দে তোৰ হাততে।” তাৰ পাচত আৰু কোনেও সাহ
কৰা নাই—।

পুতেক কোনটো কেতিয়া অফিচবৰপৰা আহিল, কোনজনী
বোৱাৰীয়েকৰ বাবে কোন দিনা কি ঔষধ আনিব লাগিব, কোনটো
নাতি বা কোনজনী নাতিনীৰ কোনখন কিতাপ হেৰাল বা
কোনটোৰ কেতিয়া চুলি কটাৰ লাগিব—এই সকলো হিচাপ
ভাগৱতীৰ মুখস্থ। এবাৰ বৰ বোৱাৰীয়েকে মংগলবাৰে সক
পুতেকৰ চুলি কটাই এনেকুৱা গালি খালে যে তিনিদিনলৈ
ভাত-পানী এৰিছিল।

মুঠতে বুঢ়াৰ ঘৰুৱা চৰকাৰৰ বুঢ়া একমাত্র ডিষ্টেণ্টৰ। তাত
আন কাৰো কথা নবজ্জ, সকলোৱে তেওঁৰ কথা গুনিবলৈ বাধ্য।
পুতেক বোৱাৰীয়েক কোনেও ভয়তে মুখেৰে নামাতে। একমাত্র
সাহ পায় নাতি-নাতিনীহঁতে। আচৰিত কথা—সিহঁতৰ কোনো
আবধ্য আচৰণতে বুঢ়াৰ খং নুঠে। এদিন বুঢ়াই আদেশ দিলে,
‘আজি অমাৱস্তাৰ ভাত খতি—ভাত বান্ধিব নালাগে।’ ভাত বন্ধা
নহ’ল। বুঢ়াৰ আদেশমতেই কোমল-চাউলৰ যোগাৰ হ’ল।
খাবৰ পৰত ৭ বছৰীয়া নাতিনী পখিলাক নেদেখি বুঢ়াই
বোৱাৰীয়েকক গালি পাবলৈ। এনেতে আহি পখিলা ওলালহি।

বুঢ়াই খঙতে চকু পকাই শুধিলে—“ক’লৈ গৈছিলি?”

তাই উত্তৰ দিলে “তুমি ভাত বন্ধ কৰি দিছা, মই বন্ধা
বাইদেউৰ ঘৰত মনে মনে গৈ খাই আহিলোঁগৈ।”

“কোনে বুদ্ধি দিলে?”—বুঢ়াৰ দ্বিতীয় প্ৰশ্ন।

“পলাই গলোঁ—কোনেও নাজানে।”—তাইৰ উত্তৰ।

এটাইবোৰ বৈ আছে। এইবাব নিশ্চয় মাৰ্পিত আৰু
বোৱাৰীয়েকৰ চৌধ পুৰুষৰ শৰাধ। এনেকুৱা আইন অমান্য
বুঢ়াই কেতিয়াও ক্ষমা নকৰে। কাৰো যেন উশাহ লোৱাৰ

শব্দও নাই। হঠাৎ নিস্তব্ধতা ভংগ কৰি বুঢ়াই পখিলাক
বুকুত মাৰি পাৰেমনে হাঁহিলে। নতুন নিয়ম ঘোষণা কৰিলে
—ভৱিষ্যতে অমাৱস্তাৰ দিনা পখিলাৰ কাৰণে এমুঠি বান্ধিব
লাগিব। বুঢ়াৰ এনেকুৱা বলিয়ালি কৈ থাকিলেও শেষ নহয়।

বুঢ়াই কেঁকাই আছে। চাৰিওফালে জীয়েক, পুতেক
বোৱাৰীয়েক, নাতিনীয়েক। গালি খাই খাই অসহ্য হৈ সৰুটো
পুতেকে ভয়ে ভয়ে ক’লে—“পিতা, আমি দেখোন তোমাক
সদায় কওঁ আমাৰ হাতত সকলো কাম দিবলৈ। তুমিহে
আমাক কুটা এগছো কৰিবলৈ নিদিয়া। আমিনো কি
কৰিম?”

কথাটো সঁচা। পুতেকহঁতে বাপেকক বাঘৰ সমান ভয়
কৰে। শিক্ষিত, ভদ্ৰ, সিহঁত। বাপেকক জোৰ কৰি
কিবা কৈ অপমান কৰিবলৈও বেয়া পায়। নহ’লে বুঢ়া
বাপেকক কাম কৰিবলৈ কোনোবা পুতেকে দিয়েনে?

বুঢ়াই কেঁকাই আছে। বাকী সকলো মনে মনে আছে।
বৰপুতেকে ক’লে, “এতিয়াবপৰা তুমি একো কৰিব নালাগে।
আমি ডাঙৰ হৈছোঁ। আমি চলাব পাৰিম।” নোৱাৰাব
কোনো কথা নাই অৱশ্যে। বৰপুতেক এটা ডাঙৰ চৰকাৰী
বিভাগৰ ডাঙৰ বিষয়া। যি চৰকাৰৰ এটা বিভাগ চলাব পাৰে,
সি নো ঘৰখন চলাব নোৱাৰিবনে?

সেই কেঁকনিৰ মাজতো বুঢ়াৰ খং উঠিল। চকু বঙা কৰি
দপ্‌দপাই উঠিল বুঢ়া—“মই মৰিলে যি কৰ কৰিবি; মই জীয়াই
থাকোঁতে মোৰ মতেই চলিব লাগিব। তহঁতৰ নিচিনা অমানুহ
কাপুৰুষৰ হাতত এই ঘৰখন মই জীয়াই থাকোঁতে এৰি দিব
নোৱাৰোঁ। বুজিছ গকহঁত।”

বুঢ়াৰ খং দেখি সকলো মনে মনে থাকিল। বৰপুতেকে

বুঢ়াৰ খং কৰাবলৈ ক'লে, “এনেয়েহে কৈছোঁ। তুমি
থাকোঁতে আমি ঘৰ চলাবলৈ যামনে? আক....”

“চুপ—তিবোতাৰ দৰে লেনিয়াই, ভালবি বোলাই কথা
নকৰি। ইমানবোৰ লিখিপঢ়ি তোষামোদ কাৰবলৈ শিকিছ?
লাজ নালাগে।”—বুঢ়া যেন উঠি বহিব।

মাকৰ পিচুফালৰপৰা চকুত টোপনি লৈ পখিলা আহি বুঢ়াৰ
আগত থিয় হ'ল। তাৰ পাচত বুঢ়াক সৱটি ধৰি ক'লে—“মই
ঘৰত থকা হ'লে তোমাক এক ধমকি দি বাপ্টি কাঢ়ি
নিৰ্লোহেতেন। পেহীয়ে নাজানে কাৰণেহে।” বুঢ়াই পখিলাক
সৱটি ধৰিলে। চকুৱেদি ওলাব খোজা পানীখনি গাকটোত
মোহাৰি বুঢ়াই পখিলাক মৰম কৰি ক'লে—“বাপেৰ মাৰহঁতক
তইহে বুজাব পাৰিবি আই।”

শোকে খুন্দা মাৰি ধৰিছে বুঢ়াক। বুঢ়াৰ ক'বৰ মন গৈছে
‘বাপেৰ মাৰহঁতক কৈ দে, বুঢ়া বয়সত কোনোৱে অপমানিত
হ'বলৈ নিবিচাবে। নিজেই অক্ষম বুলি স্বীকাৰ কৰি আনৰ
হাতত দায়িত্ব গটাই নিদিয়ো।”

শোকটো পাতলিলত বুঢ়াই ডাঙৰকৈ পখিলাক ক'লে, “তয়ে
ঠিক আই। তয়ে মাৰ-বাপেৰহঁতৰ গোবৰ থকা মগজে ধৰিব
পৰাকৈ এদিন বুজাই দিবি, সিঁহতৰ বব বব কথা মই শুনিব
নোৱাৰোঁ। হেৰ গকহঁত, তহঁতকষে মই সেৱা কৰি দায়িত্ব দান
কৰিব লাগে, তহঁতেনো সাহ দেখুৱাই মোৰ পৰা কাঢ়ি নি মোক
বুঢ়া বয়সত শান্তি দিব নোৱাৰ কিয়? তহঁতৰ দৰে দান পাবলৈ
হাত মেলি বৈ থকা কাপুকৰক ঘৰুৱা দায়িত্বকে দিব পাৰি
নে সমজুৱা দায়িত্বকে দিব পাৰি?” বুঢ়াই উচুপিছিল—বুঢ়াৰ
আত্মসম্মানত আঘাট লাগিছিল, নিজে বুজাই দিব লগীয়া
হোৱাৰ কাৰণে।

+ +